

حکومهتی هه‌ریمی کوردستان_ عێراق
وه‌زاره‌تی خوێندنی با‌لاو توێژینه‌وه‌ی زانستی
سه‌رۆکایه‌تی زانکۆی سلێمانی
فاکه‌ئتی زانسته‌ مرۆقایه‌تییه‌کان
سکۆلی زمان / به‌شی زمانی کوردیی

رێککه‌وتنی سینتاکسیی له‌ زمانی کوردیی و فارسییدا

نامه‌یه‌که

ئاوات س‌ا‌ل‌ح قادر

پێشکه‌شی سکۆلی زمانی زانکۆی سلێمانیی کردووه‌ و به‌شیکه‌ له‌ پێویستییه‌کانی
به‌ده‌سته‌هێنانی پله‌ی "ماسته‌ر" له‌ زمانی کوردیییدا.

سه‌رپه‌رشت

پ.ی.د. عه‌بدولجه‌بار مسته‌فا مه‌عرووف

(٢٧١٥)ی کوردیی

(٢٠١٥)ی زاینیی

راپورتى سەرپەشتىيار:

ئەم نامەيە بە سەرپەرشتى من لە زانكۆى سلېمانىي ئامادەكراوہو بەشيكە لە
پیداويستىيەكانى پلەي ماجستېر لە زمانى كوردىيدا.

ناو/ پ.ى.د. عەبدولجەبار مستەفا مەعروف

پۆژ/ ۶/ ۲۰۱۵

بەپيى ئەو پيشنيازه ئەم نامەيە پيشكەش بە ليژنەي هەلسەنگاندىن دەكەم.

ناو/ پ.ى.د. كاروان عومەر قادر

سەرۆكى بەشى كوردىي

پۆژ/ ۶/ ۲۰۱۵

راپورتى لىژنەى گىفتوگۆ:

ئىمە ئەندامانى لىژنەى ھەلسەنگاندن، ئەم نامەيەمان خويىندەوھو لەگەل
خويىندكارەكەدا گىفتوگۆمان دەربارەى ناوھپۆك و لايەنەكانى تىرى كرد و پىريارماندا، كە
شايانى ئەوھيە، بە پلەى () بىروانامەى ماجىستىرى لە زمانى كوردىيدا
پىبدرىت.

ناو: پ.ى.د.كاروان عومەر قادر

ناو: پ.ى.د.مەھاباد كامىل عەبدوللا

سەرۆكى لىژنە

ئەندام

پۆژ / / ۲۰۱۵

پۆژ / / ۲۰۱۵

ناو: پ.ى.د.عەبدولجەبار مستەفا مەعروف

ناو: پ.ى.د.شىلان عومەر حىيىن

ئەندام و سەرپەرشت

ئەندام

پۆژ / / ۲۰۱۵

پۆژ / / ۲۰۱۵

لەلايەن ئەنجومەنى كۆلىژى زمانەوھ پەسەندكرا.

ناو: د.كاوان عوسمان عارف

سەرۆكى سكولى زمان

پیشکشہ بہ :

- دایک و باوکم، کہ بہ پوچی کوردانہ و مروقدوستانہ پورہردہیان کردین.
- خوشک و براکانم، کہ بوونی ئوان لہ گشت چرکہساتہ ناخوشہکانی ژیانیشدا توانای ژیانی پیبہخشیووم و روحمی بہ زیندوویی ہیشتووہتہوہ.
- هاوسەر و هاوریی تہمہنم(زانا).
- (شانان) ی خوشکہزام.

سوپاس و پيژانين بو:

- ماموستاي زور دلسوز و بهريزم(عبدولجبار مستهفا معروف)، كه نهركي سهريپرشتي نهم نامهيهي گرته نستهوي خوي و بهو پهري دلسوزي و پهروشييهوه زانياري پيويست و وردى پيداوم و به رينمايي و سهرنج و تيبينيهكاني نهم نامهيه هاته بهرههم.
- بهريزان (پهحيم قادر سورخي)، (يادگار كهريمي)، (شيلان عومهر) و (جيهاد شوكرى رهشيد)، كه بهو پهري دلسوزيهوه وهلامى پرسيارهكانيان داومهتهوه.
- خوشك و براكانم، كه هميشه پالپشت و هاوكارم بوون له كارهكانمدا.
- هاوسهركهم، كه له كاتي نووسيني نهم نامهدا كارناساني بو كردووم.
- گشت نهو هاوري و كهس و خوشهويستانهم، نهمگه به وشهيهكيش بيت هاوكارم بوون به تايبهت له كاتي خويندني ماستهردا.

ھیما و کورتکراوهکان

بۆشایی دیاریکەری فریژ	Spec
فریژی تاف	TP
کە تیگۆریی فەرھەنگیی ھەمەجۆر	X°
فریژی ھەمەجۆر	XP
فریژی ناویی	NP
دروستەیی قوول	DS
دروستەیی پووکەش	SS
رەگی کردار	V°
فریژی کرداریی	VP
فریژی پێشناویی	PP
فریژی دیارخەریی	DP
فریژی ئاوەلناویی	AP
رێککەوتن	Agr.
فریژی رێککەوتن	Agrp
ئەکوژەتیف	Acco.
نۆمینیەتیف	Nom.

شوینپی	Trace
نیشانه‌ی واتایی	[- /+]
هیمای سه‌پشکییانه دهربرین	()
ناریزمانیی	*
فریزی ناوی ناریزمانیی	*NP
یان	/
پرووی بچوک	Pro
که‌وانه‌ی شکاوه	[]
دهبیت به	←
ته‌واوکه‌ر	Comp.
دهسته‌واژیلله	{ }
مورفییمی سفر	∅
مورفیم	/ /

پیشەکیی	۳-۱
(۱/۰) ناونیشانی نامەکه	۲
(۲/۰) سنوری نامەکه	۲
(۳/۰) کهرەستهکانی نامەکه	۲
(۴/۰) ریپاز و تیۆری لیکۆلینهوهکه	۲
(۵/۰) بهشهکانی نامەکه	۲
بهشی یهکه م: بنه ما و تیۆری پیویست	۲۶-۴
(۱/۱) تیۆری ریکهوتن	۵
(۲/۱) تیۆری بهستنهوه	۷
(۳/۱) په یوه ندیی و جیاوازیی ریکهوتن و بهستنهوه	۱۱
(۴/۱) که تیگۆری بهتال	۱۲
(۱-۴/۱) Pro ی بچوک	۱۴
(۲-۴/۱) شوینپی (NP-trace)	۱۵
(۵/۱) تیۆری دۆخی ریزمانیی	۱۶
(۱-۵/۱) پالیوهری دۆخ	۱۷
(۲-۵/۱) نیشانهی دۆخ	۱۷
(۳-۵/۱) چهشنهکانی دۆخی ریزمانیی	۱۹

- ۱۹..... دۆخی زگماکیبی (۱-۳-۵/۱)
- ۲۰..... دۆخی دروستهیی (۲-۳-۵/۱)
- ۲۱..... به ربه سته کانی حوکمکردن (۶/۱)
- ۲۱..... دروسته ی قوول (۷/۱)
- ۲۲..... دروسته ی پروکەش (۸/۱)
- ۲۴..... گواستنه وه (۹/۱)
- ۷۳-۲۷..... به شی دووهم: ریککه وتنی سینتاکسیبی له زمانی کوردییدا
- ۲۸..... نواندنه سینتاکسیبییه کان و پارامیته ره زمانی کوردییدا (۱/۲)
- ۳۲..... چه شنی فریزه کان (۲/۲)
- ۳۲..... فریزی ناوی (۱-۲/۲)
- ۳۳..... فریزی خستنه پالی ئاوه لئاوی (۲-۲/۲)
- ۳۳..... فریزی دیارخه ری (۳-۲/۲)
- ۳۴..... فریزی پیشناوی (۴-۲/۲)
- ۳۵..... فریزی کرداری (۵-۲/۲)
- ۳۹..... فریزی تاف (۶-۲/۲)
- ۴۲..... ریککه وتن و دروسته ی فریز (۳/۲)
- ۴۳..... ریککه وتن و پروژهی رسته (۴ / ۲)

- ۵/۲) ریکهوتن و پروژهی مؤرفؤسینتاکس..... ۵۲
- ۶/۲) ریکهوتن و نواندنی باسمهندی..... ۶۴
- ۶/۲-۱) جورهکانی باسمهند..... ۶۶
- ۶/۲-۱-۱) گواستنهوهی ئارگومینت..... ۶۶
- ۶/۲-۱-۲) گواستنهوهی نائارگومینت..... ۶۹
- بهشی سییه م: ریکهوتنی سینتاکسی له زمانی فارسییدا..... ۷۴-۱۰۹
- ۱/۳) نواندنه سینتاکسییهکان و پارامیتەر له فارسییدا..... ۷۵
- ۲/۳) چهشنی فریزهکان..... ۷۶
- ۲/۳-۱) فریزی ناوی..... ۷۶
- ۲/۳-۲) فریزی خستنه پالی ئاوه لئاوی..... ۷۷
- ۲/۳-۳) فریزی دیارخه ریی..... ۷۸
- ۲/۳-۴) فریزی پیشناوی..... ۷۹
- ۲/۳-۵) فریزی کرداری..... ۸۰
- ۲/۳-۶) فریزی تاف..... ۸۲
- ۳/۳) ریکهوتن و دروسته ی فریز..... ۸۵
- ۴/۳) ریکهوتن و پروژهی رسته..... ۸۵
- ۵/۳) ریکهوتن و نواندنی مؤرفؤسینتاکس..... ۸۹

٩٦.....	٦/٣) پیکهوتن و پروژهی رستهی لیکدراو.....
٩٧.....	٧/٣) پیکهوتن و نواندنی باسمه‌ندی.....
٩٩.....	١-٧/٣) جوړه‌کانی باسمه‌ند.....
٩٩.....	١-١-٧/٣) گواستنه‌وهی ئارگو‌مینت.....
١٠٢.....	٢-١-٧/٣) گواستنه‌وهی نائارگو‌مینت.....
١٠٣.....	٣-١-٧/٣) به باسمه‌ندکردن له رستهی ئالۆزدا.....
١٠٥.....	٨/٣) هاوبه‌شیی و جیاوازیی پیکهوتن له کوردیی و فارسیدایا.....
١١٠.....	ئه‌نجام بو کوردیی.....
١١٣.....	ئه‌نجام بو فارسیی.....
١١٥.....	سه‌رچاوه‌کان.....
١٢١.....	الخلاصة.....
١٢٢.....	Abstract.....

پیشہ کی

پيشه‌کي

۱/۰) ناونيشانى نامه‌که:

ئەم نامە يە بە ناونيشانى (پيکەوتنى سينتاکسىيە لە زمانى کوردىي و فارسىيدا) يە، مەبەستى سەرەكى لەم ليکۆلینە وە يە، خستنه‌پرووى پرۆژە سازدانى رسته و نواندنه سينتاکسىيەکانى زمانى کوردىي و فارسىيە، بە پيى پيکەوتنى مۆرفۆلۆژىيانەى سينتاکس کار لەسەر پرۆژە سازدانەکه کراوہ.

۲/۰) سنورى نامه‌که:

نامه‌که ليکۆلینە وە يە لە پيکەوتنى مۆرفۆلۆژىيانەى دروسته سينتاکسىيەکان، لە هەندىک شويىندا ئاماژە بە پيکەوتنى واتاييش دراوہ، بۆ ئەوئەش بنەماى هاوسىيەتى و پاراميتەرى پيکەوتن بەکاربراوہ.

۳/۰) کەرەستەکانى نامه‌که:

کەرەستە و نمونەى ئەم ليکۆلینە وە يە پەيوەست بە زمانى کوردىي لە شيوہزارى سليمانى وەرگىراوہ، بۆ زمانى فارسىييش لە زمانى ستاندارد وەرگىراوہ.

۴/۰) ريباز و تيورى ليکۆلینە وە که:

لەم نامە يەدا ريبازى پەسنىي شىکاريى بەراوردکاريى پەپرە و کراوہ، بە پيى تيورى دەسلات و بەستنه‌وہ، پرۆژەى رسته و دروستەى فرىز ديارىکراوہ و باس لە دەسلاتى پيکەوتن کراوہ.

۵/۰) بەشەکانى نامه‌که:

نامه‌که لە سى بەش پيکەاتوہ:

لە بەشى يەکه‌مدا چەند لقه تيورىكى تيورى دەسلات و بەستنه‌وہ خراونەتەپروو، که بۆ ديارىکردنى پرۆژەى رسته پيوستن، ئەو چەند وەچە تيورىيە بۆ پەيوەندىي نيوان سەرە و تەواوگەر باسکراون، بەلام جيگای ئاماژە يە، که زورجار بۆ سەلماندى وردتر کار لەسەر بەرەوپيشچوونى هەندىک لايەنى تيورەکه لە لای (چۆمسکيى) بە تايبەت لە پروگرامى کەمىندا کراوہ بۆ نمونە تيورى کۆپى هيئراوہتە ناو.

بەشى دووھم:

لەم بەشەدا پەيوەندىي نىوان سەرە و تەواوگەر لە دروستەي فرىز و رستەشدا ديارىكراوھ، لە پارەكانى سەرەتادا بە كورتى باس لە دروستەي ناوھوي فرىز بە ھەموو جوړەكانىيەوھ كراوھ، دواتر پارىك تايبەت كراوھ بە پروژەسازدانى رستە و ھەنگاوھكانى ئەو پروژەسازدانە يەك بە يەك ديارىكراون. پاشان بۆ دەرخستنى رۆلى رىككەوتن ھەريەك لە نواندى مۆرفوسىنتاكس و باسەند و پروژەي رستەي لىكدراو و ئالۆزىش خراوھتەروو.

بەشى سىيەم:

ئەم بەشەش تايبەت كراوھ بە ھەموو ئەوانەي، كە لە بەشى دووھدا پەيوەست بە زمانى كوردىي خراوھتەروو، بەلام لىرەدا خستنەرووھكان پەيوەست بە زمانى فارسىيە، پاشان لە پارى كۆتاييدا گشت لايەنە ھاوبەشەكان و جياوازيەكانى نىوان زمانى كوردىي و فارسىي بە روونى دەستنىشانكراوھ.

لە كۆتاييدا ئەنجامى لىكۆلىنەوھكە بۆ زمانى كوردىي و پاشان فارسىي خراوھتەروو.

بہشی یہ کہم بنہما و تیوری پیویست

۱/۱) تیۆری رېككهوتن:

هەرچهنده له قوتابخانه كاندا دیاردهی رېككهوتن به شیوهی جوړاوجور کاری لهسهر کراوه، بهلام ههنگاوهکانی ئەم لیکۆلینهوه لهسهر بنهمای ئەو گریمانیه کاردهکهن، که ((رېككهوتن وهک په یوهندی نیوان (spec.) و سهره پیزمانییهکان لیکده دریتهوه)).^۱ (ئهگه رچیی له پروی واتاییهوه په یوهندی به چهپکه نیشانهکانی کهس ژماره و توخمهوه ههیه، بهلام لیږدا ئەو نیشانانه لیکده دریتهوه، که بههوی رېككهوتنهوه لهسهر فریزه ناوییهکاندا دردهکهن، بویه خودی رېككهوتنهکه سینتاکسییه و له ئەنجامی ترۆپک و نیشاندانی په یوهندی سینتاکسیی دروست ده بیټ، واته دهکریټ رېككهوتنهکه بۆ بکه و بهرکاریش به کاریټ، که مه رج نییه ههردووکیان مۆرفۆلۆژیانه بن، بۆ نمونه وهک له بهشی یهکه م و دووه مده دردهکوهیټ، له گواستنهوهی خورتییدا له زمانی کوردیی و فارسیدا رېككهوتنی ئەکۆزه تیقی واتاییه/ئه بستراکتیییه، بهلام هی نۆمینه تیقی مۆرفۆلۆژیانهیه).^۲

((له راستییدا نیشانهی دۆخ و مۆرفیمی رېككهوتن په یوهندی زۆریان پیکهوه ههیه)).^۳ ههر زمانیکیش ئەو دوو پیرهوهی هه بیټ زیاتر ریکا به جووله و گواستنهوهکان دعات، بویه وهک له نیشانهی دۆخدا باسی لیوه دهکریټ (بروانه (۱ / ۵-۲))، رېككهوتن جیگرهوه یان په یکالی مۆرفیمهکانی دۆخه، پيشبینی ئەوهش دهکریټ، دروسته ی باسمه ند و مۆرفۆسینتاکس له ریکا ی رېككهوتنهوه هه موار بکریټ.

بوونی رېككهوتن له زۆربهی زمانهکانی جیهاندا وای کرد، که رېككهوتن وهک پیرهویکی زمانی مروه لیکده ریتهوه، لهوهوه بووه یهکیک له پارامیتهرهکان، چونکه رېككهوتن یهکیک له سههه ریزمانییهکان، بهوهش پرۆژهی رسته، که رېككهوتن سههه ریزمانییهتی، تییدا رېككهوتن یان دهکوهیته سهههوهی یان خوارهوهی، بهوهش پرۆژهکه فریزی تاف (Tense phrase\TP) یان فریزی رېككهوتن (Agreement phrase\Agrp).^۴

پارامیتهری رېككهوتن وهک یهکیک له جیاکارییهکانی زمانهکان به کارده بریټ، ههروهها هۆکاریکه بۆ جیاوازیی سینتاکسیی زمانهکان، به تایبهتی له زمان وهگرتندا (first

¹ Roberta D' Alessandro (2003:3)

² بروانه هه مان سهرچاوه لا (۲-۵)

³ Laura & Botne (2002:2-18)

⁴ Cook & Newson(2007:112)

Language acquisition) دا مامه لهی له گه لدا ده کریت، له بهر نه وه لیکولینه وه که له چپوهی جیبه جیکردنی پارامیته ره که کار له سهر زمانی فارسی و کوردی ده کات.

((یه کیکی تر له و بنه مایانهی به شداری له بهرجه سته کردنی ریکه وتندا ده کات، مهرجی هاوسییه تیی، که ئه ویش له ئیستای لیکولینه وه کاندای به پارامیته ری هاوسییه تیی) The subject parameter) ناسراوه⁵، چونکه جیبه جیکردنی مهرجی هاوسییه تی، نیشانه کردن بو دؤخ و ریکه وتن که مبه ها ده کات، واته ئه و زمانه ی سهر و ته و او که ره کانیا ن هاوسی بن، نیشانه ی دؤخ و ریکه وتن گرنگییه کی ئه وتوی نابیت، بویه زورجار جوولان و گواستنه وه کان، ریکه وتن و نیشانه کردن وه ک پیره ویک له زمانیکدا ده هیلنه وه (بروانه به شی دووه م).⁶

زمانی کوردی و فارسی له ریگای هه بوونی مورفیمه هاویپرسته کانی جیناوه سهر به خوکانه وه، که له ههردوو دهسته ی (م-مان، ت-تان، ی-یان) و (م-ین، یت-ن، ات/یت/∅-ن) بو کوردی و (م-مان، ت-تان، ش-شان) و (م-یم، ی-ید، ∅-ند) بو فارسی، که ئه و مورفیمانه، بو ریکه وتن په یکالی نیشانه کانی دؤخی ریزمانین، بویه به ویش ههردوو زمانه که ریکه وتنه کانیا ن سهرباری ریکه وتنی واتای، مورفولوژیانه یه. له خواره وه جینا و مورفیمه کانی ریکه وتن له رووی هاویپرستییه وه ده خرینه پروو:

⁵ Cook & Newson(2007:142)

⁶ زمانی عهره بی وه که یه کیک له و زمانه ی، که په یوه ندی هاوسییه تیی نیوان کردار و بهرکار له ریگای نیشانه ی دؤخی نه کوژه تیقییه وه ده پاریزیت، له بهر نه وه ئه و زمانه مورفولوژی دؤخی تیدا توندوتوله (کتب الولد رساله). ههروه ها له زمانی ئینگلیزییدا له پاش گواستنه وه ی بکه ر بو لای چه پی کردار مورفیمی ریکه وتن دهرده که ویت، ئه ویش بو پیدانی دؤخ، که ریکه وتنی بکه ر نه بسترکییه یان مورفولوژیانه یه، له رسته کانی (1) و (2) دا زیاتر روونده بیته وه:

1- John eats an apple. = جۆن سیویک ده خوات.

2- I eat an apple. = من سیویک ده خۆم.

له ههردوو رسته که دا ریکه وتن له نیوان بکه ر و کرداردا هیه، به لام له رسته ی (1) دا ریکه وتنه که مورفولوژیانه یه، چونکه (S) مورفیمی ریکه وتنی نۆمینه تیقییه و ناماژه به وه ده دات، که بکه ر و کردار له کهس و ژماره و توخمدا ها و ناماژن و په یوه ندییه کی به ستنه وه له نیوانیا ندا هیه، که چپی له رسته ی (2) دا ریکه وتنه که مورفولوژیانه نییه. (بو زانیاری زیاتر بروانه (Roberta D'Alessandro 2003:1-8))

۱- زمانی کوردیی:

<u>م</u>	<u>من</u>	
(+كهس)	(+كهس)	
(+ژماره)	(+ژماره)	
(+توخم)	(+توخم)	
<u>ین</u>	<u>مان</u>	<u>ئیمه</u>
(+كهس)	(+كهس)	(+كهس)
(+ژماره)	(+ژماره)	(+ژماره)
(+توخم)	(+توخم)	(+توخم)

۲- زمانی فارسییی:

<u>م</u>	<u>من</u>	
(+كهس)	(+كهس)	
(+ژماره)	(+ژماره)	
(+توخم)	(+توخم)	
<u>یم</u>	<u>مان</u>	<u>ئیمه</u>
(+كهس)	(+كهس)	(+كهس)
(+ژماره)	(+ژماره)	(+ژماره)
(+توخم)	(+توخم)	(+توخم)

۲/۱) تیوری به‌ستنه‌وه:

تیوری به‌ستنه‌وه، که یه‌کیکه له لقه تیورییه‌کانی تیوری حوکمکردن و به‌ستنه‌وه، پیکه‌وتنی نیوان که‌رسته پیکهینه‌ره‌کانی رسته نیشاندەدات و به شیوه‌یه‌کی گشتی مامه‌له‌کردنیشی

له گهڻ ڀيويهنديه هاوئاماڙيهه کاني نيوان فریزه ناوهيهه کانه له رستهءا، واته (تيوري بهستنهوه هاوئاماڙيهه نيوان فریزه ناوهيهه کان دهردهخات).^۷

(يهکيک له ريڱا کاني پونکردنهوهي بهستنهوه، ليکولينهوهيه له سي جور فريزي ناويي):^۸
۱- ئاماڙه کهره کان (referring expressions)، وهکو ناوه کاني (سهردار، تابلو، بيار، شاخه وان...)، که ناوي تايبه تيين و بو که سيکي دهرهوهي رسته دهگه پرينهوه نهک بو بوونيکي ناو رسته، وهک له (۳) دا دهخريته پروو:
۳- شاخه وان به تابلوي وت، که دوانه که ويٽ.

j i

واتاي بنه رهيي نه م رستهيه نهويه، که شتيک يان چند شتيک بوونيکي دهره کييان هيه و به ناوي (شاخه وان) و (تابلو) ئاماڙه يان بو کراوه، که بوونيکي دهره کيبي و به شيک له زمانيان پيکه وه په يوه ندر دووه، بويه ده توانريت (شاخه وان) و (تابلو) به ئاماڙه کهر ناو بربرين.

۲- ئانافوره کان (anaphors)، که نه ميش جي ناوه خوييه کاني وهکو (خوم - خومان، خوت - خوتان، خوي - خويان) و جي ناوي هاوبه شي وهکو (يه کتر، يه کترى...) دهگريته وه، پروانه رسته ي (۴):

۴- شاخه وان خوي کاره که ي کرد.

i i

نه گهر بيتو بابته که بيهستينه وه به جي ناوه خوييه کانه وه، که وا ناو نراوه به ئانافور، ليره دا زانياريهه که به وه وه به ستر او نييه، که بزاني (شاخه وان) کييه، به لکو به وه وه به ستر او، که په يوه نديي سينتاکسيي و سيمانتيکيي (شاخه وان) و خوي چييه؟ رسته (شاخه وان) ئاماڙه به که سيکي دهره وهي رسته که دهکات، به لام (خوي) يش هر ئاماڙه به هه مان که س دهکات، که واته (شاخه وان) و ئانافوري (خو) هاوئاماڙن، بويه ده به سترينه وه و له ريگاي هاو نيشانه کردنه وه پيکه و تنه که يان دهره بدر ريت.

^۷ پروانه وي. جي کوك، مارک نيوسان (۱۳۸۷: ۵۳)

^۸ پروانه عه بدولجه بار مسته فا مه عرف (۲۰۰۹: ۲۰) و وي. جي کوك، مارک نيوسان (۱۳۸۷: ۵۵)

۳- جیناوییهکان، که جیناوه که سییهکانی، وهکو (من - ئیمه ،تۆ - ئیوه، ئه و - ئهوان) دهگریتهوه، که لهوانهیه ئاماژه بۆ که سیکی سهر به خو بکن یان هاوئاماژهن له گهل که سیك، که پیشتر له رسته که دا باسکرا بیئت، وهك (۵):

۵- من ئه و م بینى .
j i

(بنج و بناغهی بهستنه وهش که لکی له وه وهرگرتوو ه که) :^۹

- ۱- هه ر ئانا فوریک له ناو که تیگورییه حوکمه که ره که یدا به ستر او هیه .
- ۲- هه ر جیناویک له ناو که تیگورییه حوکمه که ره که یدا سهر به سته .
- ۳- هه ر ئاماژه که ریك سهر به سته له هه ر شوینیکدا بیئت .

هینانه وهی تیوره که بۆ ئه وه دهگه ریته وه که ریکه وتنی فریزه کان له کهس و ژماره و توخمدا په یوه سته به چوارچیوه و رکیفی فریزه کانه وه، واته ئه م تیوره له سه ر بنه مای ریکه وتنی سینتاکسیی کارده کات و جوړیک له ریکه وتنی نیوان توخمه پیکهینه رهکانی رسته نیشاندادهات، که ئه ویش به پله ی یه که م کهس و ژماره یه و دواتریش توخم دیئت، ههروه ها له کاتی بوونی ههرسی نیشانه که ی هه مان کهس و شت دیته ئاراو، وهك له نمونه ی (۶) پرونده بیته وه:

۶- ۱. کوره که کوره که ی بینى .
j i

۶- ۲. *کوره که کوره که ی بینى .
i i

ههردوو فریزی (کوره که) له رسته ی (۶-۱) دا له پرووی واتاوه هه مان نیشانه ن، به لام هه مان کهس نین، بویه ریگاپیدراوه، که چیی رسته ی (۶-۲) ریگا پیدراو نییه، چونکه هه مان نیشانه ن، هاوکات هه مان که سیشن.

دهبیئت ئه وهش بگوتریئت، که ئه م جوړه ی ریکه وتن، په یوه سته به ریکه وتنی سینتاکسیی و سیمانتیکی نیوان فریزه کان نهك سه ر و ته واوکه ر، به لام دهبیئت ره چاوی ئه و چوارچیوانه

^۹ بروهانه وی. جی کوك، مارك نیوسان (۱۳۸۷: ۶۰)

بكریت، كه فریزهكانی تیډا پړیکدهکون، چونکه بهزاندنی چوارچیوهکه کاریگری لهسهر سینتاکسی رستهکه دهکات و نارپژمانی دهبیټ. پهیوهست بهسینتاکسیشهوه، دهکریټ بگوتریټ، که کام X به X یکی ترهوه بهستراوتهوه و نیشانهکراوه؟، واته کوډهکان له دهرپراویکدا کامهیان ههمان بهستنوه و کامهیان بهستنوهی جیاوازیان ههیه، تا ناخیوهرهکه لیكدانهوهی جیاواز بو کوډهکان بکات؟ نهو جوړه له به ستنهوه، جوړیکه له مارکهلیدانی سینتاکسی، که دهکریټ له تیوری بهستنوه(Binding theory)دا ههنگاوهکانی جیبهجیبکریټ.

(تیورهکه بهشیوهیهکی گشتیی له دابهشبوونی فریزهکانی ناو رسته ددویټ و نهو شویخانه دیاریدهکات، که تییدا فریزیک له گهل فریزیکي تردا هاونیشانه دهبیټ، کهواته تیوری بهستنوه خوئی به دیاریدهی هاوناژهی و هاونیشانهکانی نیوان فریزهکانی ناو رستهوه خهریکدهکات).^{۱۰}

تیورهکه وهک پیشتراومه پیدرا، لهسهر بنهمای ناافورهکان^{۱۱} و جیناوی کهسیی سهربهخو و نامازهکهرهکان/ناوه تایبهتییهکان، یاسا و رپساکانی دادهپریټ به پیی جیاوازیی و مارکهلیدانی ههریهک لهو جوړانهی فریزی ناویی دهرکردهی واتایی جیاواز دهستهکون، بویه دهکریټ بگوتریټ، که تیورهکه تیوریکي سینتاکسی _ سیمانتيکيیه، نهویش بهو پییهی بهستنوهکه له نیوان فریزهکانی ناو رستهیهکدایه و بهپیی بنهماکش نهوه دهردهکهویټ، که ناافورهکان ههمیشه بهستراوه و ناازادن (بروانه ۷-۱)، که ناافوره بهستراوهکه دروستهیهکی ریزمانیی هیناوته ئاراه، کهچی له (۷-ب، پ)دا پیچهوانهکهی پرویداوه، بهلام ((جیناوی کهسیی و ناوهتایبهتییهکان ههمیشه نازادن، واته نایټ بهستینهوه))،^{۱۲} بروانه (۸-۱ و ب). لادانیس لهو بنهمایه رستهکه نارپژمانیی دهکات، واته تیورهکه له پرووی فورم و جوړی فورمهوه باس له سینتاکسی بهستنوه دهکات، بهوهش پهسنی نهوه دهکات، که ناخیوهری زمانیک نهو زانیارییانهی سهبارهت به بهستنوهی نیوان فریزهناوییهکانی لهلایه و به

¹⁰ Trask(1993:30)بروانه

¹¹ به پیی تیوری (GB) ناافور دهگهپرتهوه بو جوړیک له فریزی ناوی، که نامازهپیکهریکی سهربهخوی نییه، بهلکو دهگهپرتهوه بو هندیک وهچهپیکهاتهی تر(وهچه بهستیهر) له رستهدا، بروانه : crystal (1991:18) -۱

ب _ بو زمانی کوردیی بروانه محمهدی مهحوی(۲۰۰۱:۴۵) و حاتهم ولیا محمهد(۲۰۰۹:۲۲۴-۲۳۰)

¹² Chomsky (1986a:166)

هۆیهوه رستهی نارېزمانیې له جوړی (۸-پ،ت،ج) ی پېده ناسیتهوه، نمونهکانی (۷ و ۸) ئامازهدانه به بهستنهوه و په یوهندی فوړمی نیوان فریزهکانی رسته، واته پشتی به بهستنهوهی واتایی نه بهستوه، چونکه ئهوه رادهگه یه نیټ، (NP) ی ئانافوړی بهستراوهیه و (NP) یهک جیناوی سهر به خو و ناوی تایبه تی بیټ نه بهستراوهیه .

۷-۱. نهوزاد خوئی نانهکه ی کری .

$$\begin{matrix} i & i \end{matrix}$$

ب. *خونهوزادی نانهکه ی کری .

پ. *نهوزاد خوئی نانهکه ی کری .

۸-۱. من ئهوم بینی .

$$\begin{matrix} j & i \end{matrix}$$

ب. ئه و ئهوی خوشدهویټ .

$$\begin{matrix} j & i \end{matrix}$$

پ. *ئه و ئهوی خوشدهویټ .

$$\begin{matrix} i & i \end{matrix}$$

ت. *من منم بینی .

$$\begin{matrix} i & i \end{matrix}$$

ج. *نهوزاد نهوزادی بینی .

$$\begin{matrix} i & i \end{matrix}$$

۳/۱) په یوهندی و جیاوازی ریکهوتن و بهستنهوه:

په یوهندی نیوان ریکهوتن و بهستنهوه ئهوهیه، که ریکهوتن له رووی واتاییهوه په یوهندی به نیشانهکانی کهس و ژماره و توخمهوه هیه، هاوکات تیوری بهستنهوه جوړیک له ریکهوتنی نیوان ئیلیمینته پیکهینهرهکانی رسته نیشاندات، که ئهویش کهس و ژماره و توخمه، بهلام بهستنهوهکان، که جوړیکن له ریکهوتن سهرباری ئه و سی نیشانهش، دهیټ فریزه ناوییهکان هه مان کهس و شت نه بن، چونکه ده شیټ دوو فریز هه مان نیشانهیان هه بیټ، بهلام سهر بسهستی ش بن، وهک له رستهی (۶-۱) دا هرچنده هه مان کهس و ژماره و توخميان هیه، کهچی له بهرئهوهی له چوارچیوهیهکی حوکمکردندا نین، کهسی جیان و نازادن، له

کاتیڤدا ئەگەر سەرنجی پیکهوتن بەدین لە پرووی نیشانهکانەوه وەك و یەکن، لەبەرئەوهی پەپەرەوی تیوری کۆپی دەکەن(پروانە نیشانهکانی مۆرفیمەکانی پیکهوتن لە پرووی هاوپیپرستییهوه).

جیاوازیی نیوان پیکهوتن و بەستنه‌وه‌ش ئەوهیه، که پیکهوتن پەپەرەندیی نیوان تەواوکه‌ر و سەرە پیزمانییه‌کان لیکه‌داتەوه، پیکهوتن، که یەکیکه له پارامیته‌ره‌کان، سەری پیزمانی پڕۆژە‌ی رسته‌یه. که چیی بەستنه‌وه، هەرچه‌نده له‌سەر بنه‌مای پیکهوتنی سینتاکسیی کارده‌کات، به‌لام مامه‌له‌کردنی له‌گه‌ل پەپەرەندییه‌ هاوانامازەبییه‌کانی نیوان فریزه‌ ناوییه‌کانه له رسته‌دا.

هەر‌وه‌ها له‌ سەریکی تره‌وه‌ ده‌بیته‌ نامازە به‌وه‌ بدریته‌، که پیکهوتن به‌شیوه‌یه‌کی گشتی مەرج نییه‌ له‌ نیوان سەر و تەواوکه‌ره‌که‌دا مەرجی هاوسییه‌تی جیبه‌جیبه‌یته‌، چونکه‌ خو‌ی له‌ خویدا پیکهوتنه‌که‌ ریگا به‌ جولان و گواستنه‌وه‌کان ده‌دات، به‌ هوشییه‌وه‌ له‌ پرویه‌که‌وه‌، سەر‌ه‌کان دۆخ ده‌دن به‌ تەواوکه‌ره‌کان و له‌ سەریکی تریشه‌وه‌ ده‌بنه‌ پاریزه‌ری پارامیته‌ری زمانی کوردیی و فارسییش، به‌لام به‌ستنه‌وه‌ به‌ پیی هەرسی بنه‌ماکه‌ی به‌ جوړیکی جیاواز پیکهوتن ئەنجام‌ده‌دن، چونکه‌ بۆ نمونه‌ جی‌ناوی سەر‌به‌خۆ و ناوی تایبه‌تی مەرج نییه‌ له‌ یه‌ک چوارچیه‌وی حوکم‌کردندا بن، بۆ نمونه‌ فریزی ناوی/دیارخه‌ریی/خسته‌نە‌پالی ئاوه‌ل‌ناویی له‌ بکه‌ر و به‌رکاردا له‌یه‌ک چوارچیه‌وی حوکم‌کردندا نین، که‌چی ئانافۆره‌کان ده‌بیته‌ له‌ هه‌مان چوارچیه‌وی حوکم‌کردندا بن.

٤/١) که‌تیگۆری به‌تال:

به‌پیی تویرینه‌وه‌کان، زمان له‌گه‌ل پیکهوتنه‌کانی ژبانی مرو‌قايه‌تییدا گۆرانکاری به‌سەردا دیته‌، بۆ نمونه‌ یه‌کیکه‌ له‌ بنه‌مای گۆرانکارییه‌کان ئابووری‌کردنه‌، که‌ زمان به‌ره‌ و ئاسان‌بوون ده‌بات، (چۆم‌سکیی) له‌ تیوری حوکم‌کردن و به‌ستنه‌وه‌دا نامازە‌ی به‌م باب‌ه‌ته‌ کردووه‌ و به‌ که‌تیگۆری به‌تال ناوی بردووه‌، (ئەویش ئەو ئیلیمینته‌یه‌، که‌ فۆرمی فۆنه‌تیکیی راسته‌قینه‌ی نییه‌، واته‌ به‌ زنجیره‌یه‌کی ده‌نگی ده‌رنا‌ب‌درین، به‌لام گرییه‌کی ناوییه‌، که‌ له‌ دروسته‌ی قولدا بونیکی واتایی هه‌یه‌ و له‌ پروکه‌ش و له‌ پروکاری رسته‌دا شوینپییه‌کی هه‌یه‌)،^{١٣} که‌واته‌

¹³ Chomsky (1982:7) پروانە

مه به ست له و ئابووری کردنه ئه وه یه، که هه ندیک جار چند که ره سته یه کی پیکهینه ری پرسته ده کرتیت به مه رجیک ئه و کرتاندنه هوکار نه بیت بو شیواندنی و اتا و سینتاکس و ههروه ها له کو ی که ره سته کانی تری پرسته که دا ئامارزه به که ره سته کرتاوه که کراییت.

(له پروانگه ی پریمانی حوکمکردن و به ستنه وه وه که ره سته به تاله کان ئه و جیکه وتانه ن، که له ناو دروسته سینتاکسییه کاندای بوونی فونه تیکییان نییه).^{۱۴} که ره سته به تاله کان له سه ر بنه مای ئه و که ره سته و جیکه وتانه لیکده درینه وه، که دیویکی نادیار ی ئه وان درده خه ن، به وه ش لیکدانه وه که ده مانگه یه نیته ئه وه ی، که ئه میش هاوشیوه ی تیوری به ستنه وه په یوه ست به هاوپیپرست (coindex) ی و هاو نیشانه یی کار ده کات، له به ره ئه وه ئه گه رچی تیوری به ستنه وه و ریکه وتن و چه شنه کانیان کار له سه ر نیشانه ی سیمان تیکیی و زانیاری و اتایی ده که ن، به لام په یوه ست به جیکه وته و شوین و که تیگوری به ستر اوه هاو پیپرسته کانه وه کار به نیشانه ی مؤر فولوژیانه ی ریکه وتنه سینتاکسییه کان ده که ن.

پریمانی گواستنه وه هه ولیدا به هو ی یاسا کانی گواستنه وه وه به ره مه یانی ئاستی قوولی زمان و په یوه ندی له گه ل ئاستی پروکه شی زمان و چو نیه تی ئه و په یوه ندییه ی نیوانیان لیکداته وه، یه کی له و یاسایانه ی گواستنه وه ش یاسای کرتاندنه، که به و هو یه وه گونجاوه که ره سته یه کی ئاستی قوول له کاتی گواستنه وه ی بو ئاستی پروکه ش بکرتیت، که واته که تیگوری به تال، ئه و که ره سته زمانییانه ن، که وا له ئاستی قوولی زماندا هه ن، که چیی دوی گواستنه وه بو ئاستی پروکه ش ده کرتین، ئه مه وه کو فورم ئه گینا له پروی و اتاوه ده گو یزینه وه، ئه م گواستنه وه له کاتیگدا ریگه پی دراوه، که له ئاستی پروکه شدا ئامارزه به بوونی ئه و که ره سته یه بکرتیت، بو یه ده کرتیت ریکه وتن و نیشانه ی دوخ جیخوشکهری گواستنه وه و ریکه وتن بن، (بروانه نو اندنی با سمه ندی و مؤر فو سینتاکس له به شی دو وه مدا).

((له تیوری ده سه لات و به ستنه وه دا که تیگوری به تال به سه ر چوار جوردا دابه شکراوه)):^{۱۵}

۱. شوینی پی فریزی ناوی _ NP-trace

۲. شوینی پی وشه ی پر سیار _ WH-trace

¹⁴ Chomsky (1981:34) بروانه

¹⁵ حاتهم ولیا محهمه د (۲۰۰۹: ۲۳۲-۲۳۳) و ئه و سه رچاوانه ی له ویدا به کاره اتوون.

۳. PRO (پرۆی گه وره)

۴. Pro (پرۆی بچوك)

(ئەم چوار جۆرەى سەرەو، كە جۆرەكانى كە تيگۆرىي بەتالنى بەپيى ھەبوونى سىماكان(±) جياكراونەتەو):^{۱۶}

سىما جياكراو ھەكان

- جيناو، + ئانافۆر

+ جيناو، + ئانافۆر

+ جيناو، - ئانافۆر

- جيناو، - ئانافۆر

كە تيگۆرىي بەتال

۱. شوينپيى فرىزى ناويى

۲. PRO (پرۆى گه وره)

۳. Pro (پرۆى بچوك)

۴. شوينپيى وشەى پرسىيار

لە بەشى دووھم و سىيەمدا يىروبۆچوونەكە بەو شيۆەيە دەكەويتەو، كە بوونى پرۆژەى رېككەوتن و ھاونا ماژەيى كاريگەرييان لە سەر رېگادان و بەرەستى گواستەو ھەكان ھەيە، بۆيە زمانى كوردىي گواستەو ھەي بە ھۆى رېككەوتنەو ئەنجام دەدات.^{۱۷}

pro (۱-۴/۱) ي بچوك:

بە شيۆەيەكى گشتى لە زۆرىنەى زمانەكاندا رستە، بکەرى ھەيە، بەلام ھەندىك جار بکەر لە رستەدا بەرچاوناكەويت، واتە لە دروستەى سينتاكسىيى يان دروستەى مۆرفۆسینتاكسىيدا فۆرمىكى فۆنەتيكىي نىيە، (تيۆرى پرەنسىپ و پارامىتەرەكان ئەمەى بەو شيۆەيە ليكداو تەو، كە لە شوينى بکەر، گە تيگۆرىي بەتال (pro) ھەيە نەك ئەو ھەى ھەر لە بنەرەتدا بکەرى نەبيت. دەشبيت بە شيۆەيەكى راست و شياو شوينپيى كە تيگۆرىي بەتال

^{۱۶} پروانە سەباح رەشىد قادر (۲۰۰۹: ۱۴۵)

^{۱۷} لە بەرئەو ھەى لە زمانى كوردىيدا شوينپيى وشەى پرسىيار و پرۆى گەورە نىيە، بۆيە لەم تويژىنەو ھەيەدا باس ناکرین.

حوكمبكریت، له بهرئه وه pro به شیوه یه کی گونجاو به ریككه وتن حوكمده كریت،^{۱۸} ههروه ها له بهرئه وه ی pro ده توانیت شوینه بو شه كه ی بكر پر بكا ته وه، له بهرئه وه هه می شه له شوینی کی حوكمكراودا ده بینریتته وه و له لایهن سه ری کی حوكمكهریشه وه دوخی ریژمانی وه رده گریت. ئیتر گرنگ نییه نه گهر سه ره حوكمكهره كه ی نیشانه تایبه تییه كانی (كهس و ژماره و توخم) ی هه لگرتبییت یان نا، به مجوره پرودان و دهر كه وتنی بكری سفر (pro) ی خاوه ن نیشانه ی تایبه تی و بی نیشانه تایبه تییه كان و (pro) ی دیار و نادیار ری ده ستوری به بوونیان ده دریت، سه باره ت به سه ری حوكمكهری (pro) ی نومی نه تیقی، پروانه (پروژه ی رسته ی ساده له پاره كانی داها توودا).

۱/۴-۲) شوینی (NP-trace) :

به شیوه یه کی گشتی گواستنه وه به سه ر ئاستی قولدا جیبه جیده كریت بو به ره مه اتنی ئاستی پروكه ش، كه دوا ئاستی رسته یه، له نهجامی نه و گواستنه وه ی كرتان دن و گواستنه وه ی فریزی ناوییه دا شوینی پییه كه به جیده مینیت، كه ((نه شوینی پییه نه وه ده گه یه نیت، فریزی ناوی یان فریزی ناویئاسا (فریزی دیار خه ری، فریزی خستنه پالی ناوه لناوی))، بو تاقی كرده وه ی دوخ ده گو یزیتته وه بو نه وه ی له لایهن كرده وه دوخی پیبدریت و له پاش خو ی شوینی پییه كه به جیدینیت)).^{۱۹} له زمانی كوردیدا كرده كه به و شیوه یه پیچه وانه ده بیته وه، كه له نهجامی گواستنه وه ی فریزی ناوی، شوینی پییه كه ی به ته واوی به تیوری به ستنه وه وه په یوه سته، نه ویش به و پییه ی، كه ده بیته شوینی پییه دهر نه براو ئانا فوری بیته و هه می شه به ستراره بیته، كه دوا ی جولان دن یان كرتان دن ی فریزی ناوی، له جیكه وته ی ئارگومینتدا دهر كه وتبیته.

(چومسکی) بو شوینگرتنه وه ی شوینی، پیشنیازی بیروكه ی كوی (copy) دهكات، له بهرئه وه ی ((پوله ره گه زیکی جولاو له دوا ی خو ی كوییه كه به جیدینیت به مه رجیك له گه له به ستینه ره كه یدا هاویپرستیته))،^{۲۰} دروسته ی قول له ریگای پروسه ی كرتان دن وه بو پروكه ش ده گو یزیتته وه و جیكه وته یه كه به جیده هیلیته، كه له ریگای ریككه وته وه ده نوینریت

^{۱۸} پروانه وی، جی كوك. مارك نیوسان (۱۳۸۷: ۲۲۶-۲۳۰)

^{۱۹} En-wikipedia.org

^{۲۰} Chomsky (1995:436)

و پيڭاي پيڊه دريٽ، كه بۇ پاراستنى پارامپتەر و بۇ پاراستنى ئاراسته ي دوڭخيشه، بپروانه (۵/۲، ۵/۳).

هيئانه وه ي تيؤره كه له م قوناغه دا بۇ دهرخستنى پؤلى پيڭكه و تنه له دياريكردنى كه تيگؤري به تال، چونكه گواستنه وه كان له قووله وه بۇ پروكش ده بنه هؤي به جيماني هه نديك شويني به تال، كه له لايه ن سهره پيژمانيه كان يانه وه حوكمه كرين، بويه بووني پيڭكه و تن له زماني كورديدا ده بيته هؤي دهر كه و تني شويني به تال و واش ده كات، كه گواستنه وه كان پووبده ن. بۇ نمونه ئه و ئابووريكردنه ي له سينتاكسدا په يوه ست به كرتاندى ئارگؤمينته وه پووده ات، په يوه سته به جيڭكه و ته ي به تاله وه، كه له لايه ن سهره كانه وه حوكمه كرين، (بپروانه به شي دووهم).

۵/۱) تيؤري دوڭخى پيژمانى :

ئهم تيؤره په كيڭكه له لقه تيؤرييه كانى ده سولات و به ستنه وه، سنوورى كار كردنى ئهم تيؤرييه له نواندى سينتاكسىي رسته دا يه، ئه و يش په يوه ست به وه ي، كه ههر فريژيكي ناويى له رسته دا ده بيت دوڭخىكي پيژمانى هه بيت، بويه (ههر له سهره تاوه بؤچؤنى (چؤمسكى) سه باره ت به تيؤري دوڭخ وا بووه، كه ئه مه تا يبه تمه ندى گشت فريژه ناوييه كانه، كه وا هه ريه كيڭ له وانه دوڭخ وه رده گرن، ئه گهر فؤرمى فؤنه تيكييان هه بيت يان كه تيگؤرييه كي به تال بن)،^{۲۱} به لام ده كريٽ دواتر په يوه ست به گؤرينى تيپروانىنى دروسته يى بؤ جوږى فريژه كان ئه وه ي گؤرپيبت، چونكه له پاشاندا سهره پيژمانيه كان بوونه هه لگري ناوي فريژه كان، بؤ نمونه ((فريژه دوڭخوهر گره كان ده بنه فريژى ديارخه رى و ناويى و خستنه پالى ئاوه لناويى))،^{۲۲} ئه و يش له به رئه وه ي: (ا) جوږه كانى دوڭخى پيژمانى به هه ريه ك له و فريژانه ش ده دريٽ، نه ك ههر فريژى ناويى، (ب) دوڭخ به جيڭكه و ته خورت ييه كان ده دريٽ، كه ئه وانيش ئه و فريژانه يان تيڊا دهر ده كه ويٽ.

²¹ Chomsky (1986:74) بپروانه

²² Cook & Newson (2007:147)

١-٥/١) پالیۆهۆرى دۆخ (case filter)

(پالیۆهۆرى دۆخ ئەوه رادەگەیه نیت، که هەر فریزیکی ناوی، ناویئاسا (دیارخه ریی، خستنه پالی ئاوه لئاوی) دەرکه وتنی هه بیته له رسته دا، ده بیته دۆخی ریزمانیی هه بیته)،^{٢٢} بۆ زیاتر پروونبوونه وهی بابه ته که، پروانه (٩) و پروونکردنه وه که ی:

٩- *ئازاد ده ست نانی خوارد

له (٩) دا له بهرئه وهی کرداره که تیپه ره و یه ک دۆخی بۆ ته واوکه ره که ی پییه، ده سه لاتى به سه ر ته واوکه ریکی تر دا ناشکیته، له بهرئه وه (ده ست) ده بیته (*NP)، دانانه وهی پیشناوه که، ده یکاته ریگاپی دراو، چونکه ده بیته دۆخپیدهری، واته ده کریته سیسته می دوپه لکیی (binary system) یش بۆ ئەمه لیکبدریته وه، ئەویش له بهرئه وهی هەر سه ریکی ریزمانیی، که له فه ره نکه وه ته واوکه ریکی له ناوه خندا بیته، ده بیته، له په یوه ندیی دوپه لکیدابن و سه ر و ته واوکه ره که ی به ریگبگرن، ئەمه ش ئەوه دهرده بریته، که سه ره ریزمانییه کانیش ده بیته هه میشه له ته واوکه ره کانیا نا دۆخه کانیا ن به تالبکه نه وه، (ده کریته مورفوسینتاکسی زمانى کوردیی بۆ ئەمه له (٥/٢) دا پروونبکریته وه).

١-٥/٢) نیشانه ی دۆخ:

پاش ئەوهی له زمانه کانا به پیی تیۆری (x-bar) سه ره ریزمانییه کان دیاریکراون، ده توانریته هەر به پیی هیلکاریی (٢) که بۆ فریز داده ریژریته، ئەوه بزانیته، که ئایا ئاراسته ی پیدانی دۆخ له زمانى کوردییدا په یوه ست به پاراستنی سه ره و ریزبوون ئاراسته که ی چۆنه؟، له بهرئه وهی زمانى کوردیی زمانیکی سه رکوتایه، بۆیه له وه وه ئاراسته ی پیدانی دۆخه که له چه په وه بۆ راست بریاری له سه ر ده دریته. ئەو ئاراسته یه زۆربه ی سه ره ریزمانییه کانی زمانى کوردیی ده گریته وه، لیده رچوونیش له وه نابیته هو ی گوپینی ریسای سه ر کوتایی. لیروه ده بیته ده ستبکریته به دیاریکردنی ئەو نیشانانه ی، که سه ریکی ریزمانیی به پیی په یوه ندییه هه ره مییه که ی له کاتی پیدانی دۆخی ریزمانیی به ته واوکه ره که ی چ مارکه یه که ی له سه ر جیده هیلیته.

^{٢٢} پروانه (Chomsky (1980:49) له محمه دی مه حوی (٢٠٠١:١٧٨) وه رگراوه.

ماركەى دۇخى رېزىمانىي پەيوەست بە زمانەو ە گۆرانى بەسەردا دىت، چونكە لە ەندىك زماندا مۇرفۇلۇژىانەيە، واتە مۇرفىمى دۇخ بوونى ەيە و فۆرمەكەى بۇ جۆرى دۇخەكان گۆرانى بەسەردا دىت، بۇ نمونە لە زمانى ەره بىيدا نىشانەكانى (كسرة و ضمة و فتحة) مۇرفىم و نىشانەى دۇخە جىاوازەكانى (مەرفوع ،مەنصوب،مەجرور)ن، ەك (ذهب الود). فرىزى (الولد) دۇخى مەرفوعى ەيە و بۇ ئەو دۇخە نىشانەكراو.

لە ەندىك زمانى دىكەدا فۆرمى دۇخ بە پىي شكانەوەى ئەو فرىزە تەواوكەرە دەبىت، كە دۇخەكەى پىدەدرىت، فرە فۆرمى جىناوى كەسى يەكەم لە زمانى ئنگلىزىيدا بۇ نىشانەى دۇخى رېزىمانىي جىاواز دەگەرپتەو (I ,my ,me) :بۇ دۇخى نۆمىنەتىقى، my:بۇ خستنەپال، me: بۇ دۇخى ئەكۆزەتىقى و داتىقى. دەشكرىت دىالىكتى ژووروو بە نمونە بۇ شكانەوە بەينرىتەو، ئەوئىش بەو پىيەى جىناوەكانى بۇ دۇخ دەشكىنەوە و لە دوو دەستەى (من-مە ، تە-وہ ، وى/ وى-وان) و (ئەز-ئەم، تو-هوين، ئەو-ئەو)دا خۇيان دەنوئىن.

سەرەپاى بوونى مۇرفىم و شكانەوە، بۇ ەموو زمانەكان جىكەوتەى سىنتاكسىي گرنگىيەكى تايبەتى خۇى ەيە، بە تايبەتى زمانى كوردىي جىكەوتەى چەسپاوى فرىزەكان بوووتە جىگرەو و دەرپرى دۇخى رېزىمانىي، ەكو ئامازەى پىدرا گواستنەوە خۇرتىيەكان، ەك پروسەيەكى نادىار لە زمانى كوردىيدا پرودەدەن و دەشبنە دىارىكەرى رىساي دەرختن و نواندى فۆرمى سىنتاكسىي زمانەكە، ئەوئەش جىخوشكەرى ئەو نواندەيە بوونى دەستەيەك لە نىشانەى سىنتاكسىيە، كە ئەوانىش مۇرفىمەكانى رىككەوتنن، ەك لە پارى(۱/۱)دا باسكرا. دابەشبوونى مۇرفىمەكانى رىككەوتن بۇ دەستەى (م-مان) و (م-ىن) بۇ بوونى دۇخى جىاوازى رېزىمانىي دەگەرپنەو. ئەوانە فۆرمى شكاوەى يەكترن و دروستەى مۇرفوسىنتاكسىش بەپىي تىورى بەستنەوە، ئەوە زىاتر دەچەسپىنىت، ئەوئىش بەو پىيەى بۇ بكەر و بەركار دوو مۇرفىمى رىككەوتنى جىا لە ەمان دروستەدا بەكاردەبرىت. بىروانە(۱۰).

۱۰- دەيان خۆم-خواردىن .

j i i j

جىكەوتەى چەسپاو لە رىسا دوو پەلكىيەكەدا مەرجى ەوسىيەتى دەكاتە بنەما، چونكە تەواوكەرەكان لە زمانى كوردىيدا بەو پەيوەندىيە دۇخەكان ەردەگرن. پاش گواستنەوە لە

دروستهی قوولەوه بو پروكەش، نیشانهكان بههوی پیکهوتنهوه جیکهوتەکان دەستنیشاندهکن، ئەویش بهو پییهی وهك له پروكەشهکهدا ئەو پهیوهندییه هەرهمیه هواسییهتییه له نیوان کردار و بکههکهدا نییه.

دوای گواستنهوهی خورتیی جیکهوتە چهسپاوهکان دەبنه ئەلتەرناتیقی نیشانهی دۆخ، بۆیه سینتاکسی کوردیی بهربهست له بهردهم گواستنهوه سهپشکییهکاندا دادهنیت، بۆ نمونه ههبوونی نیشانهی دۆخی ریزمانیی له زمانی عهزهبییدا گواستنهوه و باسهند ئاساندهکات، (ذهبَ الولدُ_ الولدُ ذهبَ) نیشانهی مهرفوعیی سهز بکههکه ریگای به گواستنهوهکه داوه و دروستهکهی کردووه به (VS). ههچهنده سینتاکس دروستکهری بهربهسته بو گواستنهوهکان، بهلام پیپهوی نیشانهکردن له ریگای پیکهوتنهوه ریگای سینتاکسی بو گواستنهوهکان دهخولقینیت، (بروانه پروژهی مورفوسینتاکسیی و باسهند، که تیایدا پیپهوی پیکهوتن دهبیته ئەلتەرناتیقی دۆخ).

١/٥-٣) چهشنهکانی دۆخی ریزمانیی:

بهپیی تیوری حوکمکردن و بهستنهوه، ((دۆخی ریزمانیی دوو چهشنی هیه))^{٢٤}:

١- دۆخی زگماکیی (Inherent case)

٢- دۆخی دروستهیی (Structural case)

١/٥-٣-١) دۆخی زگماکیی (Inherent case): ((ئهو دۆخانهن، که له دروستهیی قوولی رستهدا به چند ئارگۆمینتیکی تایبهتی دهدرین، واته پیش ئەوهی گواستنهوه پرویدات، به دۆخی زگماکیی ناسراون)).^{٢٥} ئەم چهشنه دۆخه، پاساوه بو ئەو فریزانهی، که له دروستهیی پروکەشدا دۆخهکانیان لیکنادریتهوه. لیکدانهوهی دۆخی زگماکیی له ریگای پیشناوه فەرهنگییهکانهوه لیکدهدریتهوه و بوونی ئەو پیشناوانه (پی، تی، لی) ئەوه دهگهیهنیت، که زمانی کوردیی دۆخهکانی دروستهیین، چونکه ههریهك لهوانه له دروستهیی قوولیاندا و له فورمی فەرهنگیی خویاندا دۆخدهر نین، بروانه پۆلهرهگهزدیاریکردنی ئەو کردارانهی له رووی مورفولوژییهوه داریژراون و ئەو پیشناوانهیی بوونهته هوی گۆرینی فورمی مورفولوژییان.

^{٢٤} عهبدولجبار مستهفا مهعروف (٩:٢٠٠٩)

^{٢٥} حاته م و لیا محهمه د (١٩٠:٢٠٠٩)

۵/۱-۳-۲) - دۆخى دروسته‌يى (Structural case) ((رسته پاش گواستنه‌وه بۆ ئاستى پروكەش و چالاکبونى كردار له لايەن تاف و كەسەوه، ئەو دەمه كردار پەيوەندىي له گەل ئارگومىنتەكانىدا دروستدەكات. ئەم جۆره دۆخه له ئاستى ديار و دەرکەوتوويى دروسته‌سينتاكسىيەكاندا دەبينریت، واتە دەبیت فۆرمەكه له فەرهنگىيەوه ببیتە سينتاكسىيى ئىنجا سەرە ریزمانىيەكان توانايان بەسەر تەواوكره‌كانىدا دەشكىتەوه، چونكه ئەگەرچىي بىرۆكه‌ي دروسته‌ي قوول له سەرەتاكاني خستنه‌پرووي قوتابخانه‌كه‌ي (چومسكىي)دا بۆ لىكدانه‌وه‌ي هاوبىرى و هاوفۆرمىيەكانى دروسته‌ي پروكەش كارا بوو، بەلام وهك له پاری نواندنه‌سينتاكسىيەكاندا دەخرینه‌پروو، هەموو تەواوكره‌كان بۆ وەرگرتنى دۆخ و بۆ حوكمكردن و بۆ پاراستنى ئاراسته‌ي دۆخ دەجولینرین، بۆيه نواندنه‌ سينتاكسىيەكان جىگره‌وه‌ي دروسته‌ي قوولە و تىيدا فۆرمەكان زاده‌ي توخمه فەرهنگىيەكان و هەموو فۆرمىكى سينتاكسىيى نواندى زانىارىيەكى فەرهنگىيە)).^{۲۶}

له‌وه‌وه‌ ده‌كریت جۆره‌كانى دۆخ له‌و پروانگه‌يه‌وه لىكبدریت‌ته‌وه، چونكه وهك له‌پارى (۱ / ۲) دا پرونده‌كریت‌ته‌وه سەرە ریزمانىيەكان (ناو، ئاوه‌لناو، پيشناو، كردار و رىككه‌وتن) و سەرەحوكومكەرەكانىش (ديارخەر و تاف) ده‌گریت‌ته‌وه. هەريه‌كىك له‌ سەرە ریزمانىيەكان جۆرىك دۆخى ریزمانىيى دەدەن و هەريه‌كه‌شيان له‌ چوارچىوه‌ي دەسه‌لاتى خۆيدا حوكمدەكات و دۆخيش دەدات. دەشبییت ئامارە به‌وه‌ بدریت، كه جۆره‌كانى دۆخ به‌ پىي ئەو دەسه‌لاته‌ ده‌دریت، كه سەرىك بەسەر تەواوكره‌كه‌يدا هەيه‌تى، هەروه‌ها ئاراسته‌كان به‌پىي پارامیته‌ره‌كه‌ بۆ هەر زمانىك يه‌ك ئاراسته‌ي هەيه‌ و ده‌شكریت پاراستنى ئەو ئاراسته‌يه‌ توكمه‌ و توندوتول بیت. ئاراسته‌كه‌ له‌ پیدانى دۆخدا رۆلى خۆي دەبينیت، بۆيه جىكه‌وته‌ كارىگه‌رىي له‌ پیدانى دۆخدا هەيه‌، واتە سەرە ریزمانىيەكان كاتىك چالاک دەبن، كه ئاراسته‌ي خۆيان به‌پىي زمانىكى ديارىكراو وەرگرن، بۆ زمانى كوردىي به‌ پىي هیلكارىي ژماره‌(۲) له‌ پارى(۱/۲)دا زمانىكى سەرکو‌تايه‌، له‌به‌رئەوه‌ تەواوكره‌كان لای راست ده‌گىرسینه‌وه‌، وه‌ لای راستيش دۆخ وەرده‌گرن، ئەمەش به‌ خشكه‌يى ئەوه‌ دەرده‌بریت، كه ئاراسته‌ي پیدانى دۆخ له‌ چه‌په‌وه‌ بۆ لای راسته‌، پروانه‌ نمونه‌كانى(۱۱ و ۱۸).

^{۲۶} عەبدولجەبار مسته‌فا مەعروف (۲۰۱۳: ۳)

٦/١) بهر به سته كانى حوكم كردن :

وهك له (١-٥/١) دا ئاماژەى پيڊرا هەر فریزيكى ناويى له پرسته دا دهبيت دوخيكي پيژمانیى ههبيت، بهلام ههنديك جار پرۆژه گه وره كان، كه وهكو ره گهزيك بهر به ست دهبن له كاتى پيڊانى دوخ به فریزه ناوييه كان، واته (پيگري دهكن له كه ره سته يهكى دروسته ي پرسته دا بو به خشيى دوخى پيژمانیى به فریزيكى ناويى له دروسته ي پرسته كه دا، بو نمونه فریزي پيشناويى دهبيت بهر به ست له پيگه ي كردار دا بو پيڊانى دوخى پيژمانیى به فریزيكى ناويى، له پرسته يهكى وهكو (من ژيانم به تو به خشى.)، كردارى پرسته كه دهسه لاتی نه شكاهه ته وه به سەر فریزي ناويى (تو) له پرسته كه دا، له بهر ئه وه يه پيشناوى (به) حوكمى ئه و فریزه ناوييه ي كردوو. پرسته له ناويه كشكاوه كان به هه مان شيوه نمونه يه كن له بهر به سته كانى پيڊانى دوخى پيژمانیى، كه دوو فریزي كردارى يان پتر هه يه له و دروسته يه دا، پرۆژه گه وره كان بهر به ست دهبن له وه ي كردارى پرسته ي يه كه م حوكمى ئارگو ميڤن ته كانى پرسته ي دووهم بكات، وه به پيچه وانه وه، ئه گه ر سه يري پرسته يه كى وهك (كه نه ورۆز هات ، ده تبينه وه.) بكه ين ده بين له دروسته ي پرسته كه هه ردوو كرداره كه كات و كه سدارن، كه چيى هه ر بكه ره و له سه رى حوكمه رى خويه وه دوخى پيژمانیى پيڊرا وه).^{٢٧}

٧/١) دروسته ي قوول :

(چۆمسيكى) له تيورى حوكم كردن و به ستنه وه دا ئاسته كانى پرسته ي بو چه ند ئاستيكي سه ره كىي دابه شكردوو، كه ((دروسته ي قوول يه كي كه له ئاسته كانى، كه ئاستيكي پيژمانیى ناديارى هه يه. ئاستى قوول دارشته و نواندى پرسته وخوى گوگردنه پيژمانیيه كانه، پيژمانه كه چون گوډه كات، وه هایش له (DS) دا دارشته كه داده پيژریت، ئه م گريمانه يه ئه و واتايه ده به خشيى، كه رۆله بابه تيهه كان به گوگردنه پيژمانیيه كان ده به خشريى، چونكه ده بيت ئه م گوگردنه پيژمانیيه له ئاستى قوولدا به ته واويى و بي كه موكوورپى هه بن)).^{٢٨}

(گرنگى بهرچاو و ديارى ئه م دروسته يه ش له وه دايه كه گه يه نه رى زانياريه سه باره ت به و ليكدانه وه جياوازانه ي بو واتاي پرسته يه كه ده كريت و دياريكه رى ئاستى سيمانتيكى

^{٢٧} پروانه عه بدولجه بار مسته فا مه عرف (١٩:٢٠٠٩)

^{٢٨} عه بدولجه بار مسته فا مه عرف (٦:٢٠٠٩)

دەربراوہکانہ، چونکہ ہندیك له پرستہکان له دروستہی قوولدا جیاوازن، کہچی ہمان دروستہی پروکہشیان ہئیہ).^{۲۹}

(مہبہستی سہرہکییش له باسکردنی ئەم دروستہیہ، کہ دروستہی قوولی پرستہیہ بۆ دەرختنی چۆنیستی ریزبونی کەرہستہکانی پرستہیہ، کہ نیشاندہری شوینی یہکەمی کەرہستہ پیکھینەرہ جۆراوجۆرہکانی پرستہن و دەرخری ئاراستہی جولاندنی ئەو پیکھینەرہن له دروستہی پروکہشدا)،^{۳۰} ہرہہا بۆ ئەوہیہ، کہ پیکہاتہی سیمانتيکي پرستہ دەستنیشانبکریت و له پاشدا ئامازہ بہ گۆرپنی دەموچاوەکہ بدریٲ.

((زۆرینہی بەلگہ لۆجیکی و ئەزموونییہکان، ئەوہیان دەرختووہ، کہ تہواوی زمانہ سروشتیہکانی مروٲ له بنہرہتدا یہک بنہما پەپرہو دہکەن و له دروستہی ہموویاندا گشت یاساکان بۆ بہرہمہینانی دروستہی قوول وەکوہکن))،^{۳۱} بەلام بوونی (پی، تی، لی) له زمانی کوردییدا ئەوہ دەرہخات، کہ زمانی کوردیی دروستہی جیاوازی کردارییان ہئیہ.

دروستہی قوول لەو پروانگہیہوہ خراوہتہپروو، کہ سەرچاوەی وەرگرتنی کەرہستہی دروستہی پرستہیہک ئامازہی پیبدریٲ، کہ لەو ئاستہدا پەیوہندییہکان واتاین و نواندنیکي تہختیان (Flat representation) ہئیہ، کہ ئەمەش مانای ئەوہ دہگہیہنیٲ، سینتاکس له قوونای پروکہشدا، کہ قوونای خستنہپروو و نواندنہ، پیکہوہ بہستنی سەرہ و تہواوکر و پیکہوہبہستنی پیکہاتہکان ئەنجامدەدات، لەوہشدا ہەر زمانہ و یاساوپرسیای خوٲ جیبہجیدہکات، بۆ نواندنیکي دروستہی قوولی زمانی کوردیی پروانہ یاسای (۸) و بۆ زمانی فارسیش پروانہ (۱۶).

۸/۱) دروستہی پروکہش :

((دوا ئاستی ریزمانیی پرستہیہ، فورمی دەرہوہ و بہرچاوی پرستہ نیشاندەدات)).^{۳۲} (لیرہدا ہموو ئەو دانہفەرہہنگییانہی، کہ پیکھینہری دروستہی قوولن دہگویزرینہوہ بۆ دروستہی پروکہش ئەمەش بہ رەچاوکردنی یاساکانی گواستنہوہ، کہوا له ہەر زمانیکدا تاییہتہندیی

²⁹ crystal(2003:125) پروانہ

³⁰ Chomsky(1982a:9) پروانہ

^{۳۱} پروانہ نازاد ئەحمەد حسەین(۲۰۰۹:۲۳) و ئەو سەرچاوانہی لەویدا بەکارہاتوون.

^{۳۲} محمەد رەزای باتینی (۱۹۹۳:۱۱۴)

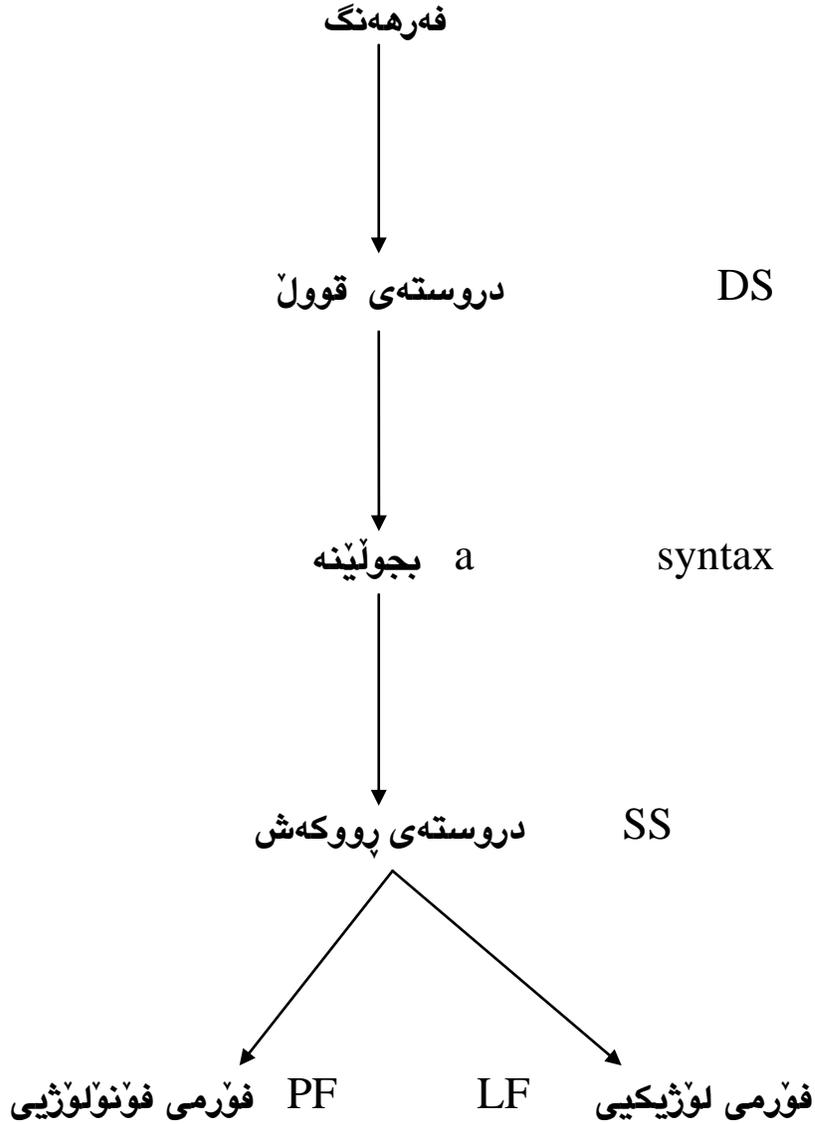
خۆى ھەيە، چونكە جۆر و چۆنىتى گواستنه وەكان لە زمانىكە وە بۆ زمانىكىكە جياوازى ھەيە، ھەر ئەمەش بوو بە ھۆكارىك بۆ دەرختنى خزمایەتى و لىكچوون و جياوازى نىوان زمانە سروشتىيەكان، لەدروستەى پروكەشدا ھەموو ياساكانى رىككەوتنى نىوان كردار و ئارگۆمىنتەكانى، كە پەيوەندىيە سىنتاكسىيەكانى پىكھىنەرەكانى رستەن، دەرەكەون، ھاوكات دەتوانىت دياردەى ئابوورىكردن بەرچاوبكەوت، ئەمىش بەو شىوہەيەى، كە ئارگۆمىنتەكان وەك مۆرفىمى رىككەوتن خويان بنوینن).^{۳۳} لە پارەكانى دواتردا ئەوہ پروندەكرىتەوہ، كە تايبەتمەندىيى زمانى كوردىيى پەيوەست بە گواستنه كانەوہ، پرۆسەى رىككەوتن و ھاونىشانەكردن جىبەجىدەكات، لە رىگايەوہ سىنتاكس دەبىتە رىخۆشكەر بۆ چارەسەرکردنى بەرەبەستەكانى گواستنه وە.

ئەم دروستەيە ئاستىكە بۆجىبەجىكردنى پەيوەندىيە سىنتاكسىيەكان، تىيدا كردار (كردار لە ھەر ئاستىكى نواندىدا، واتە لە V° و V^{-} و)دا دەسەلاتىكى جياوازى ھەيە) چالاکبووہ، بۆيە كارىگەرىيى سىنتاكسىيى بۆئارگۆمىنتەكانى دەگويزىتەوہ و دوخى رىزمانىيان پىدەدات لە ھىلكارىيى (۱)دا دروستەى قوول و پروكەش دەنوینرىت.^{۳۴}

^{۳۳} پروانە نازاد ئەحمەد حسەين (۲۰۰۹: ۲۴)

^{۳۴} عەبدولجەبار مستەفا مەعروف (۲۰۰۹: ۷)

ھیلکاری (۱)

۹/۱) گواستنه وه:

گواستنه وه یان جولاندن، ھەر له بناغەدا گواستنه وهى شتیک له شوینیکه وه بۆ شوینیکى تر دەگەیهنن، بەلام لیڤەدا مەبەستمان له گواستنه وه، گواستنه وهى کەرەستە زمانییەکانە له ئاستى قوولە وه بۆ ئاستى پروكەش، (گواستنه وهش، که به ئەلفا بجولینە ناوئراوه، خاسیتیک و یاسایەکی جیهانیی زمانە، بەو پێیەى جولەى ئەلفا بنچینەى جولانە و ھیلکی بەردەوام و نەچراوى نیوان ئاستى قوول و پروكەشه له ئاستى قوولدا ھەموو پەيوەندییە واتاییەکان دەردەخات و له ئاستى پروكەشدا پەيوەندییە واتاییەکان دەگۆریت بە نواندنیک، که دەبیته

پرديكى نيوان نواندى فۆنه تيكيى و نواندى لۆژيكيى، تهنه جياوازيى گواستنه وه له زمانه كاندا له پاراميته ره كان و دهروازهى مؤرفيمه كانياندايه، بۆ نمونه يه كيىك له پاراميته ره كان، كه له زمانه جوراوجوره كاندا جياوازه گواستنه وهى بكه ره بۆ جيىكه وتهى مه زن (maximal project) ي فرىزى ريىكه وتن)).^{۳۵}

((له رىزمانى به ره مه پىنان و گواستنه وه دا دوو چه شنى سه ره كى گواستنه وه هيه))^{۳۶}،
ئه ونيش دابه ش ده بن بۆ ئه م به شانه:

۱. ياساى له بریدانان (Substitution) له م جورانهى خواره وه پيىكديت:
 - ا. ياساى گواستنه وهى كردار (V- Movement).
 - ب. ياساى گواستنه وهى كات (I- Movement).
 - پ. ياساى گواستنه وهى فرىزى ناويى (NP- Movement)

۲. ياساى هه لواسين (Adjunction) ئه م ياسايه زياتر به هينانه پيشه وه (EXTRA POSITION) ي فرىزى ناويى ناسراوه و بريتييه له چه ند جورىك:
 - ا. ياساى گواستنه وهى فرىزى پرسيار (Wh- Movement).
 - ب. ياساى گواستنه وهى سه رجيناو له رستهى سه رجيناوييدا.
 - پ. ياساى گواستنه وهى نه كردن (Negative Preposing)
 - ت. ياساى گواستنه وهى باسمنه ند (Topicalization-Movement)
 - ج. ياساى كرتاندىن (Deletion Rules)

له به رئه وهى ئه م ليىكۆلينه وه خۆى به گواستنه وهى فرىزه ناويى و ناويىئاساكانه وه خه ريىك ده كات، بۆيه هه ر له و چوارچيويه دا كار له سه ر پرۆسه كانى گواستنه وه ده كريت، (گواستنه وهى خورتىيى له كوردييدا به شيويه يه كى ناديار پرووده ات. له دروستهى پروكه شى

^{۳۵} وى. جى كوك، مارك نيوسان (۱۳۸۷: ۷۳-۷۴)

^{۳۶} محه مه دى مه حويى (۲۰۰۱: ۳۳۶) و (Radford(2003:51-44)& Chomsky(1993:86)

زمانی کوردییدا جیکهوتەى کردار و ئارگۆمىنتەکانى جیگیردەکرین، لەبەرئەووە بۆ پاراستنى بنەماکانى یاسای گواستنهوه، هەر گواستنهوهیهك له جیکهوتەى چەسپاوى ئارگۆمىنتەکانى کرداردا پرووبدات، ئەوا له پڕیگای پڕیکهوتنهوه چارهسەر دەکریت. هەندیک له گواستنهوهکان سەرپشکین و بە مەبەستى واتاییه، بەلام بنەمایهكى سینتاکسىی ههیه،^{۲۷} هەرۆهکو له جیبه جیکردنى پارهکانى بەشى دووهما دەردهخریت، گواستنهوه خورتى و سەرپشکىیهکان له پڕیگای پڕیکهوتنه سینتاکسىییهکانهوه جیبه جیدەکرین، بۆیه فریزهناوی و ناویئاساکان بۆ پروسهکه بهکاردهبرین، چونکه ئەوان خاوهنى نیشانهکانى [+کەس، +ژماره، +توخم] ن بۆهوى ئەو نیشانانهوه لهگەل مۆرفیমে هاوپیرستەکانیاندا پروسهکه بهجیدەگهیهن، وهك له (۲ | ۶-۱-۲) دا دەردهکهویت ئەوانهى خاوهنى ئەو نیشانانه نین ناتوانن وهك ئەوان پروسهى گواستنهوهکان جیبه جیبکەن. گواستنهوهکان له زمانى ئینگلیزییدا بۆ وهرگرتنى دۆخن، بەلام له زمانى کوردییدا بۆ پاراستنى پارامیتهرهکان له رستهدا بههوى پڕیکهوتنهوه چالاکدهکرین، دەردهکهویت له زمانى کوردییدا گواستنهوه خورتییهکان بۆ دۆخن، ئەوانى تر، که له پووکهشدا پروودهەن بۆ واتان و دەشبیت پەیکالى پارامیتهرى سینتاکسى کوردیى بن، بۆ گواستنهوهى خورتى بڕوانه(۲/ ۴) و بۆ گواستنهوه سەرپشکىیهکان بڕوانه(۲/ ۵ و ۶/۲).

^{۲۷} بڕوانه، عەبدولجەبار مستەفا مەعروف (۲۰۰۹: ۱۲۸)

به شی دووهم
رپیکه وتنی سینتاکسیی
له زمانی کوردییدا

۱/۲) نواندنه سینتاکسییه کان له زمانی کوردییدا :

له نواندنه سینتاکسییه کاندا دیوی دهره وهی زانیارییه سینتاکسییه کان دهخریته پروو، که مه به ست له زانیارییه سینتاکسییه کان، ئەو زانیارییه کان، که له ناو توخمه پیکهینه ره کانی فرههنگدا هه لگیرون و دواتر له چیه وهی نواندنه سینتاکسییه کاندا خوئی ده بینیتته وه، که واته ((به پیی ئەو زانیارییه کان، که له فرههنگدا خه زنگراون (زانیارییه سینتاکسییه کان) دروسته ی سینتاکسیی له هر ئاستیکدا بن پرۆژه یه کی فرههنگین)).^{۳۸} له به ره وه لی ره وه هه ولده دریت، که دیوی دهره وهی ئەو زانیارییه کان بخریته پروو، که له ناو توخمه پیکهینه ره کانی فرههنگدا هه لگیرون، ئەویش له چیه وهی نواندنه سینتاکسییه کاندا خوئی ده بینیتته وه. نواندنه سینتاکسییه کانیش بریتین له دهرخستنی توانای هه لگیروای توخمی کی فرههنگی بو بوونیدانی فریز و پرسته به جو ره کانیانه وه، بویه ئەمه پیویست ده بیته، چونکه هر یه کی له وانه نواندنی دیوی دهره وهی زانیارییه فرههنگییه کانه، که تییدا هیچ په یوه ندییه کی سینتاکسیی نه خراونه ته پروو، له به ره وهی په یوه ندییه کان نواندنییه کی تهختن (flat representation)، که واته خستنه پروو که بو ئەوه یه، که بزانیته بنیادی دروسته یه کی بی که موکوری چو دروست ده بیته، هر له به ره وه لی ره وه ئەو که ره ستانه دیاریده کین، که دهنه زانیارییه کی زگماکی بو دروست کردنی فورمی کی سینتاکسیی، به واتایه کی تر بنیادی بنه پرتی بی که موکوری دروسته یه کی سینتاکسیی دهخریته پروو. ئەوهی له خواره وه ئامازه ی پیده دریت دیاری کردنی ویستی سه ره ریزمانییه کانه بو دروست کردنی یه که م ئاستی نواندن، که فریزه کانه، که ئەویش به پیی وه چه تیوری پوله ره گه زدیاری کردنه (subcategorization). سه ره ریزمانییه کانیش به و پییه جیاکراونه ته وه، که تیوری X-bar بو سه ری فرههنگی گشت زمانی جیا کردونه ته وه.

وه چه تیوره که ئەوه ده ستنیشانده کات، که ئایا سه ری کی ریزمانی چ پیویستییه کی هیه بو بنیادانی دروسته یه کی بی که موکوری. هر به پیی تیوره که سه ره ئەرکییه کانیش جیاکراونه ته وه، بویه لی ره شدا هه ربه سه ره فرههنگییه کان ده ستیپده کریته .

سه ره فرههنگییه کان بریتین له (V ، P ، A ، N) ، له خواره وه له (۱) دا ئەو زانیارییه سینتاکسییه کان دهخرینه پروو، که له ناو هه ریه که له سه ره ریزمانییه کاندا هه لگیرون، که تییدا

³⁸ Cook & Newson (1997: 163)

مەرج نییه هەمان ئەو سەرەرزبۆونە دەستبەگەویت، کە لە سینتاکسی کوردیدا هەیه، چونکە ئەمە بانگەشە ی پراساکانی پروژەسازدانه و ریزبونیکی فەرەهنگیانەیه.

کەرەستە و ریزبۆونی فەرەهنگی سەرە ریزمانییهکان لە (۱) دا دەخریته پروو:

۱-۱. D، [N] + ← کورەکه

ب. N، [N] + ← دەستی من، چاوی نەوزاد

پ. A، [N] + ← کوری زیرەك

ت. P، [N] + ← لە نەوزاد، بۆ ئەو

ج. V (رەگی کردار) بە پێی ویستی کردارە فەرەهنگییهکان یاساکان لە (۲) دا دەخرینه پروو:

۱-۲. [....]+V (مردن، گەیشتن، رویشتن، چوون.....)^{۳۹}

ب. [N]+V (خواردن، بردن، کردن، خستن، زانین....)

پ. [PP]+V (پیزانین، لیکۆلینهوه، تیگەیشتن،....)

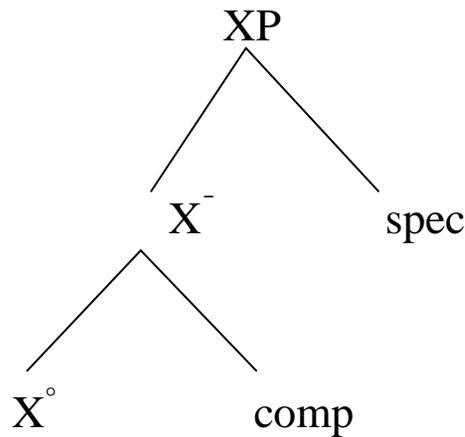
ت. [N,PP]+V (لیکردن، تیکردن، تیخستن.....)

بۆ دەرخستنی ویستە فەرەهنگییهکانی سەریکی فەرەهنگی، وەچە تیۆرەکه پەیهوەست بە ریزبۆونی فەرەهنگییهوه پێویستییهکانی بنیادنانی دروستە ی سینتاکسی یاسا فەرەهنگییهکانی سەرەوه ئەوه رادەگەیهنن، کە مەرج نییه ریزبۆونی فەرەهنگی لە ریزبۆونی سینتاکسی بچن، بۆیه دەبیت لیڕهوه کار لەسەر ئەوه بکریت، کە ئایا دیوی سینتاکسی ئەو فریزانه چۆنن، کە زمانی کوردی پەیرهویان دەکات، بۆ ئەوەش پێویست بە پروونکردنەوه ی تیۆری X-bar دەکات، چونکە ئەو تیۆرە مۆدیلیکی ریزمانییه بۆدروستە ی فریز، کە پەیهوندی نیوان فەرەهنگ و سینتاکس دەرەخات. تیۆرەکه لەو روانگەیهوه دەبیتە نواندنی

^{۳۹} بۆ پروونکردنەوه، نمونەکان بە ناوی کرداریی هینراونەتهوه، ئەگینا ئەم توێژینهوهیه رەگی کردار بە کردارە فەرەهنگییهکه دەزانیت.

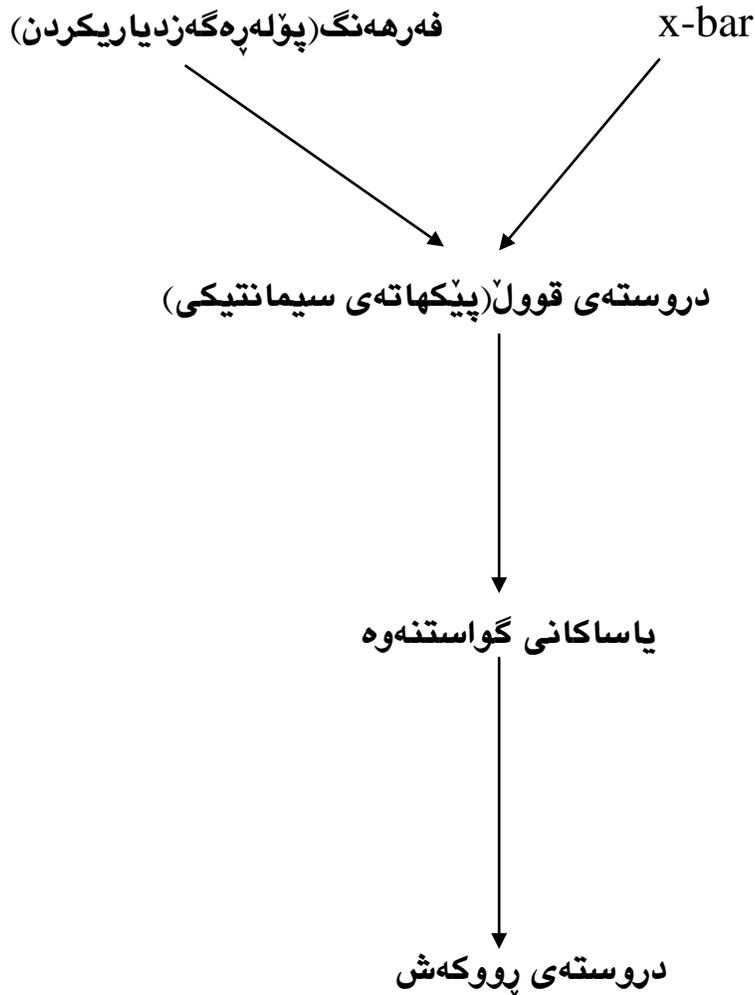
زانباریه فهره‌نگییه‌که و دیاریده‌کات. به‌پیی ئەو داتایانه‌ی تا ئیستا بو زمانی کوردیی خراونه‌ته‌روو، ئەوه دهرده‌که‌ویت، که زمانی کوردیی زمانیکی سهر کوٲایه، چونکه ئەوسهره فهره‌نگیانه‌ی، که پیشتر باسیان لیوه‌کرا له نواندنه سینتاکسییه‌که‌دا ده‌که‌ونه کوتاییه‌وه. به‌پیی پی‌ره‌ویکی سهرتاپایی له خواره‌وه هیلکاریی بو دروسته‌ی پیشنیازکراوی فریز له زمانی کوردییدا ده‌کریت :

هیلکاریی (٢)

هیلکارییه‌که بو گشت فریزه‌کانی زمانی کوردیی ده‌بیٲ جیبه‌جیبه‌ییٲ، چونکه ئەگه‌رچی وه‌ک له سهره‌وه باسکرا، دروسته‌کان بو فریزه فهره‌نگییه‌کان، له فهره‌نگدا جیاوازن و ریزبوونی تایبه‌ت به خویان هه‌یه، به‌لام بو زمانی کوردیی ئەو سهره ریزبوونه جیبه‌جیبه‌که‌ن، که سینتاکسی کوردیی قبوولی ده‌کات، تیوری پوله‌ره‌گه‌زدیاریکردن هه‌نگاویکی فهره‌نگی و پیش-سینتاکسییه، که فریز بنیادده‌نیٲ ، بوٲه‌وه‌ی بخریته ناو دروسته‌ی قووله‌وه و له‌ویدا به پیی واتا، به‌بی لیكدانه‌وه‌ی سینتاکسیی ریكبخریٲ، به‌وه‌ش ئاسته‌کانی نواندنی پیش دروسته‌ی قوول و داوی دروسته‌ی قوولیش هه‌مبه‌ر به هیلکاریی (١) به‌م شیوه‌ی هیلکاریی (٢) ی لیدیٲ:

هیلکاری (۳) ۴۰

هەر بهو پێیهی تیۆری x-bar دهرخستنی دیوی دهرهوهی زانیارییه فهرهنگیه کانه، بویه سهبارت به ئه و فریزانهی به فریزی فهرهنگیه ناوبران، دروسته سینتاکسییه کانیان دهخرینه پروو، که تییدا دهرده که ویت ته واکه ره کان :

۱- ده بن به که تیگورییه کی سینتاکسیی، چونکه سه ره ریزمانیه کان دوخ به فریز دهن نهک به وشه.

⁴⁰. Cook & Newson (2007:90).

Jean Aitchison (2005:191).

۲-گواستنهوهی تهواوکهرهکان له چهپهوه بۆ راسته، ئهویش پهیکاله لهگهڵ نواندنی سینتاکسی کوردیی و پارێزهری ریسای سهروکتاییه، بۆ دهرخستنی پارامیتهری سهره له زمانی کوردییدا.

۲/۲) چهشنی فریزهکان:

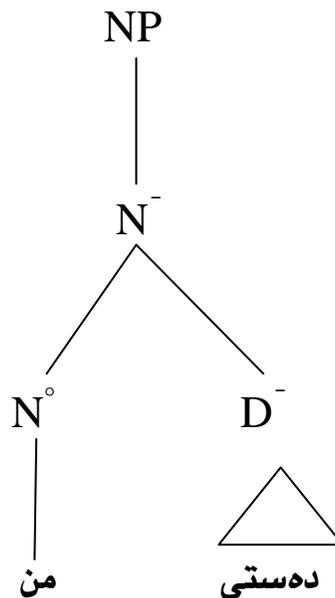
۲/۲-۱) فریزی ناوی: ئەم چهشنه فریزه سهره ریزمانییهکهی ناویکه، واتا پروژهی ناوهکان له (N°) هوه دهست پیدهکات، بهلام تایبهتمهندی (N°) هکان ئهوهیه، که دهبیته یان ناویکی تایبهتی بیته یان جیناویکی سهربهخو بیته، پروانه هیلکاریی (۴) و نمونهی (۱۱، ۱۲، ۱۳)، که بۆ نواندنی سهه و تهواوکهه و ریزبوونی سهه و تهواوکهه خراونهتهپوو.

۱۱-دهستی من

۱۲-چاوی نیاز

۱۳شاری ههولیر

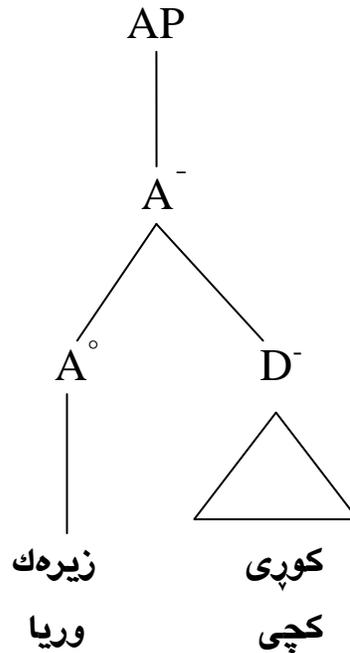
هیلکاریی (۴)

۲/۲-۲) فریزی خستنه پائی ناوهلناوی: ئەم جوهره فریزه پروژهی ئاوهلناوهکانه، که سهره ریزمانییهکهی ئاوهلناویکه. بهپیی ئه و یاسافه رههنگییی ئامارهی پیدرا، ئاوهلناوهکان تهواوکهرهکانیان ناویکه، که دهکریت له ریزبوونه سینتاکسییه که دا لای راستی سهره

پريزمانىيەكەي بگريٲ، بەوہش پريٲساي سەرکوتايي جيٲبەجيٲدەكريٲ، بۇ خوارەوہ بۇ فريٲزە ئاؤلناوييەکاني وەکو (كوٲري زيٲرەك، كچي وريا)، هيٲكاريي (٥) جيٲبەجيٲدەكريٲ :

هيٲكاريي (٥)

٣-٢/٢) فريٲزي ديارخەريي: ئەم جوٲرە فريٲزە پوٲژەي ديارخەرەکانە (Determiners) و بە پيٲي تەواوگەرەكەي ھەردوو ياساي (ناوي گشتيي + ديارخەر) و (دەستەواژيە^{٤١} + ديارخەر) بەرجەستە دەكات،^{٤٢} واتە دوو ياسا بۇ دروستکردني فريٲزي ديارخەريي ھەن، وەك لە (١٤)، (١٥، ١٦) دا بە نمونەوہ دەخريٲنەروو:

- ١٤-كوٲرەكە، كوٲريٲك، ئەوكوٲرە (بە پيٲي ياساي يەكەم)
- ١٥-كچە زيٲرەكەكە، كوٲرە ورياكە، ئەم منالەجوانە (بە پيٲي ياساي دووہم)
- ١٦-ديوارە بەردەكە، دەرگاتەختەكە، پەنجەرە ئاسنەكە (بە پيٲي ياساي دووہم)

٤١ دەستەواژيە (sub phrase) دروستەيەكي ناوہندييە لە نيوان فريٲزو وشەدا.

^{٤٢}عەبدولجەبار مستەفا مەعروف (٢٠١٠: ٣٤)

۲/۴-فریزی پيشناوی: فریزی پيشناوی، که له ناو به شه کردار دایه له دهره وهی نهو به شه کردار هیدا هیچ گو کردنیکی نییه، له پرووی دروسته وه له پيشناویک و فریزیکی ناوی پیکهاتوه، واته جیکه و تهی نهو بو شاییهی ده که ویتته دواي پيشناوه که وه، شوینی فریزیکی ناوییه، به لام فریزی دیار خه ریی و فریزی خستنه پالی ناوه لئاو ویش ده توان له و جیکه و ته یه دا دهر بکه ون، له به رئه وهی به پیی نهو زانیارییه فهره نگییهی بو پيشناوه کان وهك سه ریکی ریزمانی خرا نه پروو، ده بیته پيشناوه که ته و او که ری له چه شنی X^- هه بیته، واته فریز بیته و دوخی پیبدات، بویه نهو ته و او که ره هیل به ژیردا هاتوانه ی رسته کانی (۱۷-۱ و ب و پ)، ده توان ریته بکرتین، به لام نهوانه ی فورمی گوپاوی (پی، تی، لی، ن) دهن به به شیک له کرداره که و دوخدارن و پولی ته و او که ره ده بینن، که واته به م شیوهی یاسای (۳) شیواز به ند ده کرین: ^{۴۳}

یاسای ژماره (۳):

۱۷-۱. بویه که م له سلیمانی کری.

ب. بویه که م به کورپکی قوزدا نارد.

پ. بویه که م بو کوره که برد.

((سه ره تایی له پيشناوه کاندایه ریسیه و نه گهر زمانیک خوئی سه ره سه ره تایی بیته، نهوا پيشناوه که ی له گهل سه ره ریزمانییه کانی تردا له ئاراسته ی دوخدارندا وهك یه کن، به لام نه گهر زمانه که سه رکوتایی بیته، نهوا به پیچه وانه ی سه ره ریزمانییه کانی تره وه، پيشناو ده بیته به سه ره سه ره تا)). ^{۴۴}

زمانی کوردیی په یوه ست به فریزه پيشناوییه کانه وه له پرووی فورمه وه دوو جور نواندنی هیه، که نواندنیکیان، نواندنیکی فهره نگییه و له فورمی (پی و تی و لی) دا خوئی ده نوینیته، به لام نواندنه که ی تریان سینتاکسییه و له فورمانه دا دهرده که ویتته، که له یاسای ژماره (۳) دا خرا نه پروو.

^{۴۳} عه بدولجه بار مسته فا مه عرووف (۲۰۱۰: ۱۰۳-۱۰۴)

^{۴۴} Jack Hoeksema (1993:125-126)

به کارهینانی سینتاکسی فریزه پيشناووییه کان په یوه ست به و دو فورمه نواندنه وه جیاوازیان هیه، فریزه پيشناووییه سینتاکسییه کان نه گهرچیی له ناو گروپی کرداردا پرو ددهن، به لام بو واتا نازادانه بولای راست دهگويزرینه وه، له بهرته وه به بی نیشانه کردن دهگويزرینه وه. ههروه ها ده بیته وه بگوتريت، که {pp} ته و او که ره که له بهرته وه ی نیشانه ی (که س و ژماره و توخم) ی نییه، بویه ناگويزریتته وه بو جیکه وته ی باس. له لایه کی تریشه وه، نه گهرچیی زمانی کوردیی به هو ی هه بوونی سیسته می ریکه وته وه گواسته نه وه کانی جیبه جیده بن، به لام (N⁻، A⁻، D⁻) یه ته و او که ره کانی ناو (pp) یه که به هو ی بهر به سته ی پروژه گه وره که وه ناکرین به باس (بو زمانی فارسیش پروانه به شی سییه م).

۲/۲-۵) فریزی کرداری: فریزی کرداری دروسته یه کی گرنگی ناو به شی کردارییه مه به ست له به شی کرداری به شه کرداری رسته که یه، چونکه فریزی کرداری، که پروژهی رهگی کرداره کانه، له پروی و اتاوه کروکی پروژیه کی له خو گه وره تره، که رسته ی زمانی کوردییه، له پروی سینتاکسیشه وه ههنگاوی یه که می ده ستی کردنی رسته یه، له بهرته وه ی نه و توخمه ی، که له فرههنگه وه بو دروستکردنی پروژهی رسته یه که وهرده گيریت، رهگی کرداره، واته نه و رهگه به پیی ویسته فرههنگییه که ی بریارده دا له سهر نه وه ی، که ئایا بهرکاره که ی له پروی و اتاوه چ پوله رهگه زیکی سینتاکسی بیته، پاشانیش بکه ره که ی له پروی و اتاوه چون بیته و خاوه نی چ نیشانه یه کی و اتایی بیته و له پروی سینتاکسیشه وه هه مان شته، چونکه هه رهگی کرداره که یه بریار له سهر نه وه ددهات، که ئایا بکه ر و بهرکار چ جوړه فریزیکی سینتاکسی بن.

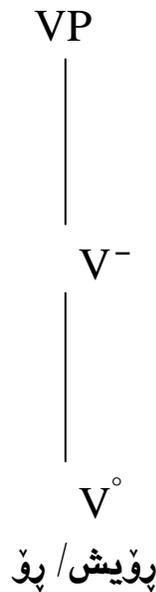
وهک پيشتر له یاسای (۱-ج) دا ئاماژه ی پیکرا به پیی نه و زانیارییه سینتاکسیانه ی له فرههنگدا بو توانای رهگی کرداره کان دیاریکران، ده کریت چوار دهر وازه ی فرههنگی جیا له ناو رهگی کرداره کاند هه بن، که به پیی نه و زانیارییه دروسته ی جیاوازی یان یاسای جیاوازی فریزی کردارییه مان ده سته که ویته، بو نه وه ی جاریکیتر دیوی دهره وه ی زانیاری سینتاکسی رهگه کان نیشان بدهن، پیویسته له گه ل دروسته ی سینتاکسی فریزی کردارییدا زانیارییه فرههنگییه کان په یوه ست به ژماره ی که ره سته کانه وه دو باره بکرینه وه، له بهرته وه ی له سینتاکسدا هه مان سهره ورپزبوون بهرچاونا که ویته، نه ویش بو نه وه ده گه ریتته وه، که

سینتاکسی زمانی کوردی سەرکۆتایه و کرداریش لهبەرئەوهی سەری ریزمانییە دەکەوێتە کۆتایی فریزی کردارییەوه.

بەشیۆهیهکی گشتی کردارەکان بەسەر چوار یاسای فریزی کرداریی دابەش دەبن هەندیک کردارمان هەیه له فەرھەنگدا بەپێی ئەم یاسایە $V + [\dots]$ هیچ تەواوکەرێکیان بۆ دیارینەکراوه، ئەوانیش بریتین له کردارە تینەپەرەکان، بۆنموونە هەندیک کرداری له جۆری (ها/ھی، پۆیش/پۆ، چ، مر، خەو، ترس، گەیش/گە، ...) ئەو یاسایە دەیانگریتەوه و جۆریک فریزی کرداریی دروست دەکەن، که دەکریت بەپێی هیلکاریی (٦) نەخشەکه بکیشریت، هیلکاریی ژمارە(٦) تەنها بۆ کەرەستە بنەرەتییهکانی فریزەکردارییەکەن، که وهک دیارە دروستەکه سینتاکسییە و لهبەرئەوهی تەواوکەری نییە، بۆیه خودی پرەگەکه دەبیته فریزی.

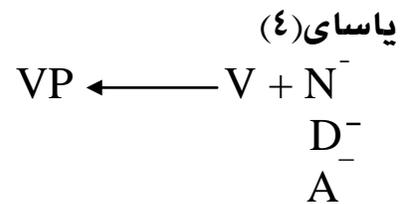
هیلکاریی فریزی کردارە تینەپەرەکان:

هیلکاریی (٦)

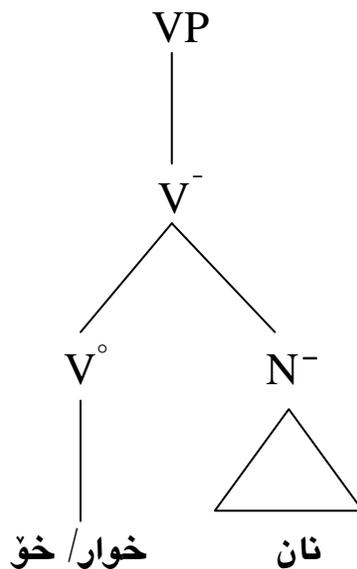

دووهم / جۆریکی تر له کردارمان هەیه، که پەیرهوی یاسای فەرھەنگیی $V + [N]$ دەکات ئەویش ئەو کردارانه دەگریتەوه، که تیپەرن، وهکو کردارەکانی (زان، خوار/خۆ، بر، کیل، ...)، ئەگەرچی بەپێی یاسا فەرھەنگییەکه دەبیته پرەگەزەکه، که تەواوکەری کردارەکه یە ناو

بیت، به لآم له دروسته ی سینتاکسییه که ی فریزه که دا ته و او که ره که ده بیته ته و او که ریکی سینتاکسیی و له سی فۆرمی جیا و ازدا درده که ویّت، ئەوانیش بریتین له (N⁻ ، A⁻ ، D⁻) ، پروانه یاسای (٤) و هیلکاریی (٧).

هیلکاریی (٧)

جگه له و کردارانه ی سه ره وه هه ندیک کرداری دارپژراومان هه ن، که له ناویکی کرداریی و پیش ناویکی فه ره هنگیی دروستبوون، ئەو کردارانه وه کرداریکی دارپژراو له گه ل ئە وه ی، که له پووی واتا وه گۆرانیان به سه ردا هاتو وه گۆرانیکی سینتاکسیییشیان به سه ردا دیّت، بو نمونه کرداره کانی وه کو (زان و گه یش) سه ر به یاسای (٢-ب) و (٢-١) (گه یشتن (٢-١)ه، زانین (٢-ب)ه)، که چیی، که ده بن به (پیزان و تیگه یش، پیگه یش و لیگه یش) له گه ل گۆرینی واتادا گۆرانی سینتاکسییان به سه ردا دیّت و ته و او که ره کانیان ده بیته فریزیکی پیشناویی

سینتاکسیی، به خستنه پرووی نمونهی (۱۸) و هیلکاریی (۸) زیاتر پرونده بیته وه، به ودهش
 یاسا سینتاکسییه که پهیره و ده بیته له: $VP / V^- \leftarrow V^{\circ} + PP$

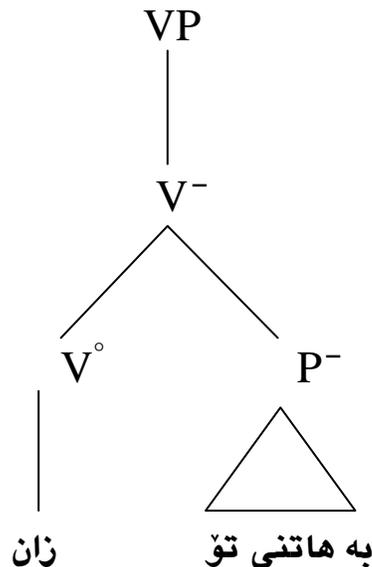
۱۸-۱. من به هاتنی تۆم زانی . (پیزانین)

ب. من له وانه که گه یشتم . (تیگه یشتن)

پ. من به تۆ گه یشتم . (پیگه یشتن)

$V + (PP)$ پی، تی، لی

هیلکاریی (۸)

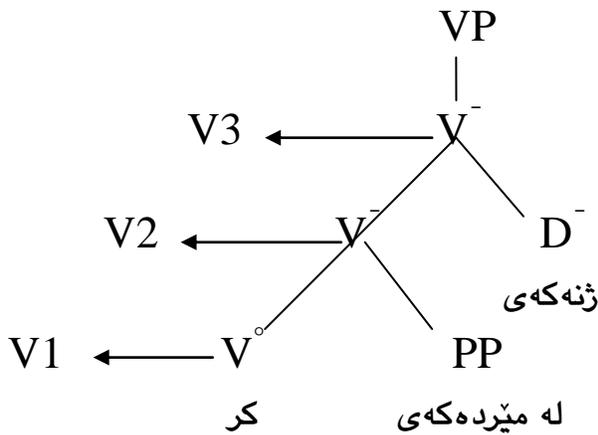

هه ندیک کرداری ترمان هه ن، نه گه رچی له پرووی فورمه وه وه کو نه و کردارانه وان، که پهیره وی
 یاسای (۲-پ) ده که ن، به لام له پرووی سینتاکسه وه جیاوازن و پهیره وی یاسای فرههنگیی (۲-
 ت) ده که ن، وه ک نمونه کانی (لیکردن، پیکردن، تیخستن، پیدان)، نه گه رچی له پرووی
 فورمه وه له یه که ده چن، به لام زانیاریی سینتاکسیی جیاوازیان تیدا هه لگیراوه، چونکه به پیی
 یاسا فرههنگیییه که جگه له (PP) یه که ته واوکه ری تریشیان ده ویته، که له فورمه
 سینتاکسییه کانی (A⁻, D⁻, N⁻) دان، هه رچه نده وا دهرده که ویته، که ره گی کرداره که به
 پیی ویسته فرههنگیییه که ی دوو ته واوکه ری بویت، به لام له سینتاکسدا و له په یوه ندیی

هه ره مییدا تهواوکه رهکان به پیی نواندنی سینتاکسیی جیاوازیی کرداره که دهگورین، بهوش یاسا سینتاکسییه که یه وهک یاسای ژماره (۲-ت) ی لیدیت، وهک له نمونه ی (۱۹ و ۲۰) دا جووری فریزهکان دهخرینه پروو:

۱۹- ئاسو ژنه که ی له میرده که ی کرد. (ژنه که ی / D^-) (له میرده که ی / P^-)
 ۲۰- من بهرده که م خسته چهوزه که وه. (بهرده که م / D^-) (ه چهوزه که وه / p^-)

هیلکاریی (۹)

کو ی یاسا سینتاکسییهکانی دروسته ی فریزی کرداریی له یاسای (۵) دا، دهخرینه پروو:

- ۵-ا. $V^- / VP \leftarrow V$
 ب. $VP \leftarrow V^- [V + [A^-, D^-, N^-]]$
 پ. $VP \leftarrow V^- [V + PP]$
 ت. $VP \leftarrow V^- [V + PP + V^- [V + [N^-, D^-, A^-]]]$

۶-۲/۲) فریزی تاف: وهک له فریزی کردارییدا باسکرا رهگی کردار، که سه ری ریزمانیی فریزی کردارییه تافی تیدا نییه، نهوش وای لیکردبوو، که وهک مورفیمیکی بهند ههلسوکهوت بکات و وهکو دهسته واژیلهش (sub phrase) ناوی بریت، نهک دهسته واژیهکی سه ربه خو، ههروهها نهوش گوترا، که بو نهوهی فریزیکی کرداریی به تنها ریگهی پیبدریت، ده بیت ببیت

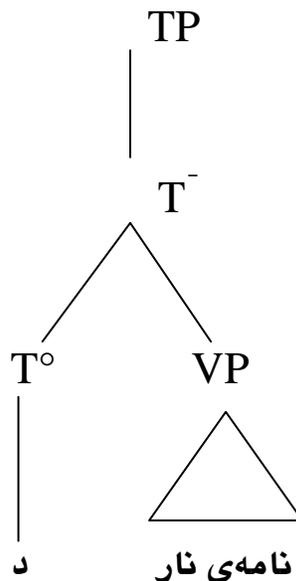
به ليكسييميكي سهر به خو، نه گهر وا نه بيٽ، ده بيٽ وه كو هه موو ده سته واژيله كاني تر له ناو پروژهي هكي له خو ي گه وره تر دا بشكيٽه وه (پروودات)، بويه نهو فريزه كرداري يانه ي ده سته واژيله ن له ناو فريزيكي گه وره تر له خو يدا ده شكينه وه، كه به فريزي تاف ناو براوه، تاف له ناو دروسته ي فريزي تافدا سهر يكي حوكمه كره ي ريزمانييه و ته واو كه ره كه شي (VP) يه، كه واته ته واو كه ره كه ي ته واو كه ريكي سينتاكسييه.

تاف له فهره نگدايه (بو رابردوو له مورفيمه كاني (د، وو، ا، ن، ي) دا خو ي ده نوينيٽ، به لام به ته نها ريبينادريٽ، ته واو كه ري تاف پوله ره گه زيكي سينتاكسييه. تاف له زماني كوردييدا وهك سهره حوكومه كره كاني تر له كوٽايدايه و ده كه ويٽه دواي ره گه وه (پروانه هيلكاري (١٠))، بو پاراستني پاراميٽره كه له رانه بردودا له ريگاي نيشانه (ماركه) ي تافي (ده) ده نوينيٽ (پروانه هيلكاري (١١))، واته تاف ويستي فهره نكي تايبه ت به خو ي هه يه و ده توانريٽ ياسايه كي تري فريز (٦) دارشتن بنوينيٽ بو نمونه كاني (نامه نارد)، نامه ده نيٽم، نان خوارد).

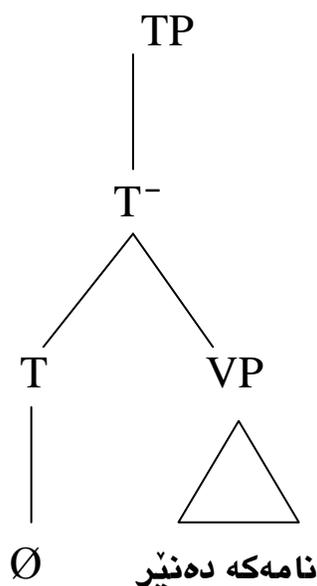
$$TP/T^- \longleftarrow [V^-] + T^\circ - 6$$

وهك له ياساي (٦) دا دهرده كه ويٽ، ته واو كه ره كه سينتاكسييه و فورمي (X^-) ي هه يه، بويه نه وانه وهك سهر ي ئه ركيي گو ده كه ن و ته نها له سينتاكسدا چالاكن و دهرده كه ون.

هيلكاري (١٠)

هیلکاری (۱۱)

به پئی ریسی پروژەسازدان (projection principle) وه چه تیوری پۆله ره گه زدیارکردن (sup categorization) ی دروسته ی فریزه کان په سه ندران. دروازی فره نگی (Lexical entry) که تیگورییه فره نگییه کان بۆ به ره مهینانی دروسته ی فریزه کان خرا نه کار، به لام به ته نها به ره مهینانی پۆله ره گه زه سینتاکسییه کان/فریزه کان بۆ سازدانی پروژە ی رسته و رسته به ره مهینان به س نیین)،^{۴۵} بویه بۆ ئه وه ی بگهینه ئاستیکی نواندنی دیکه ی سه روو دروسته ی فریزه کان، که دروسته ی رسته یه، ده بیی ریسی پروژەسازدان فراوان بکریت (extend projection) و له و دروستانه بچینه دره وه و سنووری ئه و پروژانه بپرین، که به پئی وه چه تیوری پۆله ره گه زدیاریکردن بۆ (VP) و (TP) ه کان ده سته و تن و به ره مهاتن، ((ئه گه رچی فریزه کان پیکهینی دروسته ی رسته ن، به لام دروسته ی رسته به بی بکه ر دروستناییت)).^{۴۶} به پئی ریسی پروژەسازدانی فراوان کراویش ه موو رسته یه ک ده بییت، بکه ری هه بییت .

⁴⁵ Bas Aarts (2001:127) - پروانه

William O' Grady (2009:96) - ب

⁴⁶ Jackendoff (2007:84)

تاف له فریزی تافدا به هوی که سه وه چالاک ده بیئت (non finite clause) و په یوه ندیی ریکه و تن له گه ل جیکه و ته ی نو مینه تی قیدا دروسته کات. جیکه و ته ی بکر جیکه و ته یه کی دهره وه ی فریزه کردارییه که یه، چونکه وه کوتر له ریسی پروژه ساز داند، ریسیه که دروسته ی فریزه کانی پی به ره همدی، نه ک رسته. لی ره وه ده توانی بگوتری، که ریکه و تن پروژه ی رسته ی زمانی کوردی دروسته کات، به وه ش (TP) له ناو (AGR) دا ده شکیته وه،⁴⁷ واته ((فریزی تاف (TP) له ریگی فریزی ریکه و تن (AGR) ه وه دوخی ری زمانی نو مینه تی قی (Nominative Case) به جیکه و ته یه کی دهره کی ده دات))،⁴⁸ که واته رسته پیکهاته یه کی سینتاکسییه و به هوی که سی ریکه و تنه وه پروژه یه کی ریگاپیدراو و ناوه پروکاره. نمونه ی (۲۱) ه وه ده سه لمینی، که هه بوونی بکر له جیکه و ته ی خویدا، به بی ریکه و تن هیچ چالاکیه کی نییه. بشروانه دهر کرده کی له (۲۱-ب) دا، که پیچه وانه که ی ده گه یه نی.

۲۱-ا. من نان خوارد ← ب. من نانم خوارد.

۳/۲) ریکه و تن و دروسته ی فریز:

پاش ئامارژدان به دروسته ی هه ریه که له فریزی ناوی و ئاوه ل ناوی و دیارخه ری، ه وه دهره که وی، که ته واوکه ره کان له نواندی سینتاکسی فریزه کاند، بو ریکه و تن و دوخ وه رگرتن، بو سپه یسه کان (spec) ده گو یزینه وه، به لام له به ره وه ی سه ر و ته واوکه ره له و فریزانه دا مه رگی هاوسییه تی جیه جیده که ن، بو یه ریکه و تنه که له زمانی کوردییدا نابیته ریکه و تنی کی مورفولوژییانه، به لکو ریکه و تنه که واتاییه، له لایه کی تریشه وه له نیوان سه ر و ته واوکه ره که یدا ریکه و تنی کی که تیگورییانه هیه، چونکه (ته واوکه ری هه ردو فریزی ناوی و ئاوه ل ناوی ده بن به فریزی دیارخه ری) (D⁻) ، به لام ته واوکه ری فریزی دیارخه ری (N⁻) ،

⁴⁷ William O' Grady (2005:90_110) & Cook & Newson (1997:163) بشروانه

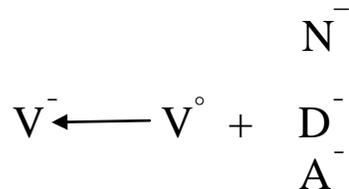
⁴⁸ Chomsky (1993:170)

A^- (دهبن، ئەووش دەبیتە جیاوازیی دروستەیی فریزە ناویئاساکان (فریزی ئاوەلناوی و دیارخەری))^{۴۹} بڕوانە نمونەکانی (۱۱ و ۱۴).

۲ / ۴) ریککەوتن و پرۆژە ی رستە :

((پهگی کردار وهك دروستكهری پرۆژە ی فریزی کرداری، له توانا فه رههنگییه كهیدا له پووی واتاوه له راسته وه بو چهپ، ده توانیت ناویك یان وه چهی ناویك وهك ته واو كه ره لاویر بکات))،^{۵۰} توانا سینتاکسییه که ی دوا ی هه لاویره سینتاکسییه که ی دیت، چونکه ریسای پارامیتر جیه جیده کات و سروشتی زمانی تایبەت ره چاوده کات، وهك ده ریش ده که ویت: (ا) له سه ریکه وه ئاراسته ی حوکم کردن و دوخپیدانه که ده گوریت له چه پ بو راست، (ب) فورمی ته واو که ریی ده بیه فورمی سینتاکسیی. خو ی له خویدا وه کو ناماژه ی پیدرا، ده بیت ته واو که ره کان بن به ته واو که ریی سینتاکسیی، ئەویش له به ره ئەوه ی ته واو که ره سینتاکسییه کان (فریزه کان) دوخ و هره گرن نه ک وشه کان. ته واو که ره که ی په گی کردار له جیکه وته سینتاکسییه کهیدا ریککەوتنی کرداره له گه ل جوړی پوله په گه زه سینتاکسییه کاند، چونکه به پپی جوړی کردار جوړی ریککەوتنه که ی گورانی به سه ردا دیت. وهك پیشتر پوونکرایه وه کرداره کانی جوړی یاسای (۲-ب) فه رههنگی ته واو که ره کانیان ناو و وه چه کانیسی، که ته واو که ریکی جگه له په گه زی (N) وه رناگریت، واته ده بیت ریککەوتنی که تیگوری له شکانه وه کاند ره چاوبگریت، بڕوانه یاسای (۷):

-۷

پاش ئەوه ی که تیگورییه سینتاکسییه که بو وه رگرتنی دوخ و پاراستنی ئاراسته ی پیدانی دوخ ده گویزیته وه بو لای راستی کردار، دوخی ئەکوژه تیقی پیده دریت، به بی ده رکه وتنی ریککەوتنی نیشانه ی سینتاکسیی، به وهش ده گه ی نه ئەوه ی، که ریککەوتنی ئەکوژه تیقی له

^{۴۹} بڕوانه عه بدولجه بار مسته فا مه عرف (۲۰۱۰: ۷۶)

^{۵۰} Cook & Newson (2007:147)

زمانی کوردییدا واتاییه، چونکه په یوه نندییه که هاوسییه تیییه، واته پارامیتهری هاوسییه تی (subjacency parameter) وهك پیشتر ئاماژهی پیدرا، ((نیشانهی دوخ (Case marker) جیکه وتهی ئه کوزه تیقییه))^{۵۱}، بویه هیچ ریکه وتنیکی مورفولوژییانه دهرناکه ویئت. جگه له و کرداره ی سهره وه ئه و کردارانه ی له پروی مورفولوژییه وه ده گورپین ویسته فرههنگییه کانیشان گورانی به سهردا دیئت، بویه له پروی داواکاری پوله رگه زییه وه جیا له و کردارانه ی پیشترن، له بهرئه وهی وهك له و ویستی فرههنگییه کرداره کانی جوړی +V [PP] (تیگه یشتن، پیژانین، لیگه یشتن، دا دهرده که ویئت، کرداره که ته واوکه ره فرههنگییه که ی (PP) یه که، که فورمیکی فرههنگییه و له (پی، تی، لی) دا خوئی دهنویئیت، واته له زمانی کوردییدا فریزی پیشناویی فرههنگییه خوئی له فریزی پیشناویی سینتاکسیی جیا ده کاته وه. ئه و کردارانه له جوړی یاسای (۲-۱ و ۲-۲ پ) ن، فورمیکی فرههنگییه داواکاری پوله رگه زیی جیا داو ده کهن، هر بویه ئه و زانیارییانه ی له (گه یشتن وزانین) دا هاوشیوه ی ئه و زانیارییانه نین، که له (لیگه یشتن و تیگه یشتن و پیگه یشتن و پیژانین) دان، به وهش له لایه که وه داواکاری پوله رگه زیی گورپاوه و له لایه کی تریشه وه دوخی خستنه پال به فریزه پیشناوییه که ده دات، نه که ئه کوزه تیقی.

وهك پیشتر ئاماژهی پیدرا، جیکه وتهی فریزه کان جیگره وهی نیشانه ی دوخی ریژمانییه، که واته ریکه وتن له نیوان ههردو یاسای (۲-۲ ب و ۲-۲ پ) دا له نیوان سهر و ته واوکه ردا له بهرئه وه پروی نه داوه، چونکه ته واوکه ره که راسته وراست ته نیشتی سهره دوخپیدره که یه تی، ههروه ها سه باره ت به یاسای فرههنگییه کرداره کانی له جوړی (تی کردن، تیخستن)، که په پیره وی یاسای فرههنگییه $[N, PP] + V^{\circ}$ ده که ن، ئه وانه ئه گه رچی له پروی فورمه وه له کرداره کانی جوړی یاسای ژماره (۲-۲ پ) ده چن، به لام زانیارییه کی سینتاکسیی جیا یان له خو یاندا هه لگرتووه، ئه ویش، به و پییه ی وهك له هیکاری (۹) دا دیاره کرداره (V° ه که، ته واوکه ریك و (V^{-} ه سینتاکسییه که ش هاوشیوه ی یاسای (۲-۲ ب) ته واوکه ریکی له جوړی فریزه کانی فریزی ناوی و دیارخه ری و خستنه پالی ئاوه لئاویی ده ویئت، واته V° ی یاسای (۲-۲ ت) ی و V° ی یاسای (۲-۲ ب) له ئاستیکی نواندن سینتاکسییدا یه کده گرنه وه، به وهش ریکه وتنه پوله رگه زییه کانیان (categorical agreements) له ئاستی کدا یه کده گریته وه. ئه و کاته ی رهگی کردار ده بیته سهری ریژمانیی کردار بیروکه ی

^{۵۱} محمدی مه حوی (۲۰۰۱)

دابه شکردنی رسته بۇ (VP+NP) تیورەکه نابیت، چونکه (VP) یه که نه کاتی تیدایه نه کهس، بویه ده بیته دهسته واژه یله کرداری، (له دوای دروسته فریزی کرداری، دروسته که ده که ویته دست تو یکه له کانی کردار (Verb Shell)، واته ده که ویته پروژهی له خوئی گه وره تر و له لایه ن سهرئه رکییه کانی وه کو (تاف و کهس) وه حوكمده کریت، ئه ویش به وشیه یه له فریزی تافدا ئامازه ی پیدرا، واته تاف ده بیته سه ریکی حوكمه ری ریزمانیی (VP) یه که و به وهش به و شیه یه له هیکاری (۱۰) دا ئامازه ی پیدراوه، یاسایه کی له جو ری [VP] + T^۰ ده سته ده که ویته، که واته (T^۰) له گهل که تیگورییه کی سینتاکسیی وهك (VP) ریکده که ویته و ده بیته هاوسی. پروژهی سینتاکسیی له رسته دا له (V⁻) وه ده سته یه کات به ره و (TP) و به (AgrP) کوتایی پیدیت، به وهش پروژهی رسته ی زمانی کوردیی ده بیته به (AgrP) و پروژهی ریکه وتن،^۲ واته هاوکیشه ی دروستبوونی پروژهی رسته بریتی ده بیته له: (کردار/ پروداو + تاف + ریکه وتن)، هر له وه وه پیشبینی ئه وه ده کریت، که زمانی کوردیی له دروسته قووله که یدا، یان له نواندنه فره نگیه که یدا کردار له پیشه وه بیت و ئه وه ده سته یی که و ره بوونی پروژهی رسته بیت. دواتر پروژه که بۇ درختنی دیوه سینتاکسییه که ی رسته، فریزه ناوی و ناویئاساکان بۇ وه رگرتنی دۇخ و پاراستنی ئاراسته ی پیدانی دۇخ و پارامیتر ده گو یزینه وه بۇ جیکه وته سینتاکسییه کانیا ن، نه جامدانی ئه و پروسه یهش به نده به دروستبوونی ئه و رایه لانه ی، که پاش گواستنه وه په یوه ندییه کان دروسته که ن . رایه له کانی ئاسانکردنی گواستنه وه، بۇ دۇخ وه رگرتن و پاراستنی ئاراسته له زمانی کوردییدا په یوه سته به ه بوونی نیشانه کانی ریکه وتنه وه، چونکه له خواره وه وهك له دروسته ی قوولی رسته ی کوردییدا درده که ویته، نواندنه که به م جو ره ی (۸) ه:

۸- [خوارنان] - [تاف] کهس

له قوناغی یه که مدا، به رکاره که، که ته واوکه ری ره گی کرداره که یه، وهك فورمیکی سینتاکسیی بۇ وه رگرتنی دۇخ بۆلای راستی کرداره که ده گو یزیه وه، ئه و دۇخه ی وه ریده گریت، دۇخی ئه کوزه تیقییه، له به رئه وه نیشانه ی دۇخ وه رناگریت و مهرجی هاوسییه تی جیبه جیکردوه، واته ئه وه وای کردوه ریکه وتنی مورفولژییانه ی ئه کوزه تیقی (object agreement) له زمانی کوردییدا نه بیته، له (۶/۲) درده که ویته نه بوونی ریکه وتنی ئه کوزه تیقی به ره سته

^۲ پروانه عه بدولجه بار مسته فا مه عرف (۲۰۱۳: ۲۲)

له بهردهم گواستنهوهی سه‌رپشکئیانهی بهرکار له زمانی کوردییدا. دوا به دواى گواستنهوهی خورتیی بهرکار بۆ لای راستی کردار یاسایهکی سینتاکسیی له جوړی یاسای (۹) ده‌ستده‌که‌ویت:

$$-9 \quad N^- \quad \leftarrow \quad V^\circ + D^- \quad A^- \\ VP / V^-$$

(V⁻) وهك كه تیگورییهکی سینتاکسیی له ناو دروسته‌یهکی سینتاکسیی وهك (TP) دا ده‌شکیته‌وه، ئه‌ویش له‌به‌رئه‌وهی (V⁻) هكه تافدار نیه، بویه (T[°]) له‌ده‌ره‌وهی پرۆژه‌ی (V⁻) ده‌بیټ و ده‌بیته دروستکهری پرۆژه و فریزیکی تر، ئه‌ویش چونکه ئه‌و سه‌ره‌ر پیزمانیییه‌ی، كه فریزه‌که دروستی ده‌کات، تافه‌که‌یه نه‌ک کرداره‌که به‌وه‌ش فریزی تاف (Tense phrase) به‌ره‌مدیټ. تاف به‌ پیی دروسته‌ قووله‌ پیشینازکراوه‌که، له‌ زمانی کوردییدا هر بۆ رابردوو به‌ مورفیم خوی ده‌نوینیټ، له‌ جیکه‌وته‌ی خویه‌وه له‌ چه‌په‌وه حوکمی (VP) هكه ده‌کات .

به‌پیی ئه‌و پروونکردنه‌وه‌یه‌ی سه‌ره‌وه و دروسته‌یه‌کی له‌ جوړی TP = T[°] + VP به‌ته‌نها نابیته دروستکهری پرۆژه‌ی رسته‌یه‌ک، چونکه ته‌نها کرداره سینتاکسیه‌که تافدار ده‌کات، له‌و ده‌مه‌شه‌وه کرداره‌که ده‌بیته کرداریکی تافداری سینتاکسیی، به‌لام له‌به‌رئه‌وهی له‌ چیوه‌ی فریزی‌کدایه و که‌سی تیدانییه، تابیته ئاستیکی به‌رزتری نواندنی سینتاکسییه‌وه، که ئه‌ویش رسته‌یه. نواندنی (TP) هكه پاش به‌رزکردنه‌وهی بۆ ئاستی رسته به‌م جوړه‌ی هیلکاریی (۱۲) ده‌نوینیټ:

هیلکاریی (۱۲)

[Person [TP [T+VP]]]

پاش سه‌رنجدان له‌ هیلکاریی (۱۲)، ئه‌وه ده‌رده‌که‌ویټ، که (که‌س) وهك بزوینه‌ری کردار / پرووداو تافه‌که له‌ جیکه‌وته‌ی بنه‌ره‌تی خویدا ده‌رکه‌وتوو، ئه‌ویش بۆ ئه‌وه ده‌گه‌رپته‌وه: (ا) له‌دروسته‌ی قوولی زمانی کوردییدا به‌ کردار ده‌ستپیده‌کریت، (ب) ریسای پرۆژه‌سازدان تاناستی نواندنی فریزه‌کان ده‌روات و کارده‌کات، له‌ پرۆژه‌سازدانی فراوانکراودا فریزه‌کان

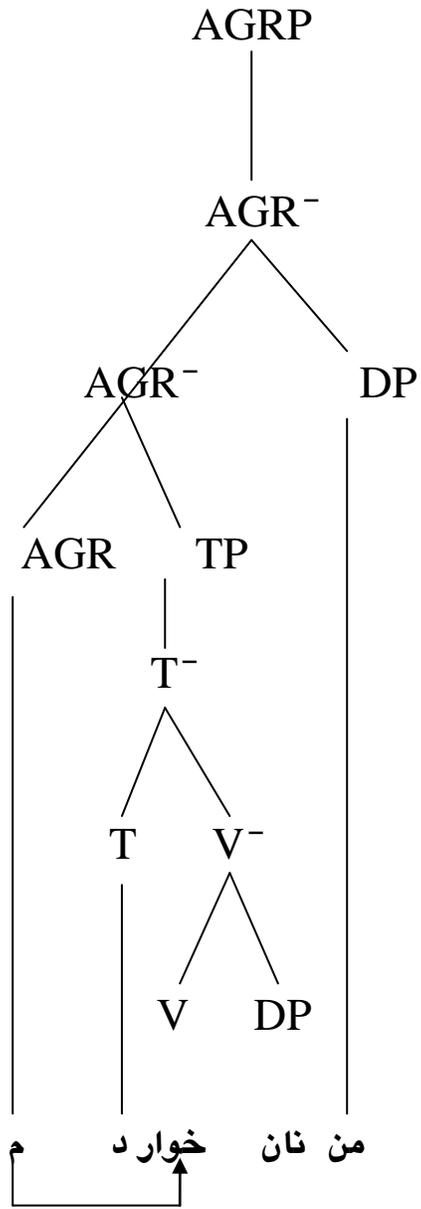
دەگەنە ئاستى رىستە، لەبەرئەو زىادكردنەكە لە راستەو بوچەپ دەبىت، بەلام لە بەرئەو دەوئەش پەيكالى ئاراستە و رىساي سەركوتايى زمانى كوردىي نىيە، بوپە كەسەكە، بو پاراستنى ئاراستەى حوكمكردن و پيدانى دوخى رىزمانىي لەلايەن (TP) يەو، بو لاي راستى (TP) كە دەگويزىتەو، بەلام ئەمەش بە تەنھا نابىتە رىستەيەكى رىزمانىي، بپوانە رىستەى (۲۲) و پروونكردنەو كەى:

۲۲- *نان خوارد من ← *من نان خوارد

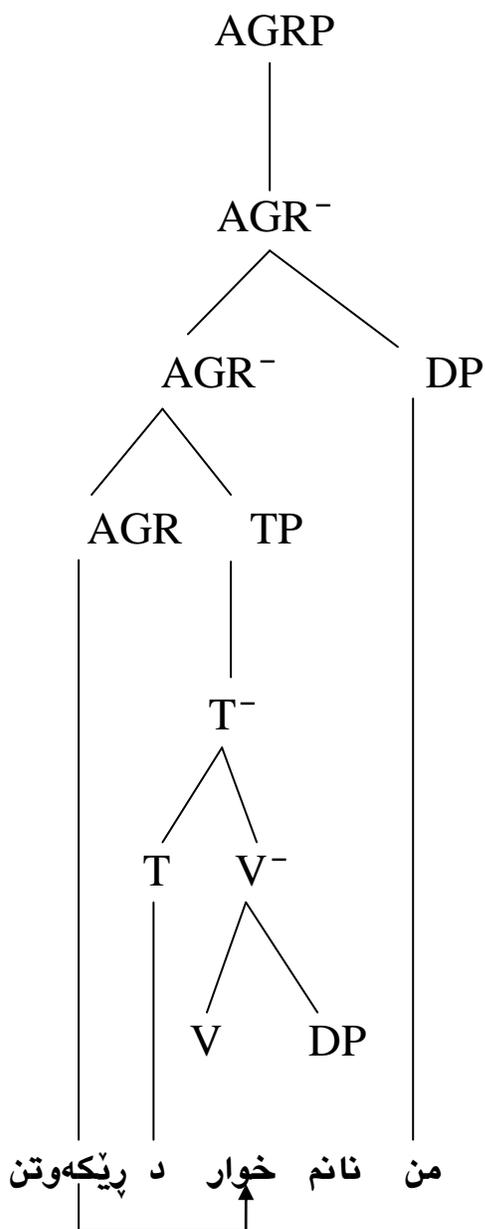
واتە كەسەش بە تەنھا لەگەل (TP) يەكەدا ناتوانىت، پروژەكە دروستبكات، ئەوئەش بو ئەو دەگەرئەو، (TP) ناتوانىت پەيوەندىي سىنتاكسىي بو حوكمكردن بەستىت، بوپە نيشانەى رىككەوتن، ئەو پەيوەندىيە دروستدەكات. پروونكردنەو كە ئەو دەگەيەنىت، پاش گواستەو دەى كەسى نۆمىنەتىقى، مۆرفىمەكانى رىككەوتن رىگادانەكان دروستدەكەن، نيشانەكان، كە لە كەس و ژمارە و توخمدا رىكدەكەون، لە سەرىكەو رىساي سەركوتايى دەپارىزن لە سەرىكى ترىشەو ئاراستەكە لە چەپەو بو راست جىبەجىدەكەن، وەك لە نمونەى (۲۲) و هيلكارىي (۱۳)ى خوارەو دەردەكەويت:

۲۳- ۱. من نان خواردم ← ب. من نام خواردم. (بپوانە هيلكارىي (۱۴)).

هیلکاری (۱۳)

هیلکاری (۱۴)

نمونه‌کە‌ی سه‌روهه ئاستیکی گواستنه‌وه‌یه له دروسته‌ی قووله‌وه، هه‌روهه ئاستیکی نواندنی نادیار‌ی رسته‌یه‌کی باش‌تره و ده‌کریت له‌لای منالی کورد، وه‌ک‌یه‌کیک له قوناغه‌کانی زمانپژانی منالی کورد مامه‌له‌ی له‌گه‌لدا بکریت. دروسته‌یه‌کی وه‌کو نمونه‌ی (۲۲) ئاستیکی نواندنیسه‌ی لای گه‌وره‌کانیش، چونکه ده‌بیته هوکاری لی‌کدانه‌وه‌ی دروسته‌ی دوای خو‌ی. نمونه‌ی (۲۴) نه‌وه ده‌رده‌خات، که زمانی کوردیی له ریگه‌ی سی گواستنه‌وه له DS ده‌وه

دەجیته SS، که: (ا) گواستنەوهی بەرکارە، (ب) گواستنەوهی (کەسی)نۆمینه تیقیە، (پ) گواستنەوهی نیشانە ی ریکەوتنە بۆ سەر بەرکار و جیکەوتە ی ئەکۆزە تیقی، ئەویش بۆ ئەوه دەگەریتەوه (ا) ((نیشانە ی ریکەوتنە که بۆ بەستنەوهی دوا تیکردە ی))^{۵۳} (TP) کە یە، یان (ب) پە یوهستە بە دروستە ی زانیارییە وه، که لە راستە وه بۆ چە پ زانیاریی دەدریت، (پ) یان ((پە یوهستە بە دۆخی ئەرگە تیقییە وه))^{۵۴، ۵۵} بۆ پروونکردنە وهی ئەوهی سەر وه، پروانە نمونەکانی (۲۴ و ۲۵):

۲۴-ا. من تە ماتە کە م پی سوور کردە وه.

i i

ب. من پیم سوور کردە وه.

i i

پ. من سوورم کردە وه.

i i

۲۵-ا. من نامە کە م نووسی.

i i

ب. من نامە دە نووسم.

i i

پە یوهست بە پرۆژە ی رستە ی سادە وه، که لە ژیر رکیفی ریکەوتنە دایە، دە کریت ئە وه بگوتریت، که لە زمانی کوردییدا هەمیشە (TP) لە ژیر دەسلاتی (AgrP) دایە، ئەویش لە بەر ئە وهی پرۆژە که ریکەوتن دروستیدە کات. نە بوونی سەر بەستی فریزی تاف (TP) (Non finite clause) لە زمانی کوردییدا^{۵۶} وایکرد وه، (که هەمیشە لە ناو (AgrP) دا بشکیته وه)،^{۵۷} بۆ یە (TP) یە کان لە چە شنی (ئاشکرایە، پیوستە، دە بییت،) بە تە نها بە بی

^{۵۳} عە بدولجە بار مستە فا مە عروف (۲۸:۲۰۰۹)

^{۵۴} محە مە دی مە حویبی (۲۰۱۱: ۲-۱۵)

^{۵۵} بۆ زانیاری زیاتر دە ربارە ی ئیرگە تیقیی پروانە، مە هاباد کامل عە بدوللا (۲۰۱۰: ۱۱۷)

^{۵۶} بش پروانە تارا مو حسن قادر (۲۰۱۲: ۱۲۲)

^{۵۷} پروانە (Cook & Newson 1997:163)، که ناماژە ی بە زمانی فەرە نسیی دا وه، وه ک ئە وهی agrp

لە ناو TP دا دە شکیته وه

كەس ناتوانن ببنه پروژەيەكى سەربەخۆ، لەو پروژانەدا (AgrP) كەكە لە ناو (TP) كەكەدا دەشكێتەوه، بەلام كەسى گواستراوهی رسته كەسدارەكە بەهۆی كۆنترۆلی (agreement) هوه (TP) كەكە لە (non finite clause) هوه ببيته (finite clause)، ئەوئەش ئەوه دەگەيەنیت: (ا) (TP) لە نموونەى (٢٦) دا پەيكالى ئەوهی رستهى سادەيه، كە بەتەنها نەبووئە رسته. (ب) ئەو جوړه رسته ئالۆزهى خوارهوه، ئەگەرچى (TP) چووئە جيكهوتەى مەزن، بەلام ريكهوتەن بووئە هۆى ريكهپيدانى، پروانە هيلكارى (١٥) ش:

٢٦-١. ئاشكرايه ، نەسرین دەگەریتەوه.

ب. نەسرین ئاشكرايه pro دەگەریتەوه.

i i i

لە لایەكى ترهوه، ئەگەرچى رسته ئالۆزهكانیش وەك پروژەيەكى فەرهنگى دروستەى تايبەت بەخۆيان هەيه، بەلام هاوشیوهی رسته ئالۆزهكەى (٢٦) رستهيەكى لە چەشنى (٢٨) یش، كە دەرکردەى رستهيەكى سادەى لە جوړى (٢٧) ه، ريكهوتەن دەبيته ريكادەر و دروستكەرى پروژەى رسته ئالۆزهكە. ((ئەو جوړه رستانەى لەو دروستەيەدان بە رستهى سەرچیناویى (relative clause) ناوبراون)).^{٥٨}

رستهى سەرچیناویى رستهيەكى ناازادى شكاوهى ناو رستهيەكى دیکهيه، كە دەرگريت جيكهوتەى نۆمینهتیقى (nom.) یان جيكهوتەى ئەكۆزهتیقى (acco.) بگريت، (بروانە (٢٨)). ئەم جوړه رستهيه سەرەتا دەرگريت یان ناوەندى ئەو رستهيه دەرگريت، كە شەقى دەكات، (بروانە (٢٨-١)). لە (٢٨-ب) دا، كە بەرکار دەهینریتە پيشهوه دروستەى كردارەكەى وەك دروستەيەكى مۆرفۆسینتاكسىی دەرەكەوئیت.

٢٧-١. ئەوانەى یاریدەكەن،.....

i i

ب. من ئەو كورانەى بینیم،.....

j j

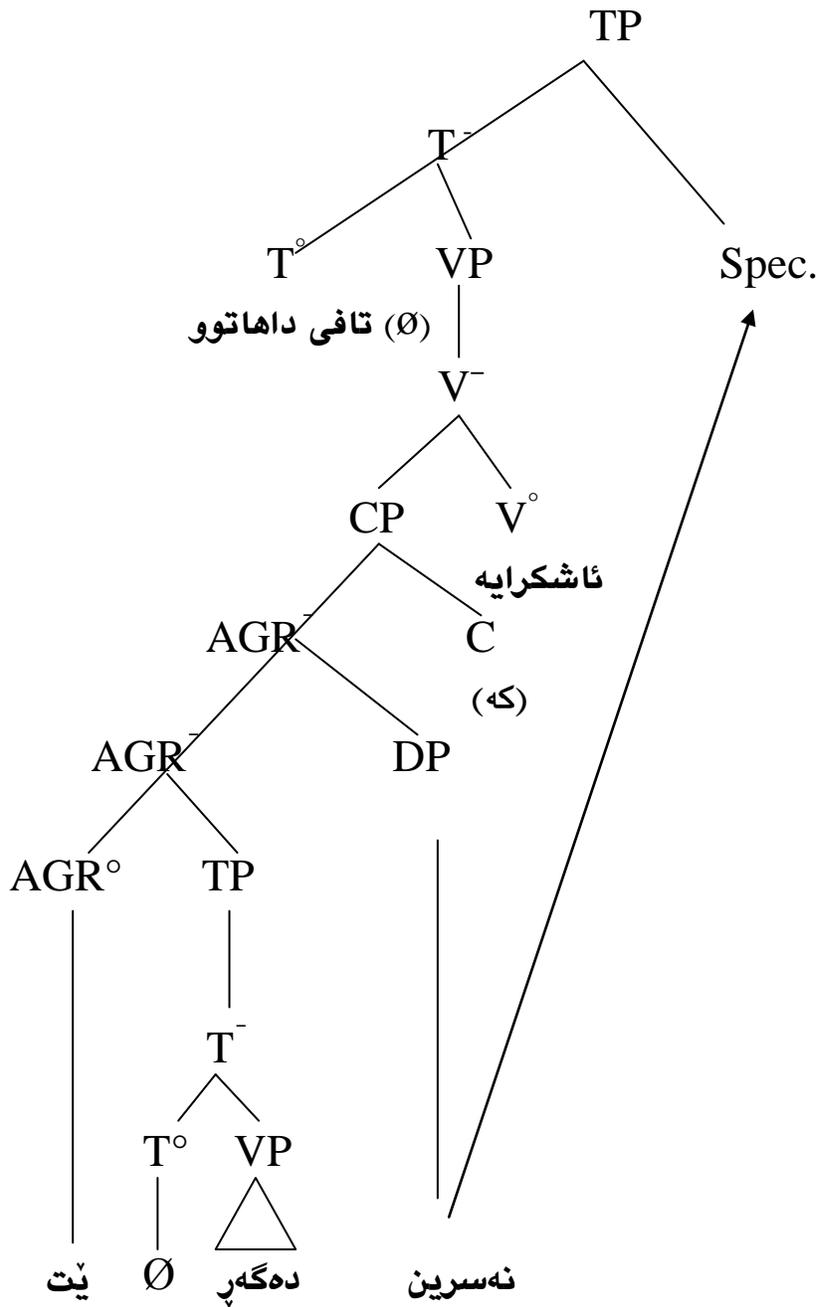
^{٥٨} ١. محەمەدى مەحووبى (٢٠٠١: ٢٥٧-٢٥٩)

ب. عەبدولجەبار مستەفا مەعروف (٢٠٠٩: ١١٧)

۲۸-۱. ئەو كورانهى ياریدهكەن ، پرو خویندكارن.
 i i i i

ب. ئەو كورانهى من بینیمین ، پرو خویندكارن.
 i i i j j i

هیلکاریی (۱۵)

۵/۲) رېككەوتن و پرۆژەي مۇرفۇسېنتاكس:

مۇرفۇسېنتاكس بە كلىتيكردنى كە تيگۆريه سېنتاكسيه خۇرتييه كانە. دروستەي /خواردم/ دروستەيەكى مۇرفۇسېنتاكسيه. پاش خستنه پرووي دروستەي رستەي سېنتاكسيه له (۲|۸) دا و ئەو دروستەي مۇرفۇسېنتاكسيه (خواردم)، ئەو پرونده بيته وه، كه رستەي زمانى كوردىي دوو نواندى له فۆرمى سېنتاكسيه و مۇرفۇسېنتاكسيه شدا هەيه. (جيكەوتەي سېنتاكسيه پيش كرداره، بەلام جيكەوتەي مۇرفۇسېنتاكسيه يان دواي كرداره يان له ناو دروستەي كرداره كەدايه).^{۵۹}، بونيانانى جيكەوتە كانيش له ريگاي هەردوو پروسەي گواستنه وهى فرىزى ناويى و دەرئەبىرېن جيبه جيده كرىت، وەكيه كى پروژە كەش له وه دايه، كه گواستنه وهى فرىزە ناوييه كه و دەرئەبىرېنە كانيش هەر له لاي چەپە وهن، له هەردوو بارە كەشدا، وەك دواتر ئاشكرا دەبيت، رېككەوتن رولى تيباندا هەيه. ئەمەش بە خشكەيى ئەو دەردە بىرېت، كه پارامېتەرى رېككەوتن (agreement parameter) له زمانى كوردىيدا پەيرەوى ريساي سەر كۆتايى سېنتاكسيه دەكات. هەرچەندە نواندە سېنتاكسيه كه بە مۇرفيمه، رېككەوتن دەبيته پاراستنى پارامېتەرە سېنتاكسيه كه، واتە ((رېككەوتن پارىزەرى مۇدىلە كەيه))،^{۶۱} واتە له SOV وه ناىگۆريت بۇ OSV، له (۲۹) دا پرونده كرىتە وه.

۲۹-۱. ئازاد ئەوانى بانگ كرد. ————— ب. بانگ كردن.
j i j i

وەك له وه چە تيۆرى كۆپى (copy) دا ئامازەي پيكر گواستنه وهى دەرئەبىرېن دەبيت له شوينى فرىزە ناوييه لابراره كه كۆپييه كه بە جيبه يلىرېت، مۇرفۇسېنتاكسيه زمانى كوردىي پەيكالى ئەو وه چە تيۆرىه و لابرئە كانى له ريگاي مۇرفيمه كانى رېككەوتن وه جيبه جيده كات. ئەو هەش له وه وه سەرچاوه دەگرېت، ((كه دەبيت دروسته پروكەشە كه له كاتى شەقبوون بۇ فۆرمى لۆژيكي (logic form) هەموو جيكەوتە كان هەبن، تا بتوانرېت راقەي واتايى بۇ بكرېت))،^{۶۲} بۇ نمونە له ريگاي (من سيوه كانم خوارد) وه، راقەي واتايى بۇ (خواردمن) دەكرېت، بەلام له

^{۵۹} بېروانە عەبدولجەبار مستەفا مەعروف (۲۰۰۹: ۴۳) و (Jonathan David (2006:13-15)

^{۶۰} بشېروانە، مەمەدى مەحووبى (۲۰۱۱: ۲۸۱)

^{۶۱} Julie anne(2001:5-1)

^{۶۲} Ouhalla(1990:416)

کاتی نواندنی فۆنه تیکیدا (phonetic form) دهرناپردرین و کوپییه کان ده مینیتیه وه، واته مۆرفوسینتاکسی زمانی کوردیی فۆرمی فۆنه تیکیی ئاستیکیی نواندنی رستهیه.

(له ناو فهرهنگی زمانی کوردیدا توخمه کان (فۆنیم و مۆرفیم و وشه کان) به نیشانهی سینتاکسی و واتاییه کانی خۆیانه وه له گهنجی وشه ی ئاخیه ره کانییه وه هه لگراون).^{۶۳} ده شکریت له ریی مۆرفیمه کانی/کلیتیکه کانی کهس و ژماره و توخمه وه پیشبینی توخمی هاوپیپرست (coindex) بکریت، چونکه جیناوه سه ره به خوکانی زمانی کوردیی هاوپیپرستی نه وه دوو دهسته کلیتیکه ن، که به پیی جیکه وته سینتاکسییه کان ده شکینه وه. شکانه وهی کلیتیکه کان له سینتاکسدایه و په یوهسته به دوخی ریزمانییه وه.

بوونی فۆرمی جیاوازی کلیتیکه کان له زمانی کوردیدا، بو بوونی دوخی ریزمانیی جیای فریزه ناوییه کان ده گهریتیه وه، له بهرته وهی ههریه که له بهرکار و بکه ره له کاتی کرتاندنیاندا فۆرمی جیای کلیتیکه کانیان وهرده گرن و ده شبیت هاوشیوهی به ستنه وه سینتاکسییه که ههردوو نیشانهی (J.I) وهرگرن (بروانه (۴/۱)) و دوو فریزی ناوی جیای نازاد نیشانبدهن (بروانه نمونهی ۲۷)، ههروه ها ده بیت چاوه پروانی نه وه بکریت، که مۆرفیمه کانی ریکه وتن، ریکه وتن له گه ل سه ره ریزمانییه دهرپراوه کان و ته واوکه ره کانیان جیبه جیبکه ن و کو تایی کرداره که بگرنه وه، نه ویش په یوهسته به پارامیته ری ریکه وتن له زمانی کوردیدا.

شکانه وهی سینتاکسی فریزه کان له ناویه کدا بو زمانی کوردیی، دروسته یه کی دروستی سینتاکسی ناهینیتیه کایه وه، وه ک پیشتریش ئامازه ی پیدرا ههریه که له (VP) و (TP) هکان له کوردیدا دهسته واژیله ن و به ته نها رینگایان پینادریت، له بهرته وه شکانه وه یان له ناو (AGRP) فریزی ریکه وتنندا دروسته که ده کاته ریزمانیی، هه رچه نده یه که م ههنگاوی په یوهندی نیوان فهرهنگ و سینتاکس له (V°) وه ده ست پیده کات، به لام له بهرته وهی نه وه (رهگ/ V°) انه ی له (۲-ب) دا دهرخران بی تاف و که سن، بویه به ته نها نه بوونه دروستکه ری رسته ی زمانی کوردیی، به لام ده بیت نه وه بزانیته، که ناوه خنی سینتاکسی و واتایی کرداره کان رکیفی رسته یان گرتوه، نه وه ش وای کردوه له دوا گواستنه وهی رسته دا/دوا دروسته ی رووکه شی رسته دا، که مۆرفوسینتاکسه، ته نها نه وه دهرپردریته، نه وه ش نه وه ناگه یه نیت، که دروسته که بیته کرداریکی ئالوز.^{۶۴} دروسته مۆرفوسینتاکسییه کان

^{۶۳} بو زمانی ئینگلیزیش بروانه (2001:5-1) Julie anne

^{۶۴} بشروانه محمهد مه حویی (۲۰۰۱: ۱۳۴)

بچو ككردنه وهى فونته تىكىي و شكلىي دروسته كانى رستهن. كرهسته هاوپرسته كان جىخوشكهرى دهرنه برىنى فورمه هاوپرسته كانى دروسته كانن، دياره ئه وهش نابىت له سهر ههرىهك له سىنتاكس و واتا بكه وىت، چونكه بۇ نمونه ههرىهك (V^0 و T^- و V) هكان دۇخدرن ودهبى دۇخه كهيان به تال بكه نه وه (بروانه (1/5-1)).

((مورفوسىنتاكس، كه له سىنتاكسه وه ودره گيرىت، قوناغىكى گواستنه وهيه له ئاستى قووله وه بۇ ئاستى پروكهش)).⁶⁵ پرورژه سازدانى مورفوسىنتاكسىش په يوهسته به هاونيشانكردنه وه، وهكو له گواستنه وه و رىككه وتن و پرورژه ي رسته ئامازهى پيدراوه، بويه دهرىت دهرنه برىنىش به ههمان شيوه له گهل ئه و جىكه وته يه ي كه ئارگومىنته كه ي تيدا بووه چاره سهر بكرىت، چونكه كرهسته ي دهرنه براوى رسته هاوپرستن له گهل كلتيكه كان، كه رولى مورفيىمى رىككه وتن دهنوينن و خاوهنى نيشانه ي فهرهنگىي كس و ژماره و توخمن، سهره راي ئه وهش دۇخدرن و دۇخ به بكر و بهركار ددهن.

زمانى كوردىي خوى له خويدا سهره راي ئه و پرورسه يه ي مورفوسىنتاكس بكرخراره، چونكه ههميشه بكر هاونيشانه يه له گهل كلتيكى سهر كرداره كه يان به شه كرداردا، له بهرئه وه ههميشه له گهل دهرنه برىنى بكره كه دا له رىگاي هاونيشانه كردنه كه وه، كه كلتيكه كانه دۇخ دهرىت به جىكه وته كه ي، كه (PRO) يه، واته ئه و جىكه وته ههميشه ده بىت هه بىت و ئه وىش په يوهست به وه ي، كه دۇخىكى سهره كىيه، ههروه ها رستهش به بى بكر نابىت و دروستىش نابىت، بۇ نمونه له دروسته ي رسته ي بكرناديارىشدا،⁶⁶ دواى ئه وه ي فرىزى نؤمىنه تىقى دهرتيت، بهركارى رسته كه ده چىته جىكه وته ي بكر،⁶⁷ ((ده بىته نؤمىنه تىقى رىزمانى))،⁶⁸ چونكه جىكه وته ي فرىزه كان جىگره وه ي دۇخى رىزمانىيه، بۇ نمونه له رسته ي (ئه وان نامه كانيان برد). پاش ئه وه ي بكر دهرتيت، ئه واه بهركار ده گوىزىته وه بۇ جىكه ته ي بكر، مورفيىمى رىككه وتن رىگه به و گواستنه وه يه ده دات و دروسته كه ده بىت به (نامه كان بران)، ئه و كاته مورفيىمى رىككه وتنه كه له لايه كه وه رىساي سهركو تايى ده پارىزىت و له لايه كى ترىشه وه دۇخى رىزمانى ده دات به بكرى رسته كه. كه واته له سهر ئه و بنه ميانه ي له سهره وه

⁶⁵ Azam estaj(2005:14)

⁶⁶ بۇ دروسته ي بكرناديار بروانه، ساجيده عهبدوئلا فهره ادى(2013: 36-37) و ئومىد بهرزان

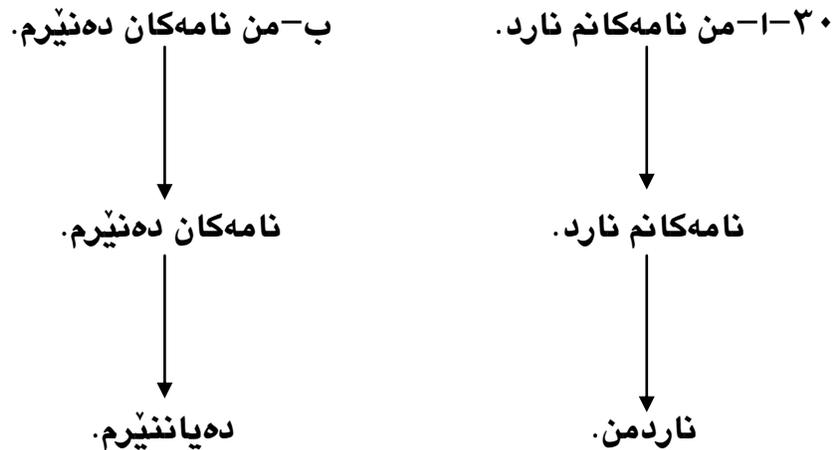
برزو(2011:168)

⁶⁷ بشروانه، كاروان عومهر قادر(2006:21)

⁶⁸ ههمان سهرچاوه لا(22)

ئامازەى پىدرا، دەبىت ھەنگاوى يەكەم بۇ گواستەنەوھى كرتاندن لە بكەرەوھ دەستىبىكرىت، كە ئەوئىش بە ھوى رىككەوتنەوھ ئەنجامدەدرىت، بەلام لەبەرئەوھى دوو دەستە كلىتىك لە زمانى كوردىيدا بەشدارن و لە پروژەسازدانى سىنتاكسىي و مۇرفۇسىنتاكسىيدا خۇيان دەنوئىن، ھەر لەبەرئەوھش بەپىي تاف و جۆرى كردارەكان، جۆرى كلىتىكەكان و جىكەوتەكانيان لە دروستەى كرداردا دەگۆرىت، بەو شىوھى تاف دەبىتە گرىيەك (node) يكى سەربەخۇ، بۇيە تاف كارىگەرىي لەسەر گۆرانى دروستەى ناوھوھى دروستە مۇرفۇسىنتاكسىيەكە ھەيە، بەلام ئەوھ پروژەى رىككەوتنەكە لەت ناكات و ھەر پارىزەرى ھەمان ئاراستەى حوكمكردنە، كە لە چەپەوھ بۇ راستە.

وھك لە سەرەوھ ئامازەى پىكرا، كرتاندنەكە بۇ زمانى كوردىي، وھكو زمانىكى بكەرخواو، لە بكەرەوھ دەستپىدەكات، پاشان لە كردارە تىپەرەكاندا بەركار دەكرتت و و دروستەكە دەبىت بە دروستەيەكى مۇرفۇسىنتاكسىي بەوھش مۇرفۇسىنتاكس ئاستىكى نواندى سىنتاكسە و ھەنگاوىكى گواستەنەوھى لە سىنتاكسەوھ و ھەر لەوئىشەوھ وەرگىراون. نمونەكانى (۳۰) بۇ ھەردو تافى رابردو و رانەبردو جىبەجىدەكرىن:-

تاقىكردنەوھكان لەسەر ھەنگاوهكانى مۇرفۇسىنتاكسى لە (۳۰-۱) دەكرىت، ئەوئىش لەبەرئەوھى لە ((زمانى كوردىيدا مۇرفىمى تاف لە فەرھەنگدا فۆرمى بۇ دارىژراوھ و لە سىنتاكسدا بۇ رىژە و بۇ تافەكانى تر ماركەى لىدەدرىت)).^{۶۹}

^{۶۹} عەبدولجەبار مستەفا مەعروف (۲۰۱۳: ۲۵)

نمونه‌ی مۆرفۆسینتاكسى (ناردمن) له (۳۰-۱) دا ئەو دەردەخات، كه ئەو دروستەيهش په‌يكال له‌گه‌ل دروستەى سينتاكسىيەكه‌دا پړيساى سەر كۆتايى دەپاريژن و پړيساكه بريندار ناكەن، له لايەكى تره‌وه ئەو دەردەخات، كه پاراميتەرى پړيكه‌وتن (agreement parematr) له زمانى كوردبيدا له كۆتايدا.

له هيلكارى (۱۳) دا دروستەى ئەبستراكتى رستەى زمانى كوردى خرايه‌پوو، كه پروزەى پړيكه‌وتن بوو، هەرچەندە مۆرفيمى پړيكه‌وتن، كه گواستنه‌وه نادياره‌كه بۆتافى رابردوو له كوتايدا بوو، به‌لام وهك گوترا بۆ دروستەى زانياريه‌كه تيشكۆ (focus) ي پړيكه‌وتنه نۆمینه‌تيفييه‌كه ده‌چيته سەر به‌ركار يان جيكه‌وتهى ئەكۆزەتيفى، چونكه (۱) وهك له نمونەكه‌ى (۳۱) له خواره‌وه‌دا دەردەكه‌ويت، ((له كرتاندى به‌ركاره‌كه‌دا مۆرفيمه‌كه ده‌چيته سەر ئەو پۆله‌ره‌گەزەى له جيكه‌وتهى ئەو دا دەردەكه‌ويت))،^{۷۰} (منال له كاتى زمان پژاندا به ته‌واوى ئەوه پشتراست ده‌كات‌وه، كه به هۆى تۆپيكه‌وه زانياريه‌كان به‌پيى ئەو سينتاكسه ده‌گەيه‌نيت، كه بۆ مه‌به‌سته‌كه‌ى دارپژراوه، پروانه (شتم بۆ كړيو) له جياتى (شتت بۆ كړيوم).

۳۱-۱. من باره‌كه‌م پيه‌ه‌لگرت .

ب. من پيم هه‌لگرت .

پ. من هه‌لمگرت .

ب- له كاتى نه‌بوونى هيج كه‌ره‌سته‌يه‌ك له جيكه‌وته‌كه‌دا له‌به‌رئەوه‌ى مۆرفيمى پړيكه‌وتن يه‌كيكه له دەوربه‌ره مۆرفۆلۆژييه‌كه‌ى كردار، بۆيه ده‌چيته‌وه سەر كرداره‌كه، واته ناو كردار جيكه‌وتهى بنه‌ره‌تیی مۆرفيمه‌كه‌يه. به‌وه‌ش دروسته‌كه ده‌بيته دروسته‌يه‌كى مۆرفۆسینتاكسى و ئەوه‌ش دەردەپريت، كه مۆرفۆسینتاكس قوناغیكى گواستنه‌وه‌يه له سینتاكسه‌وه و ئاستیكى پروكه‌شى نواندى سینتاكسه. ته‌نانه‌ت له پرووى واتاشه‌وه مۆرفۆسینتاكس ئەگەر به سینتاكسه‌وه نه‌به‌ستريته‌وه ناتوانريت هه‌مان ناوه‌پوك ده‌ستبه‌ويته‌وه، كه له سینتاكسدا هه‌يبوو. به جورىك هه‌نديك له مۆرفۆسینتاكس ده‌بيته هۆى دروستکردنى تابۆ.

^{۷۰} عه‌بدولجه‌بار مسته‌فا مه‌عرف (۱۶:۲۰۰۹)

نمونەيەكى سىنتاكس، لە جوړى (من سيوهكانم خوارد). ناوهرۆكى پووتى له (خواردمن)ههيه. يان رستهيهكى له جوړى (پارهكەم خسته گيرفانمهوه). ناوهرۆكىكى ليل و تابويى ههيه له دروستهى (تيمخست)دا.

هه موو ئەوانهى سهرهوه وا دهكات، كه بگوتريت: (ا) مورفوسينتاكس قوناغيكى گواستنەوهيه له سينتاكسهوه بو دروستهى پروكەش له ئەنجامى دەرنبەرىنى ئارگومينتهكان ديتەكايهوه، (ب) مورفوسينتاكس ئابوريكرديكى مهرجاره و سينتاكس له ريگاي ريكهوتنهوه ريكيدهخات و بهره میده هينيت، (پ) بهوش مورفوسينتاكس توخمهكانى پهيكالى دروستهى رستهيه و دهبيتە AGRP پروانه نمونهى (۳۲) و هيلكاريى (۱۶).

۳۲-۱. من سيوهكانم خوارد. ← ب. trace pro م ن خوارد. ← پ. trace pro خواردمن
 j i j i j i j i

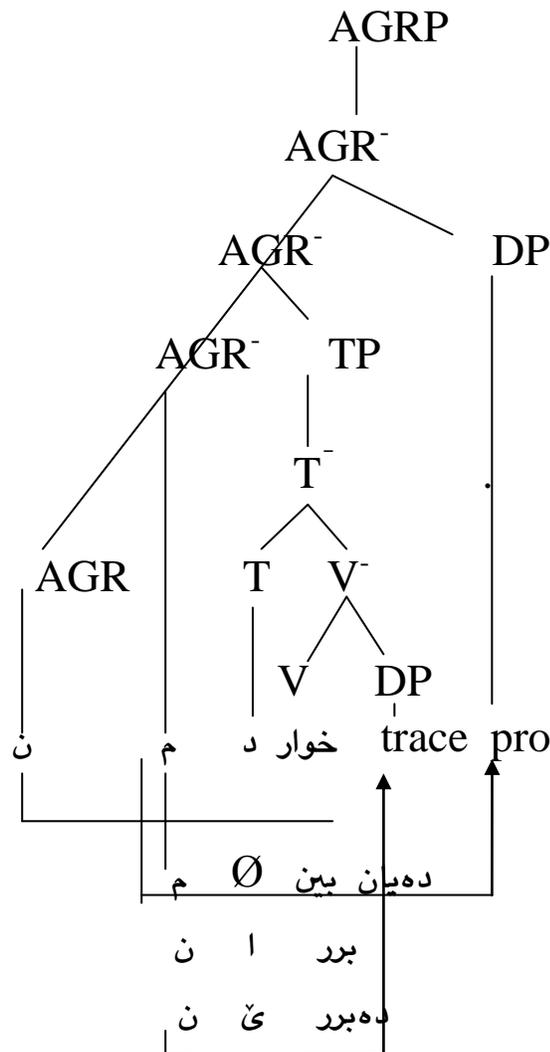
دەرکردهكهى نمونهى (۳۲) له (۳۲-ب) پهيوهست به تيورى (copy) يهوه پرويداوه، ئەويش بهو پييهى پاش دەرنبەرىن، مورفيمه هاوپيرستهكهى جيى دهگريتهوه و لهگه ل جيكهوتەكه ريكدەهون، بهلام لهبهرئەوهى مورفيمهكانى ريكهوتن مورفيمى بهندن و پاشگريين، بويه دهچنه سهركوتايى کردارهكه، پروانه (۳۲-پ).

هيلكاريى (۱۶) يش ئەوه دەردهخات، كه لهبهرئەوهى مورفيمى ريكهوتنى نۆمينهتيقى له تەنيشت (TP) يهكهوهيه، لهبهرئەوه لهويدا جيكهوتەى خوى دهگريتهوه، بهوش مورفيمى ريكهوتنى ئەكۆزهتيقى كوتايى، واته دواى هى نۆمينهتيقييهكه دهگريت. هيلكاريى (۱۶) ئەوش دەرنبەرىت، كه تاف له دروستهى مورفوسينتاكسدا (بو تافى رابردوو و رانهبردووش) هه مان دروسته و جيكهوته پردهكهنهوه، بهلام دەرنبەرىنى ئارگومينته ئەكۆزهتيقييهكه له دروستهى مورفوسينتاكسيى تافى رانهبردووى کردارهتيپهپهكاندا مورفيمى ريكهوتنى ئەكۆزهتيقى به مورفيمى نيشانهى تافى |ده-| وه دهلكيت، ئەويش بو ئەوه دهگريتهوه، كه مورفيمهكه جيكهوتەى بهركارى گرتووه، له نمونهى (۳۳) دا تاقيدهكريتهوه.

۳۳-۱. ئەو من دەناسييت.
 i i

ب. trace pro دەم ناسييت.
 i j j i

هیلکاری (۱۶)

((دهکریٔ مؤرفؤسینتاکس له چوارچیوهی پرؤژهیهکیی ناوهندیی وهک فریژیشتدا پروبدات، به تایبتهیی له فریژی خستنهپالی ناویی خاوهندارییدا)).^{۷۱} نهو جوړهی فریژی ناویی، سه‌ره‌پیزمانییه‌که‌ی ناوی تایبتهیی که‌س یان جیناوی سه‌ربه‌خون، بویه له کاتی کرتاندنی سه‌ره‌پیزمانییه‌که‌دا، بوئه‌وهی ته‌واوکه‌ره‌که‌ی بیډوخ نه‌بیټ، له جیکه‌وته‌ی سه‌ره مؤرفیمی ریکه‌وتن کوپیی دهکریٔ و به هه‌مان پارامیټره‌وه ناراسته‌ی حوکومکردنه‌که جیبه‌جیده‌بیټ. پروانه (۱-۳۴) و ده‌رکرده‌که‌ی له (۳۴-ب)، به‌لام هاوشیوهی رسته

^{۷۱} (عبدالجه‌بار مسته‌فا مه‌عرووف (۲۰۱۰: ۴۶-۵۰))

مۆرفۆسینتاكسىيەكە لەبەرئەوھى مۆرفىيىمى رېككەوتن لە زمانى كوردىيدا بەندە و پاشگىرىيە، لەبەرئەوھ بە تەواوكەرەكەوھ دەلكىت.

۳۴- ۱. دەستى من ، باوكى نەوزاد ← ب. دەست م ، باوك ى ← پ. دەست م ، باوكى
 j i j i j i

هەك لە سەرەتاوھ ئاماژەى پىكرا، گواستەنەوھ سەرپشكىيەكان پەيكالى خورتىيەكان بەھۆى رېككەوتنەوھ پروودەدەن، لەوھوھ پستەى لىكدرائى زمانى كوردىيە بەھۆى رېككەوتنەوھ دەگاتە ئاستى نواندى پرووكەشى جياوان، بە جوړىك ھەر چوارچىوھەك/كەرتە پستەكە، لە پستە لىكدرائەكەدا بە ھۆى بەستەنەوھ (Binding) و رېككەوتنەوھ (Agreement) پرۆسەى گواستەنەوھكان لە جوړى دەرئەبرىن ئەجامدەدەن.

شاىھەنى گوتنە، پستەى دووھى پستە لىكدرائەكە لە رېى بەستەنەوھى بە ئارگومىنتەكانى پستەى يەكەمەوھ و اتاكەى راقە دەكرىت، بەلام لە رېى رېككەوتنەوھ رېگادانى سىنتاكسىيە بۆ دەستەبەردەبىت.

لە پستەى لىكدرائى زمانى كوردىيدا، پستەكان لە دروستەى پرووكەشدا جياواز لە دروستەى قوول دەرئەكەون، ئەويش بەو شىوھى، كە كەرەستە كرتاوتەكان لە دروستەى پستەى لىكدرائدا و ھىنانەكايەى ئاستى پرووكەشى پستەكان لە ھەندىك باردا ياساى كرتاندننىان بەسەردا جىبەجىدەبىت، ئەو كەرەستانەى، كە لادەبرىن لە ئاستى قوولدا بونىان ھەيە، بەلام دوای گواستەنەوھ لە ئاستى پرووكەشدا دەكرىت.

پستەى زمانى كوردىيە بە تايبەتى پستەى لىكدرائى زۆربەى ياساكانى كرتاندنى بەسەردا جىبەجىدەبىت، لە پرووى واتاوتە ئەو كەرەستانە لە فەرھەنگى قسەكەرى كورددا بونىان ھەيە، كەچىي لە رېگاي پرۆسەى رېككەوتن و بەستەنەوھ بوار بۆ كرتاندننىان دەرەخسىت.

يەكئەك لەو كەرەستانەى دەكرىت، بكەرى پستەى دووھەن، كە ھاونىشانە و ھاوپىرستەن لەگەل بكەرى پستەى يەكەمدا. ((لەم جوړە پستانەدا، بكەرى پستەى دووھەن، ھەر كاتىك ھەمان نىشانەى بكەرى پستەى يەكەمى ھەبوو، ئەوا بە خورتىيە دەكرىتە (pro))،^{۷۲} وەك لە پستەى (۳۵)دا دەرئەخرىت:

^{۷۲} شىلان عومەر (۲۰۱۲: ۸۵)

۳۵-۱. ئاواز چيشتي ليئا و ئاواز چيشتي خوارد. (ئاستى قوول)

j i j i

ب. ئاواز چيشتي ليئا و pro چيشتي خوارد. (ئاستى پروكەش)

j i j i

لهلايهكى ترهوه ئه و كه رهستانه ي بهركارى پرسته ي دووه من و هاوپپرستن له گه ل بهركارى پرسته ي يه كه مدا ده كرتين و له جيكه وته كه يدا شوينپييهك (trace) به جيده هينيت، وهك له نمونه ي (۳۵-پ) دا ده رده كه وي ت ، كه :

۳۵-پ. ئاواز چيشتي ليئا و trace pro خوارد.

i j j i i j

ليبردا كرتاندى بكه ر و بهركارى پرسته ي دووه م، دروسته ي پرسته ي دووه مى پرسته ليكدراوه كه ي كردووه به دروسته يه كى مورفوسينتاكسيى، ههروه ها يه كيكي تر له كرتانده كان به هو ي هاوپپرستيه وه ئه وه يه كردار وهك سه ريكي پرزمانى له پرسته ي دووه مى ئه م جو ره پرسته يه دا ده كرتيت و به هو ي هاوپپرستيه وه دو خى پرزمانى يان رولى واتايى ئه و ته واو كه رانه ده زانريت، كه له پرسته ي دووه مدا ده رپراون، كه واته كرتاندى كردارى پرسته ي دووه م وهك سه ريكي حوكمه ر په يوه سته به هاوپپرستى كرداره كه له گه ل كردارى پرسته ي يه كه م يان په يوه سته به وه ي، كه ئه و كرداره وهك سه ريكي پرزمانى پيش كرتاندى له دروسته ي قوولدا دو خى داييت به ته واو كه ره كانى، چونكه ئامرازه ليكده ره كه به ربه سته له نيوان هه ر دوو پرسته كه دا، بويه پرسته ي يه كه م ناتوانيت دو خ بدات به پرسته ي دووه م ، وهكو (۳۶):

۳۶- پروژنامه ده خوینيته وه يان گوڤار؟

كردارى (ده خوینيته وه) له ئاستى قوولى پرسته ي دووه مدا بوونى هه يه، كه واته كرتاندى له ئاستى پروكەشدايه، كه چيى له پرسته يه كى وهكو (۳۷) دا كرتاندى كردار ريگه پينه دراوه، له بهرئه وه ي هه ر دوو كردارى پرسته ليكدراوه كه هاوپپرست نين، له بهرئه وه ي هاوپپرستى ريگه ده دات به كرتاندى، ئه مه ش به هو ي ريككه وتنى نيوان كه ره سته پيكه ينه ره كانى پرسته .

۳۷- تو برنج ليده نييت يان ته ماته سوورده كه يته وه؟

پاش سەرنجدانمان لە نواندەکانی پستەي لیكدراو، ئەو دەردەكەوئیت، كە پيكدەوتن و مۆرفيئەكانی پيكدەوتن و بەستەو ئەستەكانی نواندنی پستەي لیكدراومان بۆ بەرەهەمدیئیت. پيكدەوتن جیخۆشكەر و بنیادنەری گواستەوكانی ناو ئەو دروستانەیه. ئەو پروسەیهش پەيكالی دروستە سینتاكسییەكانی دیکە دەبیئت. پيكدەوتن هاوشیووی دروستەي پستەي سادە و باسەند و مۆرفۆسینتاكس پۆلی لە گەیاندنی (DS)ەكان بە (SS)ەكان هەیه.

لەلایەکی ترەو ئەگەر كردهكە لە پووی مۆرفۆلۆژییەو بۆ داریژراو یان لیكدراو بگۆرئیت، ئەو دروستەي مۆرفۆسینتاكسیی پەيوەست بە جیكەوتەي مۆرفيئەكانی پيكدەوتن گۆرانكاریی بەسەردا دئیت، بۆیه لیروە داپشتەي گشتیی دروستەي مۆرفۆسینتاكسیی لە چپووی دروستەي سینتاكسیی و زانیاریی پستەي كوردییدا لە یاسای (۱۰) دەخریئە پوو:

۱-۱۰. تیئەپەر بۆ تافی رانەبردوو:

۱- نیشانەي تافی رانەبردوو+رەگ+جیكەوتەي تاف+پيكدەوتنی نۆمینه تیقی
۳۸- دەگەم. (سادە)

۲- پيشگر+ نیشانەي تافی رانەبردوو+رەگ+جیكەوتەي تاف+پيكدەوتنی نۆمینه تیقی
۳۹- هەلدەفرین. (داریژراو)

۳- ناو/ئاو/ئناو/ئاو/ئكردار+ نیشانەي تافی رانەبردوو+رەگ+جیكەوتەي تاف+پيكدەوتنی نۆمینه تیقی
۴۰- سەردەكەوم. (لیكدراو)

ب- تیئەپەر بۆ تافی رابردوو:

رەگ+مۆرفيئەي تاف+پيكدەوتنی نۆمینه تیقی
۴۱- ۱. هاتم. (سادە)

ب. هەلفرین. (داریژراو)

پ. سەركەوتین. (لیكدراو)

پ- تىپەر بۇ تافى رانەبردوو:

۱- نىشانە تافى رانەبردوو+ پىكەوتنى ئەكۆزەتىقى+ رەگ+ جىكەوتە تاف+ پىكەوتنى نۆمىنەتىقى
۴۲- دەخۆم. (سادە)

۲- پىشگر+ پىكەوتنى ئەكۆزەتىقى+ نىشانە تافى رانەبردوو+ رەگ+ جىكەوتە تاف+ پىكەوتنى نۆمىنەتىقى
۴۳- دايدانەگرم. (داپىژراو)

۳- ئاۋەلناۋ/ئاۋەلكردار+ پىكەوتنى ئەكۆزەتىقى+ نىشانە تافى رانەبردوو+ رەگ+ جىكەوتە تاف+ پىكەوتنى نۆمىنەتىقى
۴۴- تەواۋىدەكەين. (لىكدرائ)

ت- تىپەر بۇ تافى رابردوو:

۱- رەگ+ مۇرفىمى تاف+ پىكەوتنى نۆمىنەتىقى+ پىكەوتنى ئەكۆزەتىقى
۴۵- بردمن. (سادە)

- ديارىكارى تافى رابردوو(دە)+ پىكەوتنى نۆمىنەتىقى+ رەگ+ نىشانە تاف+ پىكەوتنى ئەكۆزەتىقى
۴۶- دەمىردن. (سادە)

۲- پىشگر+ پىكەوتنى نۆمىنەتىقى+ رەگ+ مۇرفىمى تاف+ پىكەوتنى ئەكۆزەتىقى
۴۷- دامگرتن. (داپىژراو)

۳- ئاۋەلناۋ/ئاۋەلكردار+ پىكەوتنى نۆمىنەتىقى+ رەگ+ مۇرفىمى تاف+ پىكەوتنى ئەكۆزەتىقى
۴۸- تەواۋمىردن. (لىكدرائ)

پاش خستنه پرووى ياساى بنه رەتیی جىكەوتەكان له مۇرفۇسىنتاكسدا، دەبیت به پىپى
دروستەى زانیاریی له راسته وه بۇ چهپ جیگۆرکیی مۇرفیমেكانی پىكەوتن دەر بخریت،
چونکه پىكەوتن دەر خەرى زانیاریی و گرنگی دەر وونی و واتایی كەرسته زیادبووه كه یه لای
قسه كەر، بروانه هیئانه پىشهوہى بکەر له نمونهی (۴۶)، ههروهها هیئانه پىشهوہى بهرکار له
نمونهی (۴۳) دا.

پاش خستنه پرووی یاسای مۆرفۆسینتاکسی کوردیی، که له کۆی کردارهکانی زمانی کوردیی دهردههینریت، دهردهکهویت، که یاسابهدهری له پیرهوهکهدا بهدی دهکریت، چونکه:

۱- کرداری (ویستن)، ئەگەرچی کرداریکی تیپهپه و دهبیته پهرهوی ئەو یاسایه بکات، که گشت تیپهپهسادهکان دهیکات، کهچی له تافی رانهبردوودا جیکهوتهی مۆرفیمهکانی ریکهوتن جیایه له کرداره رانهبردووهتیپهپهکان، له نمونهی (۴۹) دا زیاتر پرووندهبیتهوه.

۴۹-ا. من ئەوانم ویست. ————— ویستن. (بهپیی یاساکه (۱۰-ت-۱) رۆیشتووه)

ب. من ئەوانم دهویت. ————— دهمهوین. (بهپیی یاساکه (۱۰-پ-۱) نه رۆیشتووه!)

۲- سهباری ئەوهی، کرداری رابردووی تیپهپه، وهک له (۱۰-ت) دا یاساکهی خرایه پروو دروستهیهکی گشتگیری ههیه و ههموو کردارهتیپهپهکان دهگریتهوه، کهچی گهر پستهیهک کردارهکهی رابردووی تیپهپه بیته و بکههکهی کهسی سییه م بیته، ئەوا دروستهیهکی مۆرفۆسینتاکسی جیاوازی دهبیته، چونکه سهروپیزبوونیکی جیاوازی له جیکهوتهی مۆرفیمی ریکهوتنی نۆمینهتیقی و ئەکۆزهتیقیدا دهردهکهویت و دهبیته یاسایهکی ناویزه یاسای (۱۰-ت-۱)، بپروانه نمونهی (۵۰) و دارپشتنهوهی یاساکهی له یاسای (۱۱) دا.

۱۱- رهگ + مۆرفیمی تاف + ریکهوتنی ئەکۆزهتیقی + ریکهوتنی نۆمینهتیقی (یاسای (۱۱) بهراوردبکه لهگهڵ یاسای (۱۰-ت-۱))

۵۰- ئەو منی نارد. ————— ناردمی.

۶/۲) ریکهوتن و نواندنی باسهاندیی:

لهسه ربنه مای جیکهوتهی چهسپاوی کههسته خورتیهکانی رسته و ریزبوونی ئەو کههستانه له ئاستی پروکهشدا، قالبی رستهی زمانهکان دیاریکراوه، بۆ نمونه ((toomlin)) له بارهی قالبی رستهی زمانهکان ئەوهی دیاریکردووه، که له سهدا ۴۵ ی زمانه جوراوجۆرهکان به شیوهی SOV ی، له سهدا ۴۲ ی SVO و له سهدا ۹ ی VSO و له سهدا ۳ ی VOS: که متر له یهک له سهدی OVS و OSV یه)).^{۷۳} سهبارته به قالبی رستهی زمانی کوردیی له شیوهی (SOV) یه و جیکهوتهی چهسپاوی ئەو رستانهیه، که کردارهکهیان له پرووی کاریگهرییهوه تیپهپه بیته، قالبی (SV) یش جیکهوتهی چهسپاوی ئەو رستانهیه، که

^{۷۳} (toomlin, 1986) له (وی جی کوک، مارک نیوسان (۱۹۶: ۱۳۸۷)) وهرگیراوه

کرداره که یان تینه په پر بیټ، که چپی له زمانى کوردییدا ده توانریت گواستنه وه له که رهسته کانی رسته دا جیبه جیب کریت، نهو گواستنه وانه سهرپشکین و دواى گواستنه وهى خورتی رووده دن، ده بیته هوى گوړینی جیکه وتهى هه ریه که لهو که رهستانه، بهو شیوهش ده بیته هوى تیچوونى نهو قالبانهى سهره وه. به سهرنجدان له رستهى باسمندی،^{۷۴} که بریتیه له جولاندنى نارگو مینت (نهو فریزه ده گریته وه، که له دروستهى بنه پر تیدان و بوونیان له رسته دا خورتیه) و نائارگو مینته کان (نهو فریزانه ده گریته وه، که نابنه پر تین و بى دوخن)، بو نه وهى له رووى واتاوه له لای قسه کهر تیشکی بخریته سهر و بگریته باس، نه وه درده که ویټ، که رستهى باسمندی په یکالی گواستنه وه شاراوه کهى زمانى کوردیه، نه ویش له بهر نه وهى (ا) بو لای راسته (ب) له ریگهى توخمى ریکه و تنه وه جی بو خوش ده کریت، نه گه رچی رستهى باسمندی سهرپشکیه، واته بو واتایه، به لام سینتاکس ریگادانه کهى بو دروست ده کات.

په یکال له گه ل نه وه دا دروستهى سینتاکسی باسمندیش وه که نه وهى (SOV) یه که، ههر به دروستهى زانیاریه وه به ستراوه ته وه، چونکه له دروستهى قوولى زمانى کوردییدا کردار له پیښه وهیه، به لام له روکه شدا، له بهر نه وهى کهسى جیبه جیکه رى کرداره که گرنکه، بو په دهینریته پیښه وه، به لام له کوټاییدا نه وه ده بیته قالبیکى کوردی و به پی پارامیټری ریکه و تن، که هاوشیوهى سهره ریزمانیه که یه تی، ده چه سپیت. یه کی که لهو گواستنه وانهى، که لیړه دا مه به سته، باسمنده، نه ویش نه وهیه که ره سته یه کی ناو رسته ده جولینریت به مه به سته به لوتکه کردنى نه وهى، قسه کهر مه به سته یی و گواستنه وهیه کی سهرپشکی نارگو مینت و نائارگو مینته کانه.

سه باره ت به دوخی که ره سته هیئراوه پیښه که هه مان دوخی ریزمانیان ههیه، که پیښتر له دروستهى قالبی زمانه که دا پی دراوه، به لام ((ههر گواستنه وهیه که له جیکه وتهى چه سپاوى نارگو مینته کانی کردار دا روودات، نهوا به پرؤسهى هاو نیشانه کردن چاره سهرده کریت)).^{۷۵}

^{۷۴} بو دروستهى باسمنده له زمانى کوردییدا پروانه کاروان عومر قادر-۲۰۰۶.

^{۷۵} عه بدولجه بار مسته فا مه عرف (۲۰۰۹: ۱۲۸)

٦/٢-١) جوړه کانی باسه نند:

٦/٢-١-١) گواستننه وهی نارگو مینت: به باسه نند کردن و هیئانه پیشه وهیه له رستهی زمانی کوردییدا له چه په وه بو راست:

١- وهک له رستهی ساده دا ناماژهی پیدرا، دروسته ی رستهی زمانی کوردییدا به هوی سی گواستننه وهی خورتییه وه ده گاته پروکesh، نه ویش گواستننه وهی نو مینه تیقی و نه کوزه تیقی و مورفیمی ریکه و تنه که بوو بو سهر بهرکار یان جیکه و تهی بهرکار، نه وهش په یکالی دروسته ی زانیاریی کورده و په یوه رسته به جوړی بیرکرنه وه و نرخ کی کهس و کاریزما ی جیبه جیکه ری کردار یان پرودا وه وه، نه مهش نه وه ده گه یه نیټ، که له گواستننه وه خورتییه که دا بکر و بهرکار کراون به باس، وهک هیلکاریی (١٧).

هیلکاریی (١٧):

[^{topic} من] [^{topic} کتیبه کهم خوینده وه] []

ب- به باسه نند کردنی بهرکار: نه م گواستننه وهیه سهریشکییه و په یوه رسته به ناوه ز و دهر وونی تاکه که سه وه. نه م جوړه ی باسه نند هیئانه پیشه وهی بهرکاره، به وهش له پروی سینتاکسییه وه مهرجی هاوسییه تیی له گهل کرداره که دا تیگده چیت و لیی دوورده که ویته وه، ((فریزی ناویی نه کوزه تیقی بو لای راست ده گوینریتته وه و دهریشیده خات، که له دروسته ی رسته ی ساده دا به شه بکر بهر بهستی گواستننه وه نییه))،^{٧٦} نه وهش نه وه ده گه یه نیټ، (که گواستننه وهی نه کوزه تیقی له گواستننه وه خورتییه که دا، گواستننه وهیه کی کورته (short transformation)، به لام گواستننه وه سهریشکییه که ی به شی نو مینه تیقی ده بریت، بویه ده بیته جوړی گواستننه وهی دریت (long transformation))،^{٧٧} ((هاوکات له باسه ننده که دا دوو پروسه جیبه جیده کړین کرده ی هیئانه پیشه وهی به سهریشکیی و له گهل پروسه ی به کلیتیک کردنی به خورتی))،^{٧٨} به جیبه جیکر دنی مهرجی هاونیشانه کردن، واته سینتاکس له ریگه ی هاونیشانه کردنه وه بهرکاره که به کرداره که وه ده بهستیته وه و له م ریگایه وه ریکه و تن

^{٧٦} عه بدولجه بار مسته فا مه عرف (٢٠٠٩: ١٣٠)

^{٧٧} بو گواستننه وهی کورت و دریت بروانه (Cook & Newson (2007: 134-142)

^{٧٨} حاتم و لیا محمه د (٢٠٠٩: ٢٦٢)

گواستنه‌وه‌که جیبه‌جیده‌کات و به‌به‌سته‌کانی گواستنه‌وه ده‌شکیننیت، ئه‌وه‌ش ئه‌وه درده‌بریت، که هه‌بوونی پیره‌وی ریکه‌وتن ریگا به گواستنه‌کان دەدات و هه‌ر ئه‌و پیره‌وه‌ش به‌به‌سته‌کان ده‌شکیننیت، پروانه (۵۱) و هیلکاری (۱۸):

۱-۵۱. من گوله‌کانم لی‌کرده‌وه. سینتاکس (خورتیی)

i i

ب. گوله‌کان من لیم کردنه‌وه. باسمنده (سه‌ریشکیی)

j i i j

له‌رسته‌ی (۱-۵۱) دا قالبی رسته‌که به‌شیوه‌ی یاسای زمانه‌که‌یه، به‌لام له‌رسته‌ی (۵۱-ب) به‌هینانه‌پیشه‌وه‌ی به‌رکار، که له‌رووی واتاوه‌په‌یوه‌سته به‌مه‌به‌ستی قسه‌که‌ره‌وه و له‌ریگای ئه‌و گواستنه‌وه‌یه‌وه ده‌یه‌ویت، جه‌خت له‌سه‌ر گرنگی ئه‌و که‌ره‌سته‌یه بکاته‌وه، مه‌رجی هاوسییه‌تیی به‌رکار له‌گه‌ل سه‌ره‌ریزمانییه‌که‌یدا نامینیت، له‌به‌رئه‌وه مؤرفیمیکي ریکه‌وتن که له‌کەس و ژماره و توخمدا هاوئاماژە بیت له‌گه‌ل به‌رکاره‌که‌دا، ریگه‌خوشکه‌ره بو گواستنه‌وه‌که.

پروسه‌که له‌و پرووه‌وه ده‌بیته سینتاکس، که ریکه‌وتن پاساوی باسمنده‌که دەدات، چونکه ئارگومینتی ئه‌کوژه‌تیقی به‌پیی په‌یوه‌ندیی هاوسییه‌تی وای کردبوو، که ریکه‌وتنی به‌رکار (object agreement) پروونه‌دات،⁷⁹ واته دۆخدان و حوکمکردنی به‌رکاره‌که بو په‌یوه‌ندییه راسته‌وخۆکه ده‌گه‌رایه‌وه، بۆیه له‌کاتی تی‌کچوونی په‌یوه‌ندیی هه‌ره‌میی نیوان کردار و ته‌واوکه‌ره ئه‌کوژه‌تیقیه‌که‌ی تی‌کده‌چیت. رسته‌که ده‌بیته رسته‌یه‌کی ناریزمانی، له‌به‌رئه‌وه‌ی فریزه‌هینراوه‌پیشه‌که ده‌بیته فریزیکی بی دۆخ، به‌پیی پالیوه‌ری دۆخیش (case filter) هه‌ر فریزیک بی دۆخ بیت ده‌بیته (NP*)، واته نابیته فریز، بۆیه سینتاکس له‌ری ریکه‌وتنه‌وه ریگادان بو فریزه‌دوورخراوه‌که دروست ده‌کات و وا ده‌کات سه‌ره‌ریزمانییه‌که حوکمی دۆخی ریزمانیی فریزه‌که بکات.

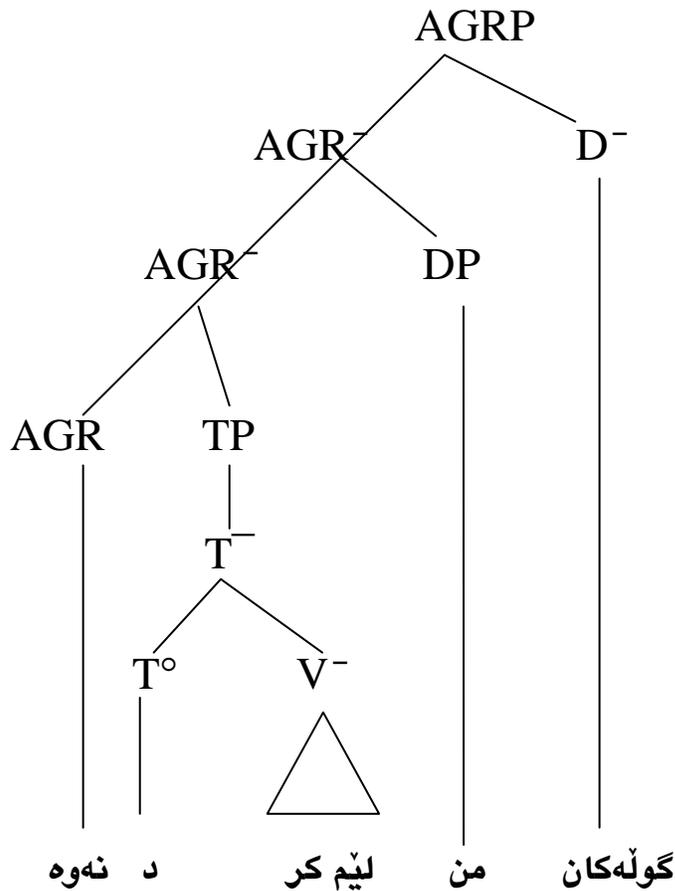
فریزه باسمنده‌که له‌فۆرمی فریزی ناوی و دیارخه‌ریی و خستنه‌پالی ئاوه‌لناویدان، ئه‌مانه‌یه‌کیکن له‌ئارگومینته‌کانی کردار، له‌به‌رئه‌وه‌یه به‌گواستنه‌وه‌ی ئارگومینت ناوده‌برین.⁸⁰

⁷⁹ Tomoko watanabe (2001:342)

⁸⁰ Cook and Newson(1997:133)

شایه‌نی گوتنه ئەوانه هاوشیوهی جیناوه‌کان خاوه‌نی نیشانه‌ی +که‌س و +ژماره و +توخمن، بۆیه ریکه‌وتنه‌که له ریگای کلیتیکه‌کانه‌وه ئەنجام ده‌دریٔ، به‌لام ئەوه به‌سه‌ر ئەو جوړه فۆرمانه‌دا پرونادات، که نائارگۆمینتن، واتا ئارگۆمینتی سه‌ره‌کی رسته‌که نین. وه‌ک فریزه‌پیشناوییه‌کان، که له رسته‌دا ئه‌رکی ئاوه‌لکرداریان هه‌یه و له تیوری (x-bar) دا به (adjunct) ناوبراون.

هیلکاری (۱۸)

پ-سه‌ری ریزمانیی له زمانی کوردییدا له کۆتایی فریزه‌کاندا دیٔ، چونکه زمانی کوردیی بۆ دروسته سینتاکسییه‌کان ریسای سه‌رکۆتایی جیبه‌جیده‌کات (بروانه (۱-۵۲)) ، بۆیه هه‌رکاتیك له‌ناو فریزی رسته‌یه‌کدا سه‌ریکی ریزمانیی کرا به باس، واته قسه‌که‌ر جه‌ختی له‌سه‌ر کرد و هینرایه پیشه‌وه ئەوه نیشانه‌ی ئەوه‌یه ریسای سه‌رکۆتایی پیشیلکراوه و ریگه‌ی پینادریٔ بروانه (۵۲-ب)، بۆیه جیکه‌وته‌ی سه‌ره‌کیی سه‌ره ریزمانییه‌که به‌هۆی مۆرفیمی ریکه‌وتنه‌وه

به سهره ریزمانییه هیئراوه پیشهوهکه دهبهستریتهوه تا دۆخی خستنهپال بدات به تهواوکهرهکهی (بروانه دهکردهی (۱-۵۲))، لهبهرئهوهی وهک پیشتر گوترا مؤرفیمی ریککهوتنهکه له (دهکردهی (۱-۵۲) دا بهند و پاشگرییه، بویه وهک له (۵۲-پ) دهکردهکهویت، دهچیته سهر تهواوکهرهکه. ئهوهش یهکیکه لهو چارهسهرانهی، له پرووی سینتاکسییهوه ریگهپیدانهکه دروستدهکات، ئهگهرچی خوی له خویدا هیئانه پیشهوهکه به مهبهست و بۆ واتایه.

۱-۵۲. ئهژنوی من شکا. ← من ئهژنۆ م شکا.

ب. * من ئهژنۆ شکا.

پ. من ئهژنۆم شکا.

ج ج

واته ئهوه هیئانه پیشهوهی سهری ریزمانییه له رستهی (۵۲-پ) دا، که هیئانه پیشهوهی دهرخهره، به مؤرفیمی ریککهوتن چارهسهر دهکریت.

۲-۱-۶/۲) گواستنهوهی نائارگومینت: فریزی پیشناوی یهکیک نییه له ئارگومینته سهرهکییهکانی کرداری رسته، چونکه فریزه پیشناوییهکان به شیوهیهکی گشتیی سهرپشکین و کرتاندنیان له رستهدا نابیته هوی تیکدانی سینتاکسی رسته، بویه ئهگهرچی لهناو بهشی کردارییدان پهیوهندییشیان به کرداری رستهوه هیه، بهلام جولان و گواستنهوهیان سهرپشکییه، ههر لهبهرئهوهشه کاتیک، که دههینرینه پیشهوه و دهکرین به باس لهگهله کرداردا هاوونیشانه ناکرین، بروانه رستهی (۱-۵۳ و ب)، بهلام ئهمه ئهوه فریزه پیشناوییهکان ناگریتهوه، که دۆخی ریزمانییه هیه و ههمیشه تهنیشتی کردارهکان دهگرن، ئهوه جوهره فریزه پیشناوییهکان خورتین و لهبهرئهوهی دۆخی خستنهپالیان هیه و هاوونیشانه ناکرین وهک فریزه پیشناوییهکانی تر، ناشتوانریت بهینرینه پیشهوه، بروانه رستهی (۱-۵۴ و ب):

۱-۵۳. زانا له سهربان نوستبوو.

ب. له سهربان، زانا نوستبوو.

(لهسهربان) نائارگوڤمینه و سه‌رپشکویه، بویه ده‌توانریت بکرتیت، هه‌روهه‌ها به هه‌مان شیوه ده‌توانریت فریزه پيشناوییه سه‌رپشکویه‌کان بکرین به باس به‌بی ریکه‌وتن، چونکه (ا) پیوستیه‌کی سینتاکسیی کرداره‌که نین، واته دوخی ریزمانیان نییه. (ب) خاوه‌نی نیشانه [+کەس و + ژماره و + توخم] نین، به‌لام فریزی پيشناوییه پروژیه‌کی ته‌واوه و گواستنه‌وه‌یان به سه‌ر و ته‌واوه‌که‌وه‌یه، له‌به‌رئه‌وه گواستنه‌وه‌یان نابیتته ناریزمانی.

۵۴-ا. من تۆم له ئه‌و کرد.

ب. *له ئه‌و من تۆم کرد

له رسته‌ی (۵۴) دا ناتوانیت فریزه پيشناوییه‌که بۆ هه‌یچ شوینیک له رسته‌که‌دا بیجولینیت و ریگه‌ی پینادریت، چونکه ئه‌و فریزه پيشناوییه‌کان ناتوانریت هاو‌نیشانه بکرین.

له کۆتاییدا ده‌کریت بلیین، ((شوینی باس له رسته‌ی زمانی کوردییدا بۆ که‌ره‌سته‌ی ئارگوڤمینه و نائارگوڤمینه، یه‌ک جیکه‌وته‌یه، واته له جیکه‌وته‌یه‌ک زیاترمان نییه بۆ ئه‌وه‌ی بیکه‌ین به باسی رسته‌ی))،^{۸۱} ئه‌گه‌رچی له ریگه‌ی دوو ستریس‌ه‌وه ئاخپه‌ری زمانی کوردی ده‌توانیت دوو فریزی پيشناوییه له جیکه‌وته‌ی دوو باسدا ده‌ربهریت، بپروانه (۵۵-ا و ب):

۵۵-ا. گه‌لا له سلیمانی له چوارباخ له دایکبووه.

ب. له سلیمانی له چوارباخ گه‌لا له دایکبووه.

ئاوه‌لکردار و ئاوه‌لکردار ئاساکان له پووی واتا و سینتاکسه‌وه له ناو فریزی کرداریی و فریزی تافدا پرووده‌دن و له‌ویدا ده‌بنه‌گری و هه‌له‌ده‌واسرین، به‌لام ئه‌وانه جیکه‌وته‌ی دوخداره‌کان ناگرن و نابنه ئارگوڤمینه، بویه ئه‌گه‌رچی ئه‌وانه هاوشیوه‌ی ئارگوڤمینه‌کان ده‌کرینه (باس)، به‌لام له‌به‌رئه‌وه‌ی نیشانه‌کانی (+کەسی و+ژماره و +توخم)یان نییه و دوخدارنن، ئه‌گه‌ر له ناو بازنه‌ی یان چوار چپوه‌ی جیکه‌وته سینتاکسییه‌که‌یاندایا بینه‌ده‌ره‌وه، به بی رایه‌له‌ی ریکه‌وتینیش دروسته‌یه‌کی ریزمانی به‌ره‌مدیت.^{۸۲} بپروانه (۵۶) بۆ فریزی پيشناوییه و (۵۷) بۆ ئاوه‌لکردار .

^{۸۱} کاروان عومەر قادر (۲۰۰۶: ۶۶)

^{۸۲} Lilane Haegeman (2006:109) & PAULAKMPCHLNSKY (2002:7-11)

۱-۵۶. فرۆكه خانە لەسلیمانی كرایه وه .

ب. لەسلیمانی فرۆكه خانە كرایه وه .

۱-۵۷. نەوزاد دوینی بو ههولیر چوو .

ب. دوینی نەوزاد بو ههولیر چوو .

ئەو فریزە نائارگومینتانه لە هەردوو چەشنی گواستنه وهی جولاندن و کرتاندنیش دروستەى رسته ناکاته نارپیزمانی، بۆیه ئازادانە بى ریکه وتن هەردوو پرۆسەى جولاندن و کرتاندنیان بەسەردا جیبەجى دەبیت، وهك لە پارى (۲/۲-۵) دا باسى لیوه كرا گۆرینی فورمی مۆرفۆلۆژی کردارهكان، گۆرانی سینتاکسیی بە دواى خویدا دەهینیت بە پى زانیاریی فەرهنگیی کردارهكان، کردارهکانی لە جوړی (پیزانین، تیگه‌یشتن، لیکۆلینه‌وه....) و (لیکردن، تیخستن، تیوه‌پیچان،.....) ته‌واوکه‌ره‌کانیان جوړیکه له (PP)، که له کروکی سینتاکسی کرداره‌که‌دایه و ته‌واوکه‌ره و خاوه‌نی دۆخی ریزمانییه، به‌لام به هه‌مان شیوه‌ی (PP) یه سه‌رپیشکییه‌کان، له به‌رئوه‌ی نیشانه‌کانی (+که‌س و +ژماره و +توخم) یان نیه، ناکرینه باس و له سه‌ره‌حوکه‌ره‌کانیان دوورناکه‌ونه‌وه، بپروانه (۵۸) و (۵۹)، له‌به‌رئوه‌ی نەبوونی نیشانه‌ی ریکه‌وتن دەبیت به‌رهبه‌ستی گواستنه‌وه‌ی باسمه‌ندیی له زمانى کوردییدا.

۱-۵۸. من به هاتنى تۆده‌زانم. * به هاتنى تۆ من ده‌زانم.

ب. من له بابته‌که‌م کوڵیه‌وه . * له بابته‌که‌م من کوڵیمه‌وه.

۱-۵۹. من تۆم له‌براده‌ره‌که‌ت کرد. * له‌براده‌ره‌که‌ت من تۆم کرد.

ب. سه‌رباز په‌رۆکه‌ی له‌ده‌سته‌وه‌ پىچا. * له‌ده‌سته‌وه‌ سه‌رباز په‌رۆکه‌ی پىچا.

هه‌رچه‌نده‌ پرۆژه‌ گه‌وره‌کان ده‌بنه به‌رهبه‌ستی گواستنه‌وه‌کان، به‌لام دروستەى باسمه‌ندیی ئەوه‌ی به‌رجه‌سته‌کرد، که ریکه‌وتن ده‌سته‌به‌رى پىگادانى سینتاکسىی بازدانى ئارگومینتانه‌کان ده‌کات، ئەگه‌ر لی‌ره‌وه‌ بپروانریته دروسته‌یه‌کی گه‌وره‌ترى وهك رسته ئالۆزه‌کان، ئەوه زیاتر ده‌رده‌که‌ویت.

په‌یوه‌ست به دروستەى رسته‌ی ئالۆزیش، ده‌رپىنى چەند رسته‌یه‌که له چوارچیه‌ی یه‌ك رسته‌دا، چونکه له زماندا ده‌کریت رسته‌کان به دروستەى پووکەشى جیاواز ده‌رپردریت، که ئەو رسته‌یه‌ك دروستەى قوولیان هه‌یه، واته دروستەى رسته‌ی ئالۆز له ئاستى قوولدا به

شيوه‌ی دوو پرستەى سەربەخۆيان پترە، كە لە گواستەنەوه‌ى بۆ ئاستى پروكەشدا و دواى لاىردنى هەندىك لە كەرەستەكانى پرستە و دەرنبەرىنيان، پرستەيهكى ئالۆز بەرھەمدىت.^{٨٣} دەكرىت بە هەمان شيوه‌ى بە باسەند بوون لە پرستەى سادەدا، (لە پرستەى ئالۆزىشدا ئارگۆمىنتى پرستەى تەواو كەر بگۆيزریتەوه بۆ جيکەوتەى سەرەتاي پرستە سەرەكيبەكە)،^{٨٤} لەبەرئەوه‌ى پرستە ئالۆزەكە لە دوو پرستەى سەربەخۆ دروستدەبن، چوارچيوه‌ى تايبەت بە خۆيان هەيه پەيوەست بە حوكمكردن و دوخدانەوه، بۆيه هەريەك لە پرستەكان وەكو پرۆژەيهكى گەورە بەرەستى ئەوه دەبن، كە ئارگۆمىنتەكانى هەريەكەيان بگۆيزریتەوه بۆ ناوچوارچيوه‌ى يەكترى، لەبەرئەوه هينانە پيشەوه‌ى يەككە لە ئارگۆمىنتەكانى پرستەى تەواو كەر لە شيوه‌ى هەلواسيندايه و لە جوړى گواستەنەوه‌ى دريژە، بۆيه ليرەوه سەربارى ئەو گواستەنەوه كورتانەى پيشتر باسيان ليوەكرا، ئەوه تاقيدەكریتەوه، كە ئايا گواستەنەوه‌ى دريژ لە زمانى كوردىيدا پەيوەست بە مۆرفۆلۆژى ريكەوتەنەوه مامەلەى لەگەلدا دەكرىت يان پيرەويكى تر جيبةجيدەكات، ((ئەو جيکەوتەيهش كە ئارگۆمىنتەكەى بۆ دەگۆيزریتەوه بەتالە لە دوخى ريزمانى و خاوەنى هيج نيشانەيهكى سينتاكسى و سيمانتيكى نيبە)).^{٨٥}

سەبارەت بە باسەندكردنى بكەر زياتر لەو پرستە ئالۆزانەدا روودەدات، كە بە (TP) دەستپيدەكات، ئەويش بۆ ئەوه دەگەریتەوه، كە بكەرى پرستەى تەواو كەر بۆ كۆنترۆلكردنى پرستەى يەكەم دەگۆيزریتەوه، تا كردارە بيكەسەكە ريگاي پيبدريت، پروانە نمونەى (٢٦). بە هەمان شيوه‌ى بكەر دەكرىت بەركارى پرستەى تەواو كەر بكرىت بە باس و بگۆيزریتەوه بۆ لاي راستى پرستە سەرەكيبەكە، وەك لە (٦٠ و ٦١) دا دەخريتەپوو:

٦٠-١. دەتوانم كارەكان تەواوبكەم.

ب. كارەكان دەتوانم Trace تەواويان بكەم.

i i i

٦١-١. دەمەويت ئەو كتيبەكان بنيريت.

ب. كتيبەكان دەمەويت Trace ئەو بيان نيريت.

i i i

^{٨٣} بۆ دروستەى پرستەى ئالۆز لە زمانى كوردىيدا پروانە شيلان عومەر (٢٠١٢: ٨٥-٨٩)

^{٨٤} پروانە عەبدولجەبار مستەفا مەعروف (٢٠٠٩: ١٣٢)

^{٨٥} كاروان عومەر قادر (٢٠٠٦: ٦٧)

پاش سەرنجدانمان لە باسەندکردنی ئارگۆمىنت لە رستەى ئالۆزدا، كە لە جۆرى گواستەنەوہى دريژ بوون دەردەكەيت، كە ريكەوتن وەك كۆپپىەك لە جيكەوتەى گواستراوہدا، لەگەل ئارگۆمىنتى ناو جيكەوتە بو گوازراوہكەدا، باسەندەكەى كردووہ بە ريزمانىي، بەلام سەربارى ئەوہش سترىس بەشيكە لە تەواوكەرى پىرەوى ريكەوتن لە زمانى كوردىيدا، چونكە دانانى سترىس لەسەر ئارگۆمىنت و نا ئارگۆمىنتەكان رۆلى لە جۆرى دەربرىندا ھەيە، نەك بىكات بە ريزمانىي.

ليكۆلینەوہ پەيوەست بە ريكەوتن لە مۆرفۆسىنتاكس و باسەندىي لە رستەدا دەمانگەيەنيتە ئەوہى، كە ئاستى نواندىي روكەش لە زمانى كوردىيدا، لە ھەردوو كەردەى باسەند و كرتاندنا بەھۆى ريكەوتنى مۆرفۆلۆژىيانەوہيە بە تايبەتى لە كرتاندن و ھيانە پيشەوہى ئارگۆمىنتەكاندا، چونكە(ا) لە جيكەوتەى خوياندا خاوەنى دۆخن،(ب) ئاراستەى دۆخيان پەيكالى سىنتاكس نييە.

به شی سینیه م
ریککه وتنی سینتاکسیی
له زمانی فارسییدا

۱/۳) نواندنه سینتاکسییه کان و پارامیتهر له زمانی فارسییدا :

وهك پيشتر ئاماژهی پیدرا، كه دروستهی قوول تهواوی زانیارییه سینتاکسییهکانی له گهل خوی هه لگرتوو، زانیارییه سینتاکسییهکان، كه له ناو توخمه پیکهینه رهکانی فرههنگدا هه لگراون، له دروستهی قوولی پرسته شدا هه ن و دواتر له دروستهی پروکه شدا دیوی دهرهوی ئه و زانیارییه ده خرینه پروو، ئه ویش له چپوهی نواندنه سینتاکسییهکاندایه، وهك له (۱/۲) دا زیاتر پروونکراوه ته وه، لی ره شدا به سه ره فرههنگییه کان ده ست پیده کریت و یاسا فرههنگییه کانیش له و چپوهیه دا ده هی نرینه وه، كه بنه ماکانی پروژه سازدان، په یوه سه ته به زمانی مروؤ و تا رادهیه کی زور جیهانین، تا له ریگایه وه تایبه تییتی زمانی فارسیی و کوردیی له بونیادنانی دروسته سینتاکسییهکاندا بزانی ریت.

په یوه سه ته به سه ره فرههنگییه کان و سه ری ری زمانیی^{۸۶} و چو نییتی سه ره و ری زبوونیان بروانه (۱/۲). كه ره سه ته و ری زبوونی فرههنگییه سه ره ری زمانیییه کانن زمانی فارسیی له خواره وه له یاسا (۱۲) دا به پیی تیوری پوله ره گه زدیاری کردن ده خرینه پروو:

۱۲-۱. N + [N] ← کتاب او = کتیبی ئه و، کتاب او مید = کتیبی ئومید، شهر سنندج = شاری سنه

ب. A + [N] ← کتاب خوب = کتیبی باش، دختر زیبا = کچی جوان، خانه بزرگ = مالی گه وره

پ. P + [N] ← به تو = به تو، از من = له من

ت. D + [N] ← این پسر = ئه م کو ره، بچه را = مناله که، مردی = پیاویک

له خواره وه (به پیی ویستی کرداره فرههنگییه کان)^{۸۷}،^{۸۸} یاساکانی له (۱۲) دا ده خرینه پروو:

۱۳-۱. V + [...] (میر = مر، رو = رو، خواب = خه و، سوز = گری = گری، نشین،)

^{۸۶} له سه رچاوه فارسییهکاندا سه ر و ته و او که ره له سه ره و ری زبووندا سیمانتیکییانه پی ره و کراوه، بروانه (محمد رضا باطنی - ۱۳۹۲) و (ازیتا افراشی - ۱۳۹۲).

^{۸۷} بروانه، مهدی مشکوة الدینی (۱۳۷۰: ۱۵۲)

^{۸۸} بشروانه احمد ابو محبوب (۱۳۸۱: ۱۰۵-۱۰۶) و (ازیتا افراشی) (۱۳۹۲: ۱۲۶-۱۲۹)

ب. V+[N] (بر=به، پز=کولین، خوان=خوین، بین=بین، کن=که، نویس، یاب=دۆز...هوه، شناس=ناس، ریز=ریژ، گیر=گر....)

به پئی ئه و داتا یانه ی، که خرا نه پروو دهرده که ویّت، زمانی فارسیی زمانی سهرکو تاییه، واته ریّسای سهرکو تایی جیبه جیده کات، چونکه له فریزی (ناوی، ئاوه لئاوی، کرداری) دا سهری فریزه کان ده که ونه کو تایی. ((ههرچهنده تیروانین و بوچوونی زور جیاواز سهربارت به جیکه وته ی سهره له زمانی فارسییدا هه یه، که به سهر کو تا، یان دوو پارامیته ریی یا خود به سهر سهره تا^{۸۹} داده نریّت، به لام رای زورینه زمانه که به سهرکو تا ده زانیّت))،^{۹۰} پیده چیّت بیروکه ی دوو پارامیته ریی له زمانی فارسییدا له وه وه سهرچاوه ی گرتبیّت، که دوو له سهره ریژمانییه کانیا ن، سهرسهره تان، که ئه وانیش بریتین له دیارخه ری (این، ان) و پیشناوه کان، به لام له به ره وه ی کو ی سهره ریژمانییه کانیا ن، که بریتین له (کردار، ئاوه لئاو، ناو، تاف، ریکه وتن، دیارخه ر) سهر کو تان، زمانه که به سهرکو تا ده زانیّت. هاوکات ئه گهر بیّت و سهرنجی کو ی دروسته ی فریزه دیارخه ره کان بدریّت (پروانه (۲/۳-۳))، ئه و ده رده که ویّت، مورفیمی دیارخه ره کان، کو تایی فریزه که ده گرن، ههر بو یه پیشبینی ئه وه ده کریّت، که پاشماوه ی نیشانه که (∅) بیّت و له کو تایی فریزه که دا هه بیّت، وه کو (۶۲):

۶۲- این مرد ∅

۲/۳) چه شنی فریزه کان:

۱-۲/۳) فریزی ناوی: هاوشیوه ی زمانی کوردیی فریزی ناوی پروژهی ناوه کانه و له دروسته یه کی خستنه پالی ناوییدا خو ی ده نوینیّت ناوه سهره کان ههر ناوی تایبه تی که س و شوین و جیناوی سهر به خو ن، پروانه نمونه کانی (۶۳، ۶۴، ۶۵):

۶۳- کتاب مریم (ناوی تایبه تی که سه)

^{۸۹} بو سهرسهره تایی بوونی زمانی فارسیی پروانه معین زاده (۱۳۸۴)

^{۹۰} حدائق رضائی (۳۵:۱۳۹۰)

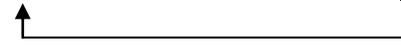
^{۹۱} بو سهرکو تایی بوونی زمانی فارسی، پروانه مشکوه الدینی-۱۳۷۶، له حدائق رضائی (۴۰:۱۳۹۰)

وه رگراوه.

۶۴- دست من (جیناوی سەربەخۆیە)

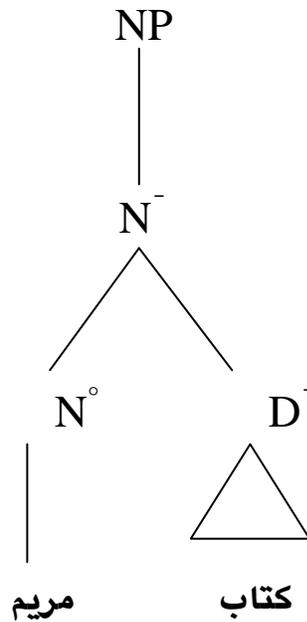

۶۵- شەر تهران (ناوی تاییبەتی شوینە)

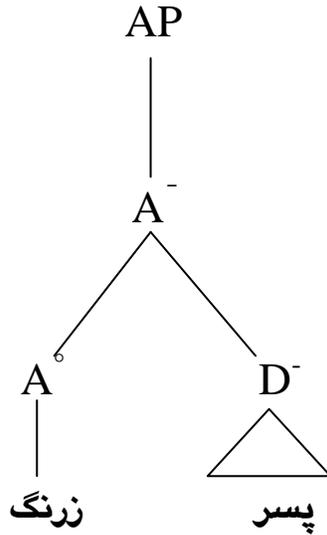
له خوارهوه هیلکاریی (۱۹) بو فریزی ناویی (کتاب مریم) دهخریتته پروو:

هیلکاریی (۱۹)

۲-۲/۳) فریزی خستنه پائی ئاوه ئناویی: به هه مان ئه و شیوه یه ی له به شی دووه مدا بو زمانی کوردیی خراوه ته پروو، فریزی خستنه پائی ئاوه ئناویی پروژهی ئاوه ئناوه کانه و تییدا ئاوه ئناو ده که ویته کوتاییه وه، پروانه ئه م نمونه (پسر زنگ= کوره زیره که که، دختر زیبا= کچه جوانه که، کچه بزرگ= کۆلانه گهره که)، بو فریزی ئاوه ئناویی (پسر زنگ)، هیلکاریی (۲۰) جیبه جیده کریت :

هیلکاری (۲۰)

(۳-۲/۳) فریزی دیارخه‌ری: (له زمانی فارسییدا مورفیمی ناسراوی فورمیکی مورفولوژیانه‌ی نییه، واته نیشانه‌ی ناسراوی سفره، کهچی ده‌توانریت به هوی مورفیمه‌کانی نیشانه‌وه، وه‌کو (این) و (ان) بکرین به ناسراو، به‌لام نیشانه‌ی نه‌ناسراوی له زمانی فارسییدا فورمیکی مورفولوژیانه‌ی هیه و له شیوه‌ی (ی) دا دهرده‌که‌ویت) ۹۲، پروانه نمونه‌کانی (۶۶ و ۶۷):

۶۶- پسر = کوریک (نه‌ناسراوه)

۶۷- پسر یا خود این پسر (ناسراون)

ده‌کریت نه‌و فریزانه‌ش، که "را" ی به دوا‌دا دیت فریزیکی دیارخه‌ری بن، چونکه "را" نیشانه‌ی بوون به فریزه، نه‌ویش له‌به‌رئه‌وه‌ی فریزی ناوی ده‌کات به فریزیکی دیارخه‌ری، بو نمونه له رسته‌ی (من بچه را دیدم. = من مناله‌که‌م بینی.) نه‌و "را" ناماره به ناسراوی ناوی (بچه‌ده‌کات، که‌واته به‌هوی "را" فریزی ناوی (بچه) بووه به فریزیکی دیارخه‌ری و "را" وه‌ک سهره‌ی فریزه‌که دوخی داوه به ته‌واوکه‌ره‌که‌ی و به‌و شیوه‌ش

۹۲ پروانه احمد ابومحبوب (۱۰۱:۱۳۸۷)

پارامیته‌ری زمانه‌کە‌ی پاراستوو، که‌چی له نیشانه‌کانی (این و ان) به‌و شیوه نییه، چونکه ده‌که‌ونه سهره‌تا و ئەوکاته ئاراسته‌ی حوکم‌کردنه‌که له راسته‌وه بۆ چه‌پ ده‌بی‌ت و ده‌بی‌ت به سهر سهره‌تا^{۹۳}، وه‌کو له‌م نمونه‌ی خواره‌وه‌دا ده‌خ‌ری‌ته‌ پروو: (آن مرد=ئه‌و پیاوه)، فری‌زی‌کی دیارخه‌رییه، که لی‌ره‌دا (آن) مؤر‌فی‌می دیارخه‌رییه، چونکه توانیویه‌تی ناوی (مرد)، که ناوی‌کی گشتی، تاک و نه‌ناسراوه بکات به ناسراو، بۆیه پیکه‌ینه‌ری فری‌زی‌کی دیارخه‌رییه و ئاراسته‌ی حوکم‌کردنه‌کە‌ی له راسته‌وه بۆ چه‌په، به‌لام وه‌ک پیشتر ئاماژه‌ی پیدراوه، که ده‌کریت پاشماوه‌ی نیشانه‌که (Ø) بی‌ت و له کۆتایی فری‌زه‌که‌دا هه‌بی‌ت، پروانه نمونه‌ی (۶۲)، چونکه مؤر‌فی‌مه‌دیارخه‌ره‌کانی تری زمانی فارسیی کۆتایی فری‌زه‌که ده‌گرن.

فری‌زی پيشناوی: هه‌روه‌کو له (۲/۲-۴) ئاماژه‌ی پیدراوه، ئەم فری‌زه له ناو به‌شه‌کرداردايه و له ده‌روه‌ی به‌شه‌کرداره‌که‌دا هه‌چ گو‌کردنی‌کی نییه. ((فری‌زی پيشناوی له زمانی فارسییدا له پيشناویک یان دوو پيشناو))^{۹۴}، له‌گه‌ل فری‌زی‌کی ناوی یاخود ناوی‌ئاسا پیکدی‌ت و به‌م شیوه‌ی لای خواره‌وه له (۱۴) ه‌دا شی‌واز به‌ند ده‌کریت:

۱-۱۴. $P^- = N^- + P$ ۱-۶۸. کتاب را به مهدی دادم. (کتیبه‌که‌م به مه‌دی دا.)

ب. $P^- = A^- + P$ ب. هدی‌ه را به دختری زیبا بخشید. (خه‌لاته‌که‌ی به کچی جوان به‌خشی.)

پ. $P^- = D^- + P$ پ. نامه را از پسری گرفت. (نامه‌که‌ی له کورپک وه‌رگرت.)

له نمونه‌کانی (۶۸) دا هه‌ریه‌که له (به مه‌دی، به دختری زیبا، از پسری) فری‌زی پيشناویین و به سه‌رنج‌دان لی‌یان ئەوه ده‌رده‌که‌وی‌ت، که فری‌زی پيشناوی له زمانی فارسییدا ئاراسته‌ی

^{۹۳} ده‌داری (۲۰۰۷) زمانی فارسی به دوو پارامیته‌ری (split-headedness) ده‌زانیت. به‌له‌به‌رچا‌و‌گرتنی دوو پارامیته‌ری جیکه‌وته‌ی سه‌ره له فری‌زه‌کانی زمانی فارسییدا به دوو پارامیته‌ری ده‌زانیت، VP و دروسته‌کانی خوارتری به سهر کۆتا ده‌زانیت و دروسته‌کانی سه‌روتر له VP به‌سه‌ر سه‌ره‌تا ده‌زانیت. له حدائق رضائی (۱۳۹۰: ۴۰) وه‌رگیراوه.

^{۹۴} ازیتا افراشی (۱۳۹۲: ۱۲۴)

^{۹۵} ازیتا افراشی (۱۳۹۲: ۱۲۳) پی‌ی وایه، که دوو پيشناوی له جو‌ری (به روی= له سه‌ر) له زمانی فارسییدا هه‌ن، به‌لام ده‌بی‌ت ئەوه بزانی‌ت، که (روی=سه‌ر) ده‌بنه ده‌رخه‌ری پيشه‌وه‌ی فری‌زه‌ناوییه‌که و ناوه‌که له شته‌وه ده‌که‌ن به شوین، بۆ نمونه [به‌روی دیوار] و [سه‌ر دیوار]. پروانه (عه‌بدولجه‌بار مسته‌فا مه‌عروف (۲۲: ۲۰۱۲)

حوکمکردنه که ی به پیچه وانه ی سهره پیزمانییه کانی تری زمانه که وه یه، چونکه سهره له راسته وه بو چهپ حوکمی ته واکه ره که ی دهکات و ئاراسته ی پیدانی دوخیش راست بو چه په. زمانی فارسیی په یوه ست به فریزی پیشناوییه وه نواندنیکی سینتاکسیی هه یه و له و فورمانه دا دهرده که ویئت، که له یاسای ژماره (۱۴) دا خراوه ته پروو. جیی باسه ته واکه ری فریزی پیشناویی له زمانی فارسییدا ده توانیئت بکریئت به (باس) و ده گویریته وه بو سهره تای رسته، نه و گواستنه وه ش به هو ی ریکه و تنه وه جیبه جیده کریئت، (بروانه ۷/۲- ۱-۱)).

شایانی باسه ((هه ندیکجار له زمانی فارسییدا کرتاندنی پیشناو له فریزی پیشناوییدا به شیوه ی سهرپشکیی گونجاوه، که چیی پیشناو به تنها ناتوانیئت جیکه و ته ی فریزی پیشناویی پرپکاته وه))،^{۹۶} واته ده توانیئت به شیوه یه کی سهرپشکییانه پیشناو بکریئت، وه کو له رسته ی (من عکس را روی دیوار چسپاندم). (من وینه که م سهر دیواره که هه لواسی.)، که (روی دیوار) فریزیکی ناوییه و ته واکه ری فریزه پیشناوییه که یه، ده بیئت ئامازه به وه بدریئت، که (ا) سهره ی فریزه که، که پیشناوی (به) یه به گواستنه وه یه کی سهرپشکییانه کرتاوه و ته واکه ره که به تنها جیکه و ته ی فریزه پیشناوییه که ی پرکردوه ته وه، (ب) هیژ جیگره وه ی دهرنه برینه له زمانی فارسییدا، که پیشبینی ده کریئت خودی هیژ له پرۆسه کانی تری گواستنه وه دا رۆلی هه بیئت.^{۹۷}

۵-۲/۳) فریزی کرداریی: هه روه کو له (۲/۲-۵) دا ئامازه ی پیدراوه، ئەم فریزه دروسته یه کی گرنگی ناو به شی کرداره، چونکه له پرووی و اتاوه کرۆکی پرۆژه یه کی له خو گه وره تره، که ئه ویش رسته یه، هه روه ها له پرووی سینتاکسیی شه وه هه نگاوی یه که مه بو ده ستپی کردنی رسته، که واته ((کردار، به شیکی سهره کیی و بنچینه یی رسته یه و که ره سته کانی تری رسته هه موویان به گویره ی کردار دیاریده کریئن))،^{۹۸} به لام په گی کردار له په یوه ندییه هه رمییه که یدا بریار ده دات له سهر نه وه ی، که (ا) چ جو ره فریزیکی سینتاکسیی

^{۹۶} سیدعلی میر عمادی (۱۳۸۹: ۴۹) و نمونه کانی هه مان سهرچاوه

^{۹۷} بو زمانی کوردیی بروانه عه بدولجه بار مسته فا مه عرف (۲۰۱۰: ۶۷)

^{۹۸} احمد ابو محبوب (۱۳۸۷: ۱۱۴-۱۱۵)

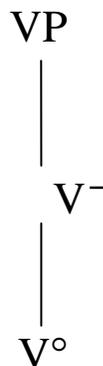
دەبیئە بەرکاری، (ب) بەرکار لەگەڵ کرداری تافداردا بکەر هەلەبژێرن، لە رووی واتاشەو بە هەمان شیوێه.

هەر وەکو پیشتر ئاماژەى پێدراوە، بەشى سەرەکیى لە فریژی کردارییدا، کردارە، بەلام چەند کەرەستەیهکی تر لە پیکهاته کهیدا ههیه، بوونی ئەو کەرەستانەش بە پێی ئەو زانیارییه سینتاکسییانه دەبیئە، که لە فەرهنگدا بۆ توانای پەگی کردارەکان دیاری کراون، بۆ نمونە یاسای فریژی کرداریی لە زمانی فارسییدا، وەك پیشتر لە یاسای (۱۲)دا ئاماژەى پێدراوە بۆ دوو جۆر دابەش دەبن، کەواتە کردارە فەرهنگییهکانی زمانی فارسیی بەپێی تیۆری پۆلهگەز دیاریکردن بۆ دوو یاسای فەرهنگیی دابەشکراون، ئەویش بەو پێیهی ئەوانی تر لە چۆهێ دروستهێ سینتاکسیی فریژه کردارییه کهدا دەر دەر کەون.

هەندیک کردار هەن، که کردارە تێنەپەرکانن، لە فەرهنگدا هیچ تەواو کەرێکیان بۆ دیاری نەکراوە، که بە پێی ئەم یاسایەن (V)+[.....]ن، بۆ نمونە کرداری لە جۆری (رو، ترس، خواب،.....) ئەمانە جۆریک فریژی کرداریی پیکهههینن، که دەرکریت بە پێی ئەو هیلکارییهی (۲۱) نەخشەکه بکیشریئ:

هیلکاری فریژی کردارە تێنەپەرکان:

هیلکاریی (۲۱)

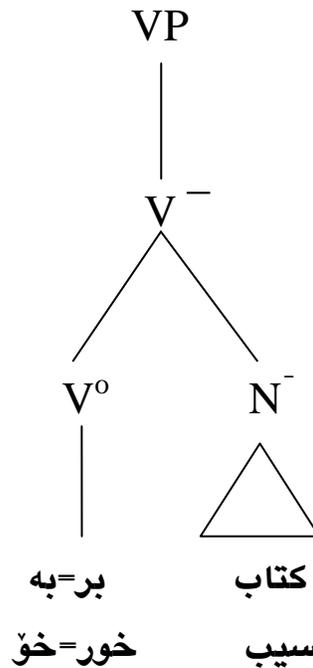
ترس / ترسی = ترس

رو / رف = پۆ

خواب / خوابی = خەو

جوړيكي تر له كردار له زمانى فارسيدا ؤو كردارانه، كه به پيى ياسا فرههنگييه كه دهبيت ته واو كه ره كهى ناو بيت، به لام له دروسته سينتاكسييه كهى فريزه كه دا ته واو كه ره كه دهبيت ته واو كه ريكي سينتاكسيى و له سى فورمى جياوازي (A⁻, N⁻, D⁻) دا درده كه وىت، ؤه ميس كرداره تيپه ره كانن، وهكو (بر، كُش، خور.....). له هيلكاريى (۲۲) دا نه خشه ده كي شرين:

هيلكاريى (۲۲)

هروه ها له بهر ؤه وى زمانى فارسى فورمى فرههنگيى فريزي پيشناويى (پى، تى، لى) نيه، بويه ؤو جوړه كردارانه فورمى ساده يان بو دارپيژاوه له زمانه كه دا، له م چهند نمونه ي خواره وه دا ده خريته پروو:^{۹۹}

۶۹- من كتاب را از احمد گرفتم. (گرفتن)

= من كتيبى كه م له ؤه حمه د وه رگرت. (ليوه رگرتن)

۷۰- على كتاب را به احمد داد. (دادن)

= على كتيبى كهى به ؤه حمه د دا. (پيدان)

^{۹۹} دواتر له پارى به اورده كه دا زياتر پرون ده كريته وه، كه وا نواندى سينتاكسيى و فرههنگيى كرداره كانى زمانى كوردى و فارسى جياوازن.

۷۱- من تو را از او جدا کردم. (جدا کردن)

= من توّم له ئەو کرد. (لێکردن)

۷۲- من از تاریکی می ترسم. (ترسیدن)

= من له تاریکی دەترسم. (لێترسان)

۷۳- باران هوا را سرد گرداند.

= باران ههواکهی سارد کرد.

۶-۲/۳ فریزی تافا: به همان شیوهی فریزی تافی زمانی کوردییی، که له (۶-۲/۲) خراوه ته پروو، تهنه پئیویسته ئەوهی بخریته سه ر، که فۆرمی مۆرفیمی تافی پابردوو له زمانی فارسییدا به شیوهی (د،ت) ^{۱۰۰} دا دهرده که ون (پروانه هیلکاریی) (۲۳)) و (بو تافی رانه بردووش فۆرمی مۆرفۆلۆژیانهی نییه)، ^{۱۰۱} بویه ئەوانیش له جیکه وتهی دهرنه برینی تافدا (Null tense) دا بو تافی رانه بردوو (∅) یك داده نریت، که له لایه ن نیشانهی تافی (می) ^{۱۰۲} هوه دنوینریت، بهو شیوهیهی له هیلکاریی (۲۴) دهخریته پروو:

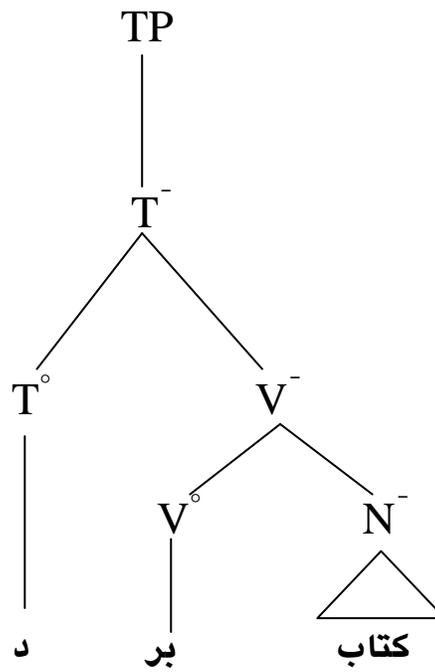
^{۱۰۰} هندیك له زمانه وانان فۆرمی مۆرفیمی کاتی پابردوو به (د،ید،ت) ده زانن، به لام (د،ید) ئەلۆمۆرفی (د)

ن، پروانه، ئەبویه کر عومەر قادر (۹۵:۲۰۰۳) و ئەو سه رچاوانه ی له ویدا به کارهاتوون.

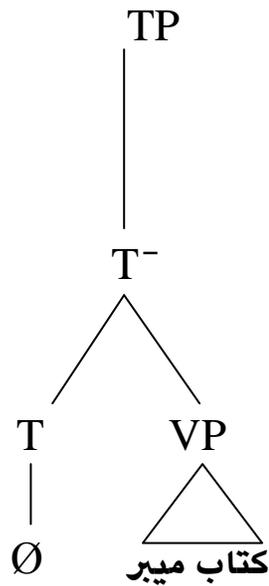
^{۱۰۱} پروانه، مهدی مشکوة الدینی (۱۲۸:۱۳۷۰)

^{۱۰۲} خسرو فرشیدورد (۱۳۸۸:۲۴۲)، (می) به ئەسپیکت له ناته و او و به رده وام داده نیت.

ہیلکاری (۲۳)

ہیلکاری (۲۴)

۳/۳) ریکهوتن و دروسته‌ی فریز

هاوشیوه‌ی زمانی کوردی ریکهوتنی نیوان سه‌رو ته‌واوکه‌ر له پرویه‌که‌وه واتاییه و له پرویه‌کی تره‌وه ریکهوتنی پوله‌رگه‌زانه‌یه بپوانه نمونه‌کانی (۶۲-۶۷)، مه‌گه‌ر له کاتی‌کدا نه‌بیته، که وه‌ک له باس‌مه‌ندی سه‌ری ریزمانی و ته‌واوکه‌ری فریزه پیش‌ناوه‌کاندا باسیلیوه‌ده‌گریته، ریکهوتنه‌که ده‌بیته مورفولوژیانه. له خواره‌وه، به پیی یاساکان، ریکهوتنی پوله‌رگه‌زی له (۱۵) دا ده‌خریته پوو:

$$1-15. \text{ فریزی ناوی: } N^- = N + D^-$$

$$\text{ب. فریزی ئاوه‌لناوی: } A^- = A + D^-$$

$$\text{پ. فریزی دیارخه‌ری: } D^- = D + N^-$$

$$\text{ب. } D^- = N^- + D$$

$$\text{ت. فریزی پیش‌ناوی: } P^- = N^- + P$$

$$\text{ب. } P^- = A^- + P$$

$$\text{پ. } P^- = D^- + P$$

$$\text{ج- فریزی کرداری: } V^- = V^0$$

$$\text{ب. } N^-$$

$$V^- = V^0 + D^-$$

$$A^-$$

۴/۳) ریکهوتن و پروژدی رسته :

له زمانی فارسییدا هه‌روه‌کو له (۴/۲) ئاماژه‌ی پیدراوه ره‌گی کردار، له راسته‌وه بو چه‌پ ده‌توانیته ناویک وه‌ک ته‌واوکه‌ر هه‌لاویژ بکات. ده‌رکه‌وتنی ته‌واوکه‌ری ره‌گی کردار له جیکه‌وته سینتاکسییه‌که‌یدا به‌پیی ریکهوتنی کرداره له‌گه‌ل جو‌ری پوله‌رگه‌زه سینتاکسییه‌کاندا، له‌به‌رئه‌وه‌ی جو‌ری ته‌واوکه‌ره‌که به پیی جو‌ری کرداره، بویه هه‌ر وه‌ک پیشتروونکرایه‌وه کرداره‌کانی جو‌ری یاسای دووه‌می فه‌ره‌نگی ته‌واوکه‌ره‌کانیان، که ناو و وه‌چه‌کانیشی ده‌گریته‌وه، ته‌واوکه‌ریکی جگه له ره‌گه‌زی (N) وه‌رناگریته، واته ده‌بیته ریکهوتنی که‌تیگوری له‌شکانه‌وه‌کاندا ره‌چاوبگریته، بپوانه یاسای (V)، له کرداره‌کانی

جۆرى دووه مى فەرھەنگىيدا پاش ئەوھى لەسەر بنەماى ئەوھى، ((كە دروستەى پروكەش بەرھەمى ياساكانى گواستەنەوھى بەسەر دروستەى قول دا))،^{۱۰۳} ئەوا تەواوكەرەكەى بۇ وەرگرتنى دۇخ و پاراستنى ئاراستەى پىدانى دۇخ دەگويزىتەوھى بۇ لاي راستى كردار، چونكە (گواستەنەوھى و جيگۆركىيى فرىزى ناويى بۇ پىدانى دۇخ روودەدات)،^{۱۰۴} بەو شيوھ رىساي پارامىتەر جيىبەجىدەكات و سروشتى زمانى تايبەت بە خوى رەچاودەكات، ئەوھش بەبى دەرکەوتنى رىككەوتنى نىشانەى سىنتاكسىيى دەبىت، لەبەرئەوھى رىككەوتنى ئەكۆزەتيفى لە زمانى فارسىيدا نىيە، ئەويش لەبەرئەوھى پەيوەندىيەكەى، پەيوەندىيەكەى ھاوسىيەتتە، ھەرۇھا بۇ ئەوھش دەگەرپتەوھى، بەركارى زمانى فارسىيى بۇ ھەردوو تافى رابردوو و رانەبردوو بە سترىس دەرەبدرىت، بۇيە زۇرجار سترىسەكە وەك نىشانەى ناسراويى دەرەكەويت. (لە زمانى فارسىيدا نىشانەى دۇخ جيىكەوتەكانە، جگە لە ھەندىك باردا نەبىت، وەك دەرکەوتنى "را" نىشانەى ئەوھى، كە تەواوكەرى دۇخى بەركارى ھەيە، يان مۇرفىمى رىككەوتنەكان، كاتىك لە فۇرمى (م، يم، ...) دان ئاماژەيە بەوھى مۇرفىمى رىككەوتنى نۆمىنەتيفىن).^{۱۰۵}

ھەر لە پروژەى رستەدا و لە ھەنگاوى دواتردا، دروستەى فرىزى كردارىيى دەكەويتە پروژەى لە خوى گەرەتر و لەلايەن سەرئەركىيەكانى وەكو (تاف و نىشانەى كەس) وە ھوكمدەكرىت، واتە تاف دەبىتە سەرىكى ھوكمكەرى رىزمانىيى (VP) يەكە، كەواتە (T°) لەگەل كەتىگۆرىيەكى سىنتاكسىيى وەك (VP) رىككەكەويت و دەبىتە ھاوسىيى. دواچار پروژەى رستە، كە لە (V^{-}) دەستپىدەكات بەرەو (TP) و دواتر بە (AgrP) كۆتايى پىدەت، چونكە ((مۇرفىمى رىككەوتنى نۆمىنەتيفى ھەر لە بناغەدا ئاماژە بە كەس و ژمارەى بکەر دەكات و لەبەرئەوھى لەگەل بکەر رىككەوتنى ھەيە))،^{۱۰۶} كەواتە پروژەى رستە لە زمانى فارسىيدا پروژەى (AgrP) و پروژەى رىككەوتنە. پىشپىنى ئەوھى دەكرىت، كە زمانى

^{۱۰۳} مەدى مشكوة الدينى (۱۳۷۰: ۴۱)

^{۱۰۴} بشروانە، سىدەلى مير عمادى (۱۳۸۹: ۱۴۲)

^{۱۰۵} بروانە، سىدەلى مير عمادى (۱۳۸۹: ۱۷۶-۱۷۷)

^{۱۰۶} مەدى مشكوة الدينى (۱۳۷۰: ۷۴)

فارسیی له دروسته قووله کهیدا کردار له پیشه وه بیټ. ^{۱۰۷} نمونه یه کی پیشنیازکراوی وهک له (۱۶) دهخریته پروو:

۱۶- (خورنهار) (تاف) کهس

له ههنگاوی یه کهمدا، واته له قوناغی به سینتاکس بووندا، تهواوکه ری پهگی کرداره که، وهکو فورمیکی سینتاکسیی دهگوزریته وه بو لای راستی کرداره که بو پاراستنی ئاراسته ی پیدانی دوخ و وهگرتنی دوخ، به لام له بهرئه وهی ئه و دوخه ی وهریده گریټ دوخی ئه کوزه تیقییه، بویه نیشانه ی دوخ وهرناگریټ، وهک پیشتر وترا مهرجی هاوسییه تی جیبه جیده کات و ستریسی دهچیته سهر. دوابه دوا ی ئه و گواستنه وهیه یاسایه کی له جوړی یاسای (۱۷) ئه وهی خواره وه، دستده که ویټ.

یاسای (۱۷)

$$V^- = V^\circ + \begin{matrix} N^- \\ D^- \\ A^- \end{matrix}$$

(V⁻) وهک که تیگورییه کی سینتاکسیی له ناو دروسته یه کی سینتاکسیی وهک (TP) دا ده شکیته وه، ئه ویش له بهرئه وهی (V⁻) هک تافدار نییه، بویه (T[°]) له دهره وهی پروژهی (V⁻) ده بیټ و ده بیټه دروستکه ری پروژه و فریزیکی تر، ئه ویش چونکه ئه و سهره ریژمانییه ی، که فریزه که دروستی دهکات، تافه که یه نهک کرداره که به وهش فریزی تاف (Tense phrase) به ره مدیټ. تاف به پیی دروسته قووله پیشنیازکراوه که، له زمانی فارسییدا ههر بو رابردوو به مورفیم خو ی ده نوینیټ، له جیکه وته ی خو یه وه له چه په وه حوکی (VP) هک دهکات .

به پیی ئه و پروونکردنه وه یه سهره وه و دروسته یه کی له جوړی TP = T[°] + VP به ته نها نابیټه دروستکه ری پروژهی رسته یه ک، چونکه ته نها کرداره سینتاکسییه که تافدار دهکات، له و ده مه شه وه کرداره که ده بیټه کرداریکی تافداری سینتاکسیی، به لام له بهرئه وهی له چیوه ی فریزیکی دایه و که سی تیدانییه، ناچیټه ئاستیکی به رزتری نواندنه وه، که رسته یه، چونکه رسته به بی بکه ر دروست نابیټ، هاوکات گشت بکه ریټ له زمانی فارسییدا هه میشه له بناغه دا له گه ل

^{۱۰۷} بشروانه، مهدی مشکوه الدینی (۱۳۷۰: ۳۷)

مۆرفیمیکی پیکهوتن هاوئاماژیه، بویه نواندنی (TP) هکه پاش بهرزکردنهوهی بو ئاستی رسته بهم جوړه له ریگای کهوانهی شکاوهوه له هیلکاریی (۲۵) دا دنویښت:

-۲۵

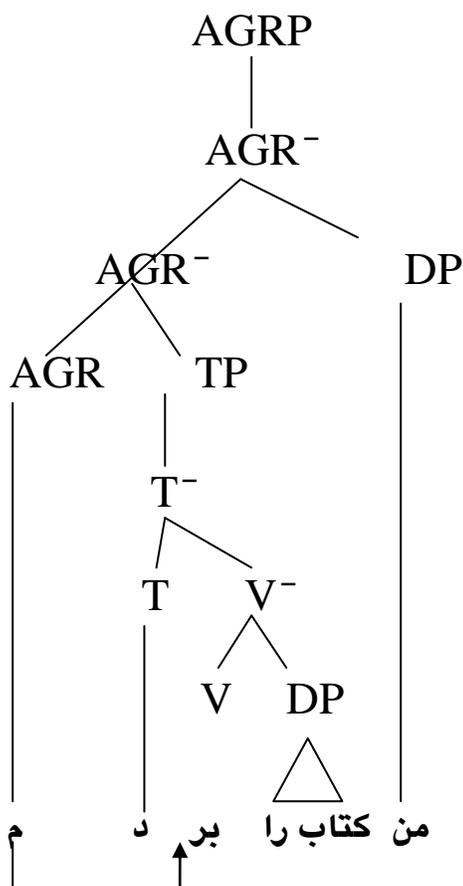
[Person [TP [T+VP]]]

ددردهکهویت، که ((پیکهوتن دوخ به بکر ددات)).^{۱۰۸} (کهس) بزویڼه ری پروداوه، بهلام تاف له جیکهوتهی بنهپرتی خویدا ددردهکهویت. نهوهی سهبارت به پرورژهی رسته له زمانی فارسییدا پرون بووهوه، نهوهیه، که زمانی فارسیی له ریگهی دوو گواستنهوهوه له DS هوه دهچیته SS، که ۱- گواستنهوهی بهرکاره، ۲- گواستنهوهی (کهسی) نومیڼه تیڅییه، واته گواستنهوه خورتییهکانی زمانهکه، بو هر دوو نارگو مینتهکه، نهکوزه تیڅی و نومیڼه تیڅین، که بو خستنهپرووی بهرزترین پرورژهی زمانهکن له دروستهی پروکه شدا. شایه نی گوتنه گواستنهوهکان له جیکهوتهی فهرهنگیانهوه بو ناو spec ی VP و TP دهن، بهلام تاقیکردنهوهی (Spec) ی (TP) بو زمانی فارسیی دهرپراویکی له جوړی (من کتاب را برد) بهرهم دهینیت، بویه ده بیت (spec.) فریزی پیکهوتن تاقیبکریتهوه، پاش تاقیکردنهوهی (spec.) هکه ددردهکهویت، که رستهکه ریگاپیدراو دکات و ده بیته پرورژهی پیکهوتن، پروانه نمونهی (۷۴) و هیلکاریی (۲۶).

۷۴- من کتاب را بردم. = من کتیبه کهم برد.

^{۱۰۸} یادگار کریمی (۱۳۹۱: ۶)

هیلکاری (۲۶)

۵/۳) ریکهوتن و نواندنی مۆرفۆسینتاکس:

له سەر ئه و بنه مایه ی، که مۆرفۆسینتاکس به کلیتیکردنی که تیگۆریه سینتاکسیه خورتیه کانه، زمانی فارسی هاشیوهی زمانی کوردی له ئه نجامی هه بوونی چهند دروسته یه کی (وه کو) دیدمش = بینیم، بردمشان = بردم، رفت = رۆیشت)، دا^{۱۰۹} دهرده گه ویت، که رسته ی زمانی فارسی جگه له نواندنی سینتاکسی (پروانه (۴/۳)) نواندنیکی تری له فۆرمی مۆرفۆسینتاکسییدا هیه. جیکه وته سینتاکسیه که پیش کرداره (پروانه (۴/۳))، که چیی جیکه وته ی مۆرفۆسینتاکسیی کۆتایی کرداره یان له ناو دروسته ی کرداردایه، (واته بکه و بهرکار کاتیک له شیوهی مۆرفیمی سه ره خودا له رسته دا دهرده که ون، ئه و جیکه وته یان له پیش کرداردایه، به لام مۆرفیمی ریکهوتنی نۆمینه تیقی یان ئه کۆزه تیقی

^{۱۰۹} پروانه محمد راسخ مهند (۱۳۸۸: ۲۴)

له كۆتايى كردار يان له ناو دروسته‌ى كرداردان).^{۱۱۰} (پروانه (۷۵)). له (۴/۳) دا ئاماژه به‌وه دراوه، كه زمانى فارسىي هاوشيوه‌ى زمانه‌كانى تر، كردارى تينه‌په‌ر و كردارى تىپه‌رى هه‌يه، كه‌واته له دروسته‌ى رسته‌ى كرداره‌تىنه‌په‌ره‌كاندا جي‌كه‌وته‌يه‌كى سينتاكسىي و جي‌كه‌وته‌يه‌كى مؤرفؤسينتاكسىي هه‌يه، به‌لام له كرداره‌تىپه‌ره‌كاندا دوو جي‌كه‌وته‌ى سينتاكسىي و دوو جي‌كه‌وته‌ى مؤرفؤسينتاكسىي هه‌يه. (بونىادنانى جي‌كه‌وته‌كانيش له ريگاي پروسه‌كانى گواستنه‌وه‌ى فرىزى ناويى و كرتاندن جي‌به‌جىده‌كرين)،^{۱۱۱} وهك دواتريش ئاشكرا ده‌بيت ري‌ككه‌وتن پؤلى تىياندا هه‌يه.

له‌به‌رئه‌وه‌ى جىناوه‌سه‌ربه‌خؤكانى زمانى فارسىي هاوپىرستى دوو ده‌سته‌كليتيكه‌كه‌ى زمانى فارسىين، بؤيه ده‌كرىت له رىي كليتيكه‌كانى كه‌س و ژماره و توخمه‌وه پىشبينى توخمى هاوپىرست بكرىت، ((بؤ نمونه‌كه‌وه‌له جىناوه‌سه‌ربه‌خؤكانى (من-ما، تو-شما، او-انان/ايشان/انها) و كليتيكه‌كانيان (م-مان، ت-تان، ش-شان) و (م-يم، ي-يد، د-ند))،^{۱۱۲} (خاوه‌نى هه‌مان نيشانه‌ى فره‌ه‌نگىين و به‌گشتى خؤى له (+كه‌س، +ژماره، +توخم) دا ده‌بينىته‌وه)،^{۱۱۳} ره‌نگه‌ بوونى ئەم فؤرمه جياوازانه‌ى مؤرفىمى ري‌ككه‌وتنه‌كان له زمانى فارسىيدا بؤ بوونى دؤخى رىزمانىي جياى فرىزه ناوييه‌كان بگه‌رپىته‌وه، چونكه وهك دواتر ده‌خريته‌پروو، له كاتى كرتاندنى هه‌ريه‌ك له بكه‌ر و به‌ركاردا فؤرمى جياى كليتيكه‌كانيان وه‌رده‌گرن و ده‌كرىت به هه‌مان شيوه‌ى به‌ستنه‌وه سينتاكسىيه‌كه نيشانه‌كانى (j , i) وه‌ربگرن، پروانه (۷۵) و پروونكردنه‌وه‌كه‌ى:

۷۵-۱. من بچه‌ها را دیدم. (من مناله‌كانم بينى.)
i j i
(سينتاكس)

ب. pro trace دیدم شان. (بينىمن)
j i j i
(مؤرفؤسينتاكس)

ئه‌گه‌ر بي‌ت و له نمونه‌كه‌ى سه‌ره‌وه وردبينه‌وه، له سينتاكسىي رسته‌كه‌دا دوو جي‌كه‌وته سينتاكسىيه‌كه پر كراونه‌ته‌وه به ئارگوئىنتى (من)، كه بكه‌ره و ئارگوئىنتى (بچه‌ها)، كه

^{۱۱۰} پروانه، محمد راسخ مهند (۷۹:۱۳۸۹)

^{۱۱۱} پروانه، احمد ابو‌محبوب (۹۲:۱۳۸۷)

^{۱۱۲} محمد رضا باطنى (۱۱۷:۱۳۹۲)

^{۱۱۳} پروانه، محمد راسخ مهند (۲۲:۱۳۸۸)

بهرکاری پرسته‌کەیه و دواى کرتاندىيان، جيکەوتەى pro و شوينپييه‌ک (trace) دەميينتەوه و به‌پيى وه‌چه تيوري کوپيش له گواستنه‌وهى کرتاندىيان، که ده‌بيت له شويني لابراوه‌که کوپييه‌ک به جيبهيلریت (بروانه ۵/۲)، بويه مورفيىمى ريککەوتنى (شان)، که هاوونيشانهى بهرکاری پرسته‌کەيه، وه‌ک کوپييه‌ک له شويني (بچه‌ها) به‌جيدەميينت. به‌و شيويه‌ش دروسته‌که ده‌بيته دروسته‌يه‌کى مورفوسينتاکسيى. ئەم نمونهى مورفوسينتاکسه ئەوه‌ش دەرده‌خات، که ريککەوتن پولى تياياندا هه‌يه و ئەم دروسته‌يه په‌يکال له‌گه‌ل دروسته‌ى سينتاکسيه‌کەدا و ريساى سەر کوټايى ده‌پاريزيت، له‌لايه‌کى تريشه‌وه ئەوه دەرده‌خات، که پاراميتەرى ريککەوتن له زمانى فارسيدا له کوټايدا‌يه.

سەرەپاى ئەو پرۆسه مورفوسينتاکسييه، زمانى فارسىي زمانىکى بکه‌رخراوه، چونکه له زمانى فارسيدا بوونى مورفيىمى ريککەوتنى نويمينه‌تيقى خورتبييه، ((واته به دەرنبه‌پرينى مورفيىمى ريککەوتنى نويمينه‌تيقى پرسته تيکده‌چيټ))،^{۱۱۴} که‌واته له زمانى فارسيدا هه‌ميشه بکه‌ر هاوونيشانه‌يه له‌گه‌ل کليتيكى سەر کرداره‌کەدا و هه‌ميشه له کاتى دەرنبه‌پرينى بکه‌ردا، مورفيىمى ريککەوتنى نويمينه‌تيقى، که هاوپيرسته له‌گه‌ل بکه‌ر له پووى که‌س و ژماره و توخمه‌وه دۆخ دەدات به جيکەوتەى بکه‌ر که (pro)، چونکه ئەو جيکەوتەيه ده‌بيت هه‌ميشه هه‌بيت ئەويش په‌يوه‌ست به‌وهى، که دۆخيکى سەرکى پرسته‌يه، بۆ نمونه ((له پرسته‌ى بکه‌رنادياريشدا، پاش ئەوهى گواستنه‌وهى کرتاندىيان به‌سەر بکه‌رى پرسته‌کەدا جيبه‌جيدەکريت، به‌رکار، دواى له دەستدانى سيفه‌تى ئەکوژه‌تيقى ده‌گويزریتەوه بۆ جيکەوتەى بکه‌ر، بۆ نمونه پرسته‌ى (پليس دزدها را دستگيرکرد)، بکه‌رى پرسته‌که له ئاستى پروکه‌شدا دەرناپدریت و ده‌بيت به (دزدها دستگيرشدند))،^{۱۱۵} هاوشيوه‌ى پرۆژه‌ى پرسته‌ى بکه‌رديار، مورفيىمى ريککەوتن پرۆژه‌ى پرسته‌ى بکه‌رنادييار ته‌واوده‌کات، چونکه به‌رکار دواى گواستنه‌وهى بۆ جيکەوتەى بکه‌ر ده‌بيته بکه‌رىکى ريزمانىي و دۆخ له سەرى ريزمانىي ريککەوتنه‌وه وه‌رده‌گريت و ريساى سەرکوټاييش ده‌پاريزت، که‌واته سه‌بارت به دەرنبه‌پرينى ئارگويمينته‌کان له هه‌نگاوى يه‌که‌مدا باس له دەرنبه‌پرينى بکه‌ر ده‌کەين، که ئەويش به‌هوى هاوونيشانه‌کردنه‌وه‌يه. هه‌رچه‌نده دوو ده‌سته کليتيک له زمانى فارسيدا به‌شدارن له پرۆژه‌سازدانى مورفوسينتاکسدا، به‌لام ((له هه‌موو بارىکدا ته‌نها

^{۱۱۴} محمد راسخ مهند (۲۰:۱۳۸۸)

^{۱۱۵} محمد دبير مقدم (۱۰:۱۳۸۸)

دەستەي (م-يم، ي-يد، Ø / د-ند) مۆرفيىمى پرىككەوتنى نۆمىنەتتېقىن))،^{۱۱۶} واتە جوۆرى كردار كاريگەرى لەسەر جوۆرى كلېتېكەكان نىيە، بەلام سەرەپراي ئەوەي بە زۆرى جيگەوتەيان كوۆتايى كردارە، كەچيى تافى كردار گوۆرانكارىيەكى زۆركەم لە جيگەوتەياندا دروست دەكات، كە دواتر لە نمونەكاندا دەردەكەوئت. ئەمەش ئەوە دەسەلمىنىت، كە زمانى فارسىي پەيوەست بە مۆرفوسىنتاكسىشەوە لە پارامىتەرى پرىككەوتنەكەيدا پرىساي سەركوۆتايى جيىبەجيىدەكات، (بوۆ زياتر پوونبوونەوەي بابەتەكە نمونەكان لەگەل ياساكانى)^{۱۱۷} دروستەي كرداردا لە (۱۸) دەخريئەپوو:

۱-۱۸. تىئەپەر بوۆ تافى رانەبردوو:

نیشانەي تافى رانەبردوو(مى)+رەگ+جيگەوتەي تاف+پرىككەوتنى نۆمىنەتتېقى

۷۶-مى روم. = دەپۆم.

ب. تىئەپەر بوۆ داھاتوو:

خواه^{۱۱۸} + جيگەوتەي تاف+پرىككەوتنى نۆمىنەتتېقى +رەگ+مۆرفيىمى تافى رابردوو

۷۷-خواھم رفت. = دەپۆم

پ. تىئەپەر بوۆ تافى رابردوو:

۱-رابردووى نزيك:

رەگ+ مۆرفيىمى تاف+پرىككەوتنى نۆمىنەتتېقى

۷۸-رفتيم. = پوويشتيم. (تىئەپەر)

۲-رابردووى بەردەوام :

دياريكارى تافى رابردوو(مى)+رەگ+مۆرفيىمى تاف+پرىككەوتنى نۆمىنەتتېقى

۷۹-مى رفتيم. = دەپوويشتيم. (تىئەپەر)

۳-رابردووى تەواوى سادە:

رەگ+مۆرفيىمى تاف+ناوبەندى(ە)+ ۱ +پرىككەوتنى نۆمىنەتتېقى

۸۰-رفتهام. = پوويشتووم.

۴-رابردووى دوور:

^{۱۱۶} بېروانە بەفرين احمد حمەأغا (۲۰۰۴: ۶۱)

^{۱۱۷} بېروانە احمد ابو محبوب (۱۳۷۵: ۱۰۷-۱۰۸)

^{۱۱۸} رەگى كردارى (خواستن)ە

رەگ+مۆرفىمى تاف+ ناوبەندى(ە) +نیشانەى تافى(بود)+پىككەوتنى نۆمىنەتىقى

۸۱- رفته بودم. = پۇشتبووم. (تىنەپەر)

۵- رابردوى تەواوى بەردەوام :

نیشانەى تافى(مى)+رەگ+مۆرفىمى تاف+ ناوبەندى(ە) + ا +پىككەوتنى نۆمىنەتىقى

۸۲- مى رفته ام.

لەبەرئەوھى جىكەوتەى نیشانەى نۆمىنەتىقى لە سینتاكسى رستەى فارسىیدا كۆتايیە، بۆیە جىكەوتەكە لە مۆرفوسىنتاكسدا چەسپاوە و نیشانەى ئەكۆزەتىقى دەچىتە دواى ئەوھە، كەواتە پەيوەست بە ياساكانى كردارى تىپەر بۆ تافى رابردوو و رانەبردوو، ھەمان ياساكانى (۱۸)یە و پىككەتنى ئەكۆزەتىقى دەچىتە دواى پىككەوتنى نۆمىنەتىقى پروانە ئەم نمونانە(مى برمش= دەى بەم، خواھم برد، بردمش= بردم، مى بردمش= دەمبەرد، برده بودمش= بردبووم).

ئەوھى لە ياساكاندا بەرچاۋ دەكەوئىت، مۆرفىمى پىككەوتنى نۆمىنەتىقى دەكەوئىتە كۆتايى جگە لە كاتى داھاتوو، كە دەكەوئىتە دواى (خواھ)، رەنگە ئەوھش پەيوەست بىت بەوھى تافى رانەبردووھە بەسەر (خواھ) دا جىبە جىكراۋە نەك(رفت).^{۱۱۹}

دواتر لە كردارە تىپەرەكانىشدا دەكرىت بەركار بكرىت، چونكە مۆرفوسىنتاكس بە كلىتىكردنى ئارگۆمىنتەكانى رستەیە، ئەمەش بەھۆى ھاۋنیشانەكردنەوھىە و بەو شىۋە دروستەكە دەبىتە دروستەيەكى مۆرفوسىنتاكسى، (كلىتىكەكانى (م-مان، ت-تان، ش-شان) پۆلى مۆرفىمى پىككەوتنى ئەكۆزەتىقى دەگىرن)،^{۱۲۰، ۱۲۱} واتە بۆ ئەو دۆخ و فرىزە ماركەيان لىدراۋە و جىكەوتەيان كۆتايى كردارە. پروانە نمونەكانى(۸۲).

۸۳- ا. من او را دیدم. ← دیدمِش. (من ئەوم بىنى.) (بىنىم.)
j i j i

^{۱۱۹} لە زمانى فارسىیدا مۆرفىمى پىككەوتنى نۆمىنەتىقى بۆ كەسى سىيەمى تاك لە تافى رابردودا بە شىۋەى مۆرفىمى سفر دەردەكەوئىت، ھەكو (پارسا امدو). (پارسا ھات.)

^{۱۲۰} پروانە بەفرىن احمد حمەأغا(۲۰۰۴: ۶۱)

^{۱۲۱} بشروانە، ئەبۇبەكر عومەر قادر(۲۰۰۳: ۱۰۹) و (خيامپور-۱۳۷۵) و (جھان پناھ-۱۳۸۰).

ب. او ما را دید. ← دید \emptyset مان. (ئەو ئیمەى بینى.) (بینینی.)
 $\begin{matrix} j & i \\ j & i \end{matrix}$

پ. من تو را دیدم. ← دیدمت. (من تۆم بینى.) (بینیمیت.)
 $\begin{matrix} j & i \\ j & i \end{matrix}$

ت. من علی را می زدم. ← میزدمش. (من له عه لیم دەدا.) (لیم دەدا.)
 $\begin{matrix} j & i \\ j & i \end{matrix}$

پەيوەست بە فۆرمى مۆرفۆلوژیيانەى کردار ئەگەر بیّت و کردار بۆ داریژراو یان لیکدراو بگۆریت، ئەوا دروستەى مۆرفۆسینتاکسیی پەيوەست بە جیکەوتەى مۆرفیمی ریککەوتنی ئەکۆزەتیقى گۆرانکاری بەسەردا دیت، چونکە ئەوکاتە جیکەوتەیان دواى کەرتى یەکەمى کردارەکە دەبیّت،^{۱۲۲} پروانە (۸۴ و ۸۵)، بۆ دروستە مۆرفۆسینتاکسییەکە ئەو دەبیّتە نیشانەى ئەوەى، کە ئەگەر چیی مۆرفۆسینتاکس لە پرووی جیکەوتە و دەسلات و سینتاکسى کردارەو دەبیّت پەیکالى سینتاکسى بیّت، بەلام چيوەى لیکدانەوەکەى لەو ئاستەدا پەيوەست بە زانیارییەو دروستەکان لیکدەدرینهو، چونکە دەبیّت پەیکالى پیکهاتەى واتایى بن، کە لە دروستەى قوولدا دادەریژریت، بەو ش یاسای مۆرفۆسینتاکس بۆ کرداری داریژراو و لیکدراو بە شیۆەى یاسای (۱۹) دەبیّت:

۱۹-۱. پیشکر+ریککەوتنی ئەکۆزەتیقى+پەگ+مۆرفیمی تاف/جیکەوتەى تاف+ریککەوتنی نۆمینه تیقى.

وەکو: ۸۴- برت گرداندم. (داریژراو)

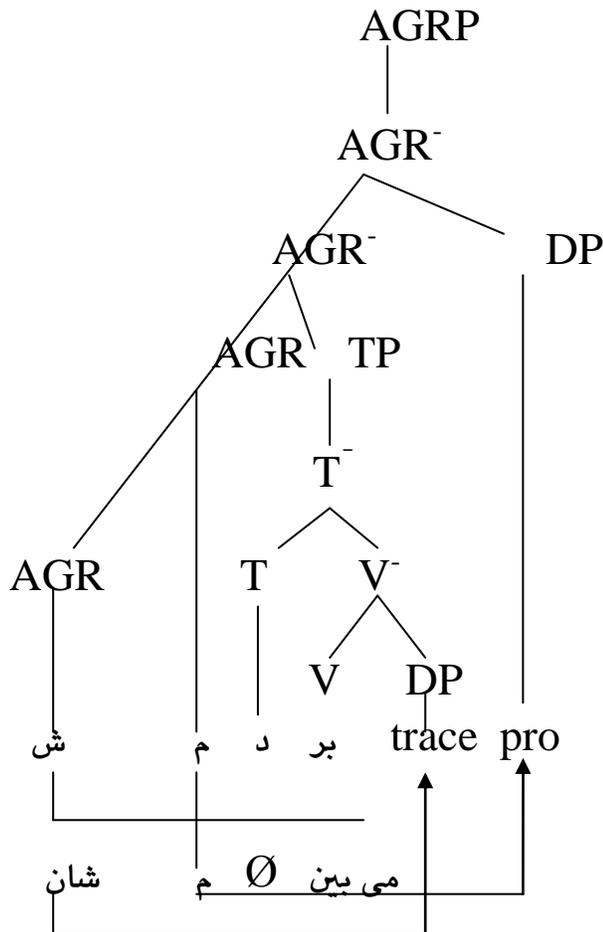
۱۶-ب. ناو/ئاو/لناو/ئاو/لکار+ریککەوتنی ئەکۆزەتیقى+پەگ+مۆرفیمی تاف/جیکەوتەى تاف+ریککەوتنی نۆمینه تیقى.

وەکو: ۸۵- دوستت دارم. (لیکدراو)

^{۱۲۲} ژیلبر لازار (۱۳۸۹: ۱۳۴-۱۳۶) بەو شیۆە ئاماژەى پیداو، کە جیکەوتەى مۆرفیمی ریککەوتنی ئەکۆزەتیقى دەکریت دواى کەرتى یەکەم یان کۆتایى بیّت، واتە دواى ریککەوتنی نۆمینه تیقى بیّت، بەلام لەم باسەدا تەنها ستانداردەکە وەرگیراوه.

له نمونه‌کانی (۸۲ و ۸۴ و ۸۵) دا ئه‌وه دهرده‌که‌ویت، که (ا) جیکه‌وته‌ی ریکه‌وته‌نی نۆمینه‌تیقی و ئه‌کۆزه‌تیقی له هه‌ردوو تافه‌که‌دا مارکه‌ لیدراو و چه‌سپاوه. (ب) ریکه‌وته‌ن پاریزه‌ری ئاراسته‌ی دۆخ و پارامیته‌ر و دهرنه‌پرینه‌کانه. هاوکات ئه‌وه‌ش دهرده‌که‌ویت مۆرفۆسینتاکس، قۆناغیکی گواستنه‌وه‌یه له سینتاکسه‌وه بۆ دروسته‌ی پروکه‌ش و له ریگای ریکه‌وته‌وه ریکه‌خریت و ئابووریکردنیکی مه‌رجداره، که سینتاکس له ریگای مۆرفیمه‌کانی ریکه‌وته‌وه ریکیده‌خات، بروانه‌ هیلکاریی (۲۷):

هیلکاریی (۲۷)

(له زمانی فارسییدا مۆرفۆسینتاکس له چوارچۆیه‌ی پرۆژه‌یه‌کی ناوه‌ندیی وه‌ک فریزیشدا پرووده‌دات، چونکه له فریزی ناوی خاوه‌ندارییدا، هاوشیۆه‌ی ناوی تایبه‌تی یان جیناوی

سەربەخۆ، دەستە كلىتىكى (م-مان...) لە جىكەوتەى سەرە رېزىمانىيەكەى فرىزەكەدا دەردەكەوئىت،^{۱۲۳} وەكو لە (۸۶) و دواترىدا زياتر پروونكراوئەتەو.

۱.۸۶- كىتاب تور را خواندم. ← كىتاب ت را خواندم. (كتىبەكەى تۆم خوئندەو.

ب- كىتابت را خواندم. (كتىبەكەى تۆم خوئندەو.

لە رىستەى (۸۶.ب)دا (كىتابت) فرىزىكى ناوى خاوەندارىيە، دواى ئەوئەى سەرە رېزىمانىيەكەى رىستەى (۱.۸۶) دەكرتت، ئەوا بۆ ئەوئەى تەواوكەرەكەى بىدۆخ نەبىت، لە جىكەوتەى سەرەكە مۆرفىمى رىككەوتن كوئىي دەكرتت و بە هەمان پارامىتەرەوئە ئاراستەى حوكمكردنەكە جىبەجىدەكات، واتە بۆ برىندارنەكردنى پالىوئەرى دۆخ و بۆ پاراستنى ئاراستەى دۆخ.

۶/۳) رىككەوتن و پروژەى رىستەى لىكدراو^{۱۲۴} :

هەرەك پىشتەر ئامازەى پىدرا گواستەوئە پردى پەيوەندىي نيوان دروستەى قوول و دروستەى پروكەشە و لە رىگەى ياساكانى گواستەوئەوئە ئەو گۆرپانكارىيانەى، كە پىيوستە بەسەر دروستەى قوولدا دىت تاوئەكو دروستەى پروكەش بەرەمبىت، ((هەر بۆيە بەهوى گواستەوئەوئە چەند رىستەيەك، كە لە ئاستى قوولدا هەريەكەيان بەشىوئەى سەربەخۆ هەن، كەچىي لە دروستەى پروكەشدا جياواز لە دروستەى قوول دەردەكەون و هەريەكەيان بەشىوئەى يەك لە دواى يەك پىكەوئە دەبەستىنەوئە))،^{۱۲۵} رىستەى لىكدراوى زمانى فارسىيش نمونەيەكە لەو پىكەوئەبەستەوئەوئە، چونكە گشت كەرەستەكانى دروستەى رىستە لە ئاستى قوولى رىستەكەدا بوونيان هەيە، بەلام لە رىگەى پروئەسى رىككەوتن و بەستەوئەوئە دەگاتە ئاستى نواندنى پروكەشى جياواز، يەككە لەو كەرەستانەى، كە لە رىستەى لىكدراوى زمانى فارسىيدا بوار بۆ كرتاندننەيان دەرەخسىت بكَرە هاوئىشانە و هاوپىرستەكانن، واتە ((كاتىك بكَرەى رىستەى دووئەمى رىستە لىكدراوئەكە هەمان نىشانەى بكَرەى رىستەى يەكەمى رىستەكە

^{۱۲۳} بپروانە محمد راسخ مهند (۱۳۸۸: ۲۱-۲۲)

^{۱۲۴} بۆ زانىارى زياتر سەبارەت بە دروستەى رىستەى لىكدراو، بپروانە محمد ضياء حسىنى (۲۰۱۰: ۸۱) و محمد

رضا باطنى (۱۳۹۲: ۶۴-۷۱) و خسرو فرشىدورد (۱۳۸۸: ۷۰-۳۵۶) و ژىلبر لازار (۱۳۸۹: ۲۴۷-۲۶۱)

^{۱۲۵} محمد رضا باطنى (۱۳۹۲: ۶۴)

لیکدراوه‌که‌ی هه‌بوو و به‌سترابیتته‌وه، ئه‌وا به‌شیوه‌یه‌کی خورتییانه ده‌بیت به (pro) و ده‌کرتیت))،^{۱۲۶} وه‌ک له‌رسته‌ی (۸۷) دا:

۸۷- علی کتاب تازه‌ای خرید، علی کتاب تازه را به دوستش هدیه کرد.

i j i j i

علی کتاب تازه‌ای خرید و pro کتاب تازه را به دوستش هدیه کرد.

i j i j i

= (عه‌لی کتیییکی نویی کپی و کتیبه‌نوییه‌که‌ی پیشک‌ه‌ش به‌هاوریکه‌ی کرد.)

له‌لایه‌کی تره‌وه (ده‌کرتیت به‌هوی یاساکانی گواستنه‌وه‌وه کرتاندن به‌سه‌ر به‌رکاری رسته‌ی دووه‌مدا جیبه‌جیبکرتیت)^{۱۲۷} و شوینپییه‌ک (trace) له‌جیکه‌وته‌که‌یدا به‌جیده‌مینییت، چونکه به‌رکاری رسته‌ی دووه‌م له‌گه‌ل به‌رکاری رسته‌ی یه‌که‌م هاوپیپرستن، به‌وه‌ش وه‌ک له‌نمونه‌ی (۸۸) دا ده‌رده‌که‌ویت، ئاخپوه‌ری زمانه‌که‌ له‌ریگای به‌ستنه‌وه‌وه، به‌رکاری رسته‌ی دووه‌م لیکنده‌داته‌وه.

۸۸- علی کتاب تازه‌ای خرید و trace pro به دوستش هدیه کرد.

j i j i

که‌واته له‌رسته‌ی لیکنراوی زمانی فارسییدا زۆریه‌ی یاساکانی کرتاندن جیبه‌جیده‌بن، هاوکات رسته‌ی دووه‌می رسته لیکنراوه‌که له‌رپی به‌ستنه‌وه‌ی به‌ئارگۆمینته‌کانی رسته‌ی یه‌که‌می رسته‌که‌وه واتاکه‌ی راقه‌ ده‌کرتیت، به‌لام (l) له‌ریگای به‌ستنه‌وه و ریککه‌وتنی نۆمینه‌تیقیه‌وه بکهری رسته‌ی دووه‌م ده‌کرتیت (pro)، (ب) به‌رکاری رسته‌ی دووه‌م ته‌نها له‌ریگای به‌ستنه‌وه‌وه راقه‌ده‌کرتیت، چونکه ریککه‌وتنی ئه‌کۆزه‌تیقی له‌دروسته‌ی رسته‌ی دووه‌مدا نییه.

۷/۳) ریککه‌وتن و نواندنی باسه‌ندیی:

وه‌ک له (۶/۲) دا ئاماژه‌ی پیدرا له‌سه‌ر بنه‌مای جیکه‌وته‌ی چه‌سپاوی که‌ره‌سته خورتییه‌کانی رسته‌ی قالبی رسته‌ی زمانه‌کان دیاری کراوه، هه‌ر به‌پیی ئه‌و بنه‌مایه، ((قالبی

^{۱۲۶} مهدی مشکوة‌الدینی (۱۳۷۰: ۱۱۶) نمونه‌کانی هه‌مان سه‌رچاوه.

^{۱۲۷} پروانه مهدی مشکوة‌الدینی (۱۳۷۰-۵۷)

رسته‌ی زمانی فارسیی له شیوه‌ی (SOV) یه))،^{۱۲۸} که جیکه‌وته‌ی چه‌سپاوی ئەو رستانه‌یه کرداره‌که‌یان تیپه‌ره، قالبی (SV) یش جیکه‌وته‌ی چه‌سپاوی ئەو رستانه‌یه که کرداره‌که‌یان تیپه‌ره، (بروانه (۴/۳)). ((که‌چی ده‌کریت گۆرانکاری سینتاکسیی له ریزبوونی ئیلیمینته‌کانی رسته‌دا پروودات، چونکه ئەگەر بیټ و ئەنجامی شیکردنه‌وه‌کانی (چۆمسیکی) له‌به‌رچاوبگیریټ، ئەوا گواستنه‌وانه‌کان، که ژماره‌یه‌کیان خورتین و ژماره‌یه‌کی تریان سه‌رپشکیین، جیگۆرکیی ئیلیمینته‌کان دیننه ئاراوه))،^{۱۲۹} جیگۆرکیی ئارگۆمینت و ئارگۆمینته‌کانی رسته، که په‌یوه‌سته به مه‌به‌ستی قسه‌که‌ره‌وه و زانیاریه‌کیی گرنگتره لای قسه‌که‌ر و به مه‌به‌ستی جه‌ختکردنه‌وه ده‌گۆیزریته‌وه بۆ جیکه‌وته‌ی سه‌ره‌تا، ده‌بیټه هۆی تیگدانی ئەو قالبانه‌ی سه‌ره‌وه و گۆرینی جیکه‌وته‌ی هه‌ریه‌ک له که‌ره‌سته‌کانی رسته، به‌لام ((ئەو جیگۆرکییانه، که له ئەنجامی گواستنه‌وه‌کان دینه ئاراوه، ده‌بیټ له دروسته‌ی رسته‌دا به شیوازیکی ریکخراو و تاییهت کاربکه‌ن))،^{۱۳۰} بۆیه وه‌ک له یاسا‌کانی گواستنه‌وه‌ی باس‌مه‌نددا به‌دیده‌کریټ و دواتریش پوون ده‌بیټه‌وه سینتاکس ریگه‌پیدهره بۆ ئەو گواستنه‌وانه.

پیشتر ئەوه پوون بووه‌وه، که (گواستنه‌وه‌ی باس‌مه‌ند گواستنه‌وه‌یه‌کی سه‌رپشکییه، واته جولانی سه‌رپشکییانه‌ی ئارگۆمینت و ئارگۆمینته‌کان بۆ وه‌رگرتنی دۆخ نییه)،^{۱۳۱} به‌لکو ته‌نها به مه‌ستی واتایه و واتا ده‌یهینتیته ئاراوه و جه‌ختکردنه‌وه‌یه له که‌ره‌سته هینراوه پیشه‌وه‌که، هاوکات ((په‌یوه‌سته به هزری زانیاریی گویگره‌وه، واته دروسته‌ی رسته‌یه‌ک و ریزبوونی که‌ره‌سته‌کانی، که قسه‌که‌ر بۆ ده‌رپرینی به‌شه‌کردار به‌کاریده‌هینتیټ، په‌یوه‌سته به پیشبینییه‌کانی قسه‌که‌ر سه‌بارهت به زانین و زانیاریی گویگر)).^{۱۳۲} زانیاریی هزری قسه‌که‌ر و گویگر کاریگه‌ری ده‌بیټ له‌سه‌ر چۆنیټی ریزبوونی ئارگۆمینت و ئارگۆمینته‌کانی رسته و سازدانی دروسته‌ی ئەو رسته‌یه، واته (قسه‌که‌ر که‌ره‌سته‌کانی رسته به‌و شیوه‌یه ریزبه‌ندی ده‌کات، که له‌گه‌ل زانیارییه‌کانی بیر و هزری گویگر‌دا بسازیټ. له‌سه‌ر ئەو بنه‌مایه له دروسته‌ی باس‌مه‌ندییدا هه‌میشه که‌ره‌سته هینراوه پیشه‌که زانرا و

^{۱۲۸} حدائق رضائی (۳۹: ۱۳۹۰)

^{۱۲۹} دبیر مقدم (۱۳۹۳: ۹۶-۹۷) و علیرضا خرمایی و سیده مرضیه عباسی (۲: ۱۳۹۳)

^{۱۳۰} افسانه سعیدی (۸۶: ۱۳۸۹)

^{۱۳۱} بروانه دبیر مقدم (۱۳۹۳: ۶۳۵)

^{۱۳۲} علیرضا خرمایی و سیده مرضیه عباسی (۲: ۱۳۹۳)

ديارى كراوه له نيوان قسه كهر و گويگردا، چونكه يه كيك له مهرجه كانى دهر كه وتنى دروسته يه كى باسمه ندى ئه وه يه، كه ئارگو مینت يان نائارگو مینتى هینراوه پیش بو جیکه وتهى سهره تاي رسته، بابه تى سهره كى و جيى باسى گفتوگو كه بیټ،^{۱۳۳} كوى ئه وانى له سهره وه ئاماژه ي پیدرا دهریده خات، هه ميشه ئارگو مینتى به باسمه ند بوو فریزی ديارخه ريه و دروسته ي سينتاكسىي باسمه ندى به دروسته ي زانياريه وه به ستراره ته وه. كه ره سته گوازاوه كان هه مان دوخى خويان هه يه، چونكه ((گواستنه وه سهر پشكويه كان و جيگوركيى ئارگو مینت و نائارگو مینته كان هه ميشه دواى دوخدان روده دات))^{۱۳۴} هه ر بويه ((گواستنه وه و جيگوركيى توخمه كانى رسته، واتا گشتيه كه ي رسته كه ناگورپت و ئه و گواستنه وانى نايته هوى ناده ستورى بوونى رسته كه))^{۱۳۵}.

۱-۷/۳) جوړه كانى باسمه ند:

۱-۱-۷/۳) گواستنه وه ي ئارگو مینت:

۱- هه روه كو له (۴/۳) دا ئاماژه ي پیدرا، دروسته ي رسته ي زمانى فارسى به دوو گواستنه وه ي خورتى ده گات به ئاستى پروكه ش، كه گواستنه وه ي ئه كوزه تىقى و نؤمینه تىقىيه، ئه وه ش ئه وه ده گه يه نيټ، له گواستنه وه خورتيه كه ي رسته ي زمانى فارسىيدا، هه م بكه ر و هه م به ركاريش كراون به باس، پروانه هیلکاری (۲۸).

:۲۸

topic] او topic [خورد را شام.]] [(ئو نانه كه ي خوارد.)

ب- به باسمه ند كردنى به ركار: (ئهم گواستنه وه يه سهر پشكويه و گواستنه وه كه ش هه ر له بناغه دا به مه به ستى و اتايه و بو جه ختكر دنه وه يه له ئارگو مینته كه، بويه هه ميشه هه لگرى زانيارى كونه، واته ئه و ئارگو مینته په يوه ندى كه ي توندوتولى به گفتوگو ي پيشتره وه هه يه).^{۱۳۶} به و پييه بيټ ((په يوه ندى كه له نيوان ديارخه ريه و دروسته ي باسمه نييدا

^{۱۳۳} پروانه لمبركت (۱۹۹۴) له عليرضا خرمايى و سيده مرضيه عباسى (۱:۱۳۹۳) وه رگيراه.

^{۱۳۴} سيد على مير عمادى (۱۳۸۹: ۱۴۲)

^{۱۳۵} محمد راسخ مهند (۱۳۸۸: ۴۷)

^{۱۳۶} پروانه (Chafe: 1976) له عليرضا خرمايى، سيده مرضيه عباسى (۶:۱۳۹۳) وه رگيراه

ههیه))،^{۱۳۷} چونکه فریزی دیارخیری هه لگری زانیارییه، بۆ نمونه ناویکی ناسراو کراو زانیاریی زیاتر تیدایه له ناویکی نه ناسراو، له (۸۹) دا ده خریته پروو:

۸۹-۱. او کتاب خرید. (ئو کتیبی کری.) (نه ناسراو)

ب. او کتاب را خرید. (ئو کتیبه که ی کری.) (ناسراو کراو)

(له زمانی فارسییدا ده رکه وتنی "را" ئاماژیه به وهی، که بهرکاره که فریزیکی دیارخیرییه، مهرجیش نییه هه میسه ئارگومینتی گوازاوه "را" ی له گه لدا بیټ، ده رکه وتنی ئه و "را" یه به شیوهی سه رپشکیانیه)،^{۱۳۸} به لام مهرجه ئه و ئارگومینتهی، که گواستنه وهی جیگورکیی به سه ردا جیبه جیده کریټ، فریزیکی دیارخیری بیټ.

هه ر له بناغه دا، واتا، دروسته یی باسه ندی دی ده هیئته ئاراوه، به لام ده بیټ سینتاکس ریگه خوشکه ر بیټ بۆ به سینتاکسیی بوونی دروسته که. له زمانی کوردییدا ریگه وتن ریگه پیده ره، که چیی (له زمانی فارسییدا ستریس ریگه پیده ره، چونکه ئه و ئارگومینتهی ده گوینزریته وه بۆ لای راست به یارمه تی ستریس له به شه کانی تری رسته که جیاده کریته وه و ستریس ده ریده بریټ).^{۱۳۹}

۹۰-۱. من کتاب را خریدم. (من کتیبه که م کری.)

ب. کتاب را من خریدم. (کتیبه که من کریم.)

له رسته ی (۱.۹۰) قالبی رسته که به شیوه ی یاسای زمانه که یه، به لام رسته ی (۹۰. ب) به مهستی واتا و له بهر گرنگی بابه ته که، بهرکاری رسته که هیئراوه ته پیشه وه. ستریس ریگه خوشکه ره بۆ ئه و گواستنه وه یه، نه ک ریگه وتن، وه ک ده ریش ده که ویټ به شه بکه ر به ربهستی گواستنه وه که نه بووه.

پ- له زمانی فارسییدا، سه ری ریزمانیی له کوتایی فریزدایه، چونکه زمانه که له دروسته سینتاکسییه که یدا ریسای سه رکوتایی جیبه جیده کات، به لام ده کریټ ئه م یاسای سه ره وریزبوونه ((به پیی یه کیک له یاسا به ره مهینه ره کانی زمانی فارسیی، به تایبهت له کاتی گفتوگو و ئاخاوتندا گورانکاری به سه ردا بیټ، ئه ویش گواستنه وه ی سه ری ریزمانیی

^{۱۳۷} علیرضا خرمايي و سیده مرضیه عباسی (۱۳۹۳: ۶)

^{۱۳۸} پروانه علیرضا خرمايي، سیده مرضیه عباسی (۱۳۹۳: ۵) ئه و سه رچاوانه ی له ویټا به کارهاتوون.

¹³⁹ Rizzi(1997b:285)

و بهرهمهینانی دروسته‌ی باسمندییه))^{۱۴۰} به گواستن‌وه‌ی سهره‌ی ریزمانییه‌ک‌ش بۆ جیکه‌وته‌یه‌کی سهره‌تای رسته‌که رپسای سهرکوتای پی‌شیلده‌کریت، بویه (له جیکه‌وته‌ی سهره‌ریزمانییه‌که مۆرفیمی ریکه‌وتن، که هاویپرستی نه‌و سهره‌ی ریزمانییه بیّت، داده‌نریّت نه‌ویش له‌و جیکه‌وته‌یه‌ی، که ئارگومینته‌که‌ی لی گوازاوه‌ته‌وه، مه‌رجه مۆرفیمی ریکه‌وته‌که‌ش هاوئاماژه بیّت له‌گه‌ل ئارگومینته گوازاوه‌که‌دا)^{۱۴۱} له زمانی فارسییدا سهری ریزمانییه له (فریزی نۆمینه‌تیقی و نه‌کۆزه‌تیقی) ریگه پی‌دراون بگۆیزرینه‌وه بۆ لای راستی رسته، وه‌ک دهریشده‌که‌ویّت ریکه‌وتن ریگه‌پیدانه‌که دروستده‌کات، چونکه هه‌میشه جیکه‌وته‌ی سهره‌کی سهره‌ی ریزمانییه‌که به‌هوی مۆرفیمی ریکه‌وته‌وه به‌سهره‌ریزمانییه هینراوه پی‌شه‌که‌وه ریکده‌که‌ون، جیی ئاماژه‌یه (له‌ دوا‌ی سهره‌ریزمانییه گوازاوه‌که‌شدا ستریس هه‌یه)،^{۱۴۲} وه‌کو(۹۱ و ۹۲):

۹۱-۱. دوست علی در زندانه. (هاوریکه‌ی عه‌لی له‌ زیندانه.)

ب. علی دوستش در زندانه. (عه‌لی، هاوریکه‌ی له‌ زیندانه.)

i i

۹۲-۱. شهرداری خانه‌رضا را خراب می‌کنه. (شاره‌وانی مال‌ه‌که‌ی ره‌زا دهروخینت.)

ب. رضا شهرداری خانه‌اش را خراب می‌کنه.

i i

ئه‌گه‌رچی هینانه پی‌شه‌وه‌ی نه‌و که‌ره‌ستانه به‌مه‌به‌ستی جه‌ختکردنه‌وه‌یه و ده‌چیته‌ ناو چوارچیوه‌ی واتاوه، به‌لام له‌ رووی سینتاکسه‌وه ریکه‌وتن ریگه‌ی به‌ گواستن‌وه‌که داوه و به‌ ریکه‌وتن چاره‌سهر کراوه، پارامیته‌ری زمانه‌که‌ش له‌ نمونه‌ی (۹۱-ب، ۹۲-ب) دا پاریزراوه.

ت-به‌ باسمنکردنی ته‌واوکه‌ر له‌ فریزی پی‌شناوییدا: له‌ زمانی فارسییدا ((هاوشیوه‌ی سهری ریزمانییه له‌ فریزی نۆمینه‌تیقی و نه‌کۆزه‌تیقی، ته‌واوکه‌ر له‌ فریزی پی‌شناوییدا ده‌کریت

^{۱۴۰} افسانه سعیدی (۱۳۸۹: ۸۶)

^{۱۴۱} پروانه محمد دبیر مقدم (۱۳۸۸: ۱۲۶-۱۲۷)

^{۱۴۲} پروانه علی درزی و وحید صادقی (۱۳۹۱: ۱۷۶) نمونه‌کانی هه‌مان سهرچاوه.

به باسمه ندد))^{١٤٣} ليړه شدا ريځكه و تن ريځكه پيدانه كه دروستده كات، چونكه جيځكه و ته ي سهره كي ته واو كه ره كه به هو ي مورفي مي ريځكه و تنه وه به ته واو كه ره گوازاوه كه وه ده به ستر ي ته وه، هه روه ها نه م گواستنه وه ي جيځوړ كي يه، ((به كو ي (copying rules) دي ته (ناروه))^{١٤٤} كه له جيځكه و ته سهره كي يه كه ي ته واو كه ره گوازاوه كه دا كو ي يه كه به جيده هيل ر ي ت، وه كه له رسته ي (٩٣) دا درده كه وي ت:

١.٩٣- با چاقو بازي نكن. = (به چه قو ياري مه كه.)

ب- چاقو را ، باش بازي نكن. = (چه قو كه ياري پيمه كه.)

i i

ج- چاقو، باش بازي نكن. = (چه قو، ياري پيمه كه.)

i i

پ- *چاقو را ، با بازي نكن

رسته ي (١.٩٣) قالبه كه ي به شيوه ي ياسا ي زمانه كه يه، كه چي ي له رسته ي (٩٣. ب. ج) دا ته واو كه ره له فر ي زي پيشناوي دا كراوه به باس، هه روه كو له رسته كاندا به رچاوده كه وي ت دوا ي هينا نه پيشه وه ي كه ره سته كه مورفي مي ريځكه و تن له جيده و ته كه يدا داده نري ت، كه له كه س و ژماره دا هاونا ماژيه له گهل ته واو كه ره گوازاوه كه دا، هاوكات له ريځكاي ريځكه و تنه وه پارامي ته ره هه لوه شاوه كه چاره سر ده كري ت و پيشناوه كه ش دوخ به ته واو كه ره كه ي ددات ، بو نه وه ي فر ي زي كه بي دوخ نه ي ت.

رسته ي (٩٣. پ) ريځكه پيدراو ني يه، له به رنه وه ي ته واو كه ره گوازاوه كه به جيځكه و ته كه ي نه به ستر او ته وه به و شيوه ش بي دوخ ماوه ته وه و سهره ري زمانه كه ش دوخه كه ي به تال نه بو وه ته وه.

(٧/٣-١-٢) گواستنه وه ي نارا گو مي نت: هه نديك له كه ره سته كان ي دروسته ي رسته له زمان ي فارسي دا بووني ان سهره پيشكي يه و له جيځكه و ته ي نارا گو مي نتدا درنا كه ون، واته نه بووني ان له رسته دا، رسته كه نار ي زمان ي ناكات و سينتا كسي رسته تي كنادات، بويه ده توانري ت له دروسته ي رسته دا بكر تي ن، يان جيځوړ كي يان پي بكر ي ت و له و جيځوړ كي كردنه شدا

^{١٤٣} محمد ديبر مقدم (١٣٨٨:١٢٧) نمونه كان ي هه مان سهرچاوه.

^{١٤٤} هه مان سهرچاوه (٩٩)

سهربهستن، واته دهكریت ئاوه لكرداره كان له جيكه وتهی جياوازی ناو پرسته دا دهر كهون، كه واته به هر دو جوړی گواستنه وهی جولاندن و كرتاندنيان دروسته ی پرسته نابيته ناريزمانی، بهو پييه (ئاوه لكرداره كان (كات، شوین، چوښتی) ده چنه سهره تاي پرسته، كه ئەمهش باس مهنده شایانی باسه به هوی مورفیمی پیکه وتنیشه وه هاونیشانه ناکرین)،^{۱۴۵} چونكه ئارگومینتی سهره کی پرسته نین و دوخی ریزمانیان نییه، هره وه كو له نمونه ی (ب. ۹۴) دا دهر ده كه ویت (خوشبختانه) نا ئارگومینته، بویه سهره رای نه وهی كراوه به باس، كه چیی هاونیشانه نه كراوه.

۹۴-۱. همه ی كتاب را خوشبختانه خواندم. (هموو كتیبه كه م خوشبه ختانه خوینده وه.)

ب. خوشبختانه همه ی كتاب را خواندم. (خوشبه ختانه هموو كتیبه كه م خوینده وه.)

۷/۳-۱-۳) به باس مهنده كردن له پرسته ی ئالوزدا: پرسته ی ئالوزی زمانی فارسیی په یوه ست به دروسته ی باس مهنده ی، زیاتر له هه ندیک كرداری وهك (به نظر رسیدن، احتمال داشتن، لازم بودن، ممكن بودن، بعید بودن) دا دهر ده كه ویت، كه گواستنه وهی كه رهسته پیکهینه ره كانی پرسته ی ته واو كه ره بو سهره تاي پرسته سهره كیکه ی پرسته ئالوزه كه. ((به باس كردنه كهش دهكریت به سهر نه و ئارگومینت و نا ئارگومینتانه ی، كه پوئی سینتاكسیی جياوازیان هه یه جیبه جی بكریت)).^{۱۴۶} هموو فریزه ناوییه جیگورکی پیکراوه كانی، پیش گواستنه وه دوخی خویان و هرگرتووه. (گواستنه وهی فریزی ناوییش له خووه نییه، به لكو كاتیك گواستنه وه كه جیبه جیده كریت، كه جيكه وته یه كه هه یه نه و فریزه بو ی بگویریتته وه، كه واته جیگورکی نابيته هوی گورینی دروسته ی زگماکیی و دروسته كه له هه ردوو ئاستی قوول و پروكه شدا به یه كسانیی ده مینیتته وه، یه كیکي تر له تاییه تمه ندییه كانی گواستنه وهی فریزی ناویی نه وه یه، كه گواستنه وه كه له ئاستی خواره وه بو سهره وه یه و بو جیكه وته یه کی به تال ده گویریتته وه).^{۱۴۷} وهك (۹۵)

۹۵-۱. به نظر می رسد [علی برای خود شغلی پیدا کرده باشد]

ب. علی به نظر می رسد [pro برای خود شغلی پیدا کرده باشد]

i

i

i

^{۱۴۵} پروانه محمد دبیر مقدم (۱۳۸۸: ۱۲۷-۱۲۸) و محمد راسخ مهند (۱۳۸۸: ۹۰-۹۴)

^{۱۴۶} محمد دبیر مقدم (۱۳۸۸: ۱۲۹)

^{۱۴۷} پروانه سید علی میر عمادی (۱۳۸۹: ۱۳۶-۱۳۹) نمونه كانی هه مان سهره چاوه

(عهلی وا دیاره، بۆ خۆی کاریکی پهیدا کردبیت.)

له پرستهی (۱.۹۵) دا (علی)، که بکهری پرسته ته و او که ره که ی ناو پرسته ئالۆزه که یه، له ئاستی قوولدا دۆخی وهرگرتوو، دواتر به مه بهستی واتا و بۆ جهخت کردنه وه له بکهری ئه و پرسته یه، گواستنه وه ی به سه ردا جیبه جیکراوه، وهک له نمونه که دا دهرده که ویت به ستنه وه له نیوان فریزه ناوییه گوازاراوه که و جیکه وته ی سه ره تایی له گه ل مورفیمی ریکه وتنی سه ر کرداردا هه یه.

جیی باسه فریزه ناوییه که پیشتر دۆخی وهرگرتوو، بۆیه به گواستنه وه ی سه رپشکیانه ی بۆ جیکه وته ی سه ره تایی پرسته ی سه ره کیی نابیته هوی هینانه ئارای ریکه وتن له نیوان فریزی نۆمینه تیقی گوازاراوه و کرداری پرسته سه ره کییه که دا. هاوکات ((ریکه وتن له نیوان بکهری گوازاراوه و کرداری شارپسته، دروسته که تیکده دات و پرسته که ناده ستوری دهکات))^{۱۴۸}. وهک نمونه ی (۹۶):

۹۶-۱. به نظر می رسه ، که اونا خسته اند. (وا دیاره، ئه وان ماندوون.)

ب. *اونا به نظر می رسند [که pro خسته اند] . = (ئه وان وا دیارن، که ماندوون.)
i i i

وهک له سه ره وه ئاماژه ی پیدرا جگه له فریزی ناوی نۆمینه تیقی، به شهکانی تری پرسته ش ریگه پیدراون ببن به باسه مند، وهکو له پرستهکانی (۹۷) دا دهخریته پروو:

۹۷-۱. لازمه [که علی کتاب را به اون بده] . = (پیوسته، عهلی کتیبه که به ئه و بدات.)

ب. علی لازمه [که کتاب را به اون بده] . = (عهلی پیویسته، که کتیبه که به ئه و بدات.)

پ. کتاب را لازمه [که علی به اون بده] . = (کتیبه که پیویسته، که عهلی به ئه وی بدات.)

ج. به او لازمه [که علی کتاب را بده] . = (به ئه و پیویسته، که عهلی کتیبه که بدات.)

^{۱۴۸} علی درزی و وحید صادقی (۱۳۹۱: ۵۰-۵۱) نمونهکانی هه مان سه رچاوه.

((له کاتی به باس کردنی بهرکاری پرستهی تهواوکهردا، نهگه بهرکار خوی "را"ی لهگه لدا نهبیئت، نهوا دوی گواستنهوهشی هر بهبی "را" دهردهکهویئت، بهلام ستریسکی کهم لهسه فریزه گوازراوهکه دهبیئت))،^{۱۴۹} پروانه (۹۸).

۹۸-۱. من فکرمی کنم، که علی به مینا خونه نفروشه. (من وای بۆدهچم، که علی به مینا خانوو نه فرۆشیت.)

ب. خونه من فکرمی کنم، که علی به مینا نفروشه.

نمونهکان نهوه دهردهخن، که پیپهوی نیشانهکردن پیپهویکی شهقبوهه (split System) نهویش بهو پییهی لهم گواستنهوه سهپریشکییهدا ریکهوتن له نیوان جیکهوتهی فریزه باسمهندهکهدا نابینریت.

۸/۳) هاوبهشی و جیاوازی ریکهوتن له زمانی کوردی و زمانی فارسییدا :

به مهبهستی نهوهی، که لایهنهکانی لیچوون و جیاوازی له ریکهوتنی سینتاکسیی هردوو زمانی کوردی و فارسیی پرووتربیت، نهوا لهو چند خالهی لای خوارهوهدا لیچوون و جیاوازییهکانیان دهخرینهپوو:

۱- پهیوهست به گواستنهوهی خورتیی له ئاستی قوولهوه بۆ پرووکهش، ئاستی جیاوازی له نیوان زمانی کوردی و فارسیی لهوهدایه، که زمانی فارسیی له ریگای دوو گواستنهوهوه، که گواستنهوهی بهرکار و بکه دهگاته دروستهی پرووکهش (پروانه (۴/۳)) کهچی زمانی کوردی له ریگای سی گواستنهوهوه، که گواستنهوهی بهرکار و بکه و مؤرفیمی ریکهوتنه دهگاته دروستهی پرووکهش (پروانه (۴/۲))، نهوهی پروونکردنهوهی سهروهه پشتراست دهکاتهوه، نهوهیه، که هردوو زمانهکه له بری مؤرفولوژیی دۆخ، مؤرفولوژیی ریکهوتنیان هیه. ریکهوتن وهك پروسهیهك پهیوهندی سینتاکسیی نیوان سهر و تهواوکهرهکان نیشاندهدات، بویه لهو شوینانهدا ریکهوتن خوی دهردهخات، که له نیوان

^{۱۴۹} علی درزی و وحید صادقی (۱۳۹۱: ۳۸) نمونهکانی هه مان سهرچاوه.

سەر و سپەيسەکاندا مەرجى ھاوسىيەتتى جىبەجىنەبوو، واتە پىكەوتن تەواوگەرى مەرجىي/پارامىتەرى ھاوسىيەتتىبە لە زمانى كوردىي و فارسىيدا.

۲- وەك لە خالى يەكەمدا ئاماژەي پىدرا ھەردوو زمانەكە پىكەوتن لە برى مۇرفۇلۇژى دۇخ بەكاردەبەن، ھەرچەندە گواستەنەو لە دروستەي قوولەو بۇ پروكەش ناديارە، بەلام ھەريەك لە گواستەنەو سەپشكىيەكان لە مۇرفۇسىنتاكس و باسەنددا، ئەو دەردەخات، كە پىكەوتن پىگادانى سىنتاكسىيان بۇ دەستەبەر دەكات، ئەو ش زانىارىيمان لەسەر گواستەنەو ناديارەكەي زمانى كوردىي و فارسىي دەداتى، بە جۇرىك:

۱- زمانى فارسىي پىرەوي پىكەوتنى، پىرەويكى شەق بوو (split)، ئەويش بەو پىيەي لە پرۇسەي مۇرفۇسىنتاكسدا پىكەوتن پىگاپىدانى سىنتاكسىي بۇ گواستەنەوكان دەرخسىنىت، بەلام لە دروستەي باسەنددا پىكەوتن و سترىس پىگە بە گواستەنەوكان دەدات.

ب. بەلام لە زمانى كوردىيدا پىرەوي پىكەوتنەكەي پراوپرە و لە ھەموو نواندە سىنتاكسىيەكاندا جىبەجىدەيىت.

۳- لە نواندنى سىنتاكسىيدا، لەبەرئەو بەپىي پارامىتەرى سەرى پىزمانىي لە ھەردوو زمانەكەدا، سەر لە كۆتايىدايە، بۇيە لە نواندنى سىنتاكسىيدا پىرەوي ھىلكارىي ژمارە (۲) دەكەن، واتە ھەردوو زمانەكە سەركۆتان يان بۇ ئەو ش مۇرفىمەكانى پىكەوتن بە تايبەتى لە سىنتاكس و مۇرفۇسىنتاكسدا لە پىناوى پاراستنى پارامىتەرەكەدا دادەپىژرىن، بىروانە (۴/۲) و (۵/۲) و (۴/۳) و (۵/۳).

۴- ھەردوو زمانەكە پىكەوتن دروستكەرى پرۇژەكانىتى بە جۇرىك پىكەوتن دەچىتە جىكەوتەي مەزنى سىنتاكس و مۇرفۇسىنتاكسەكەي، بەلام لەو شدا پىرەوي سىستەمىكى شەقبوو دەكات، چونكە لە ھەندىك رستەي ئالۇزدا (TP) دەچىتە سەرەوئەي پرۇژەي رستە ئالۇزەكە، بىروانە نمونەي (۲۴ و ۹۷) و ھىلكارىي (۱۴).

۵- ھەر پەيوەست بە دروستەسىنتاكسىيەكانەو، لە بنيادناني فریزەكان بەپي تيوۆرى پۆلەرەگەزديارىکردن، ريساكانى پروژەسازدان جيبەجيدەكەن، واتە لەگەل رەوتى جيهانيى زمانەسروشنتييهكاندا دەرۆن، بەلام لە جوۆرى كردهكاندا زمانى كوردىي جگە لە نواندى سينتاكسىيە كردار، نواندى فەرھەنگيى بۆ دوو جوۆرى جياوازي كردار ھەيە، ئەويش لە ريگاي ھەبوونى (پى، تى، لى) وەكو فورمىكى فەرھەنگيى فریزەپيشناوييەكان.

۶- مۆرفيمى ريكەوتن لە زمانى فارسيدا، پەيوەست بە دوۆخى نۆمىنەتيقى و ئەكۆزەتيقى ماركە ليدراون، پروانە نمونەى (۷۵)، كەچيى لە زمانى كورديدا بەپيى جيكەوتەكان، كە ديارىكەرى دوۆخ ھەردوو دەستەكە دەبن بە ريكەوتنى نۆمىنەتيقى و ئەكۆزەتيقى، پروانە نمونەى (۳۰).

۷- لەبەرئەوھى لە سينتاكسى رستەى فارسيدا جيكەوتەى مۆرفيمى ريكەوتنى نۆمىنەتيقى ھەميشە كۆتايى دەگرىت، بۆيە لە مۆرفوسينتاكسىيدا مۆرفيمى ريكەوتنەكە ھەمان جيكەوتە دەگرىت و مۆرفيمى ريكەوتنى ئەكۆزەتيقى جيكەوتەى دوای كەرتى يەكەمى كردار دەگرىت، كەچيى مۆرفيمى ريكەوتن لە زمانى كورديدا پەيوەست بە جوۆر و جيكەوتەيان دەگۆرپن، ئەو گۆرپانەش بە پيى جوۆر و تافى كردار دەبيت، پروانە (۳۰).

۸- دروستەى زانيارىي پەيوەست بە مۆرفيمەكانى ريكەوتنەو جياوازن لە زمانى كوردىي و فارسيدا، چونكە تاف بگۆرپى جيكەوتەى ريكەوتنى نۆمىنەتيقى و ئەكۆزەتيقى نيبە، بۆيە لە دروستەى رستەى سادە و لە مۆرفوسينتاكسىيدا ريكەوتنەكە بۆگەياندى زانيارىي دەچنە سەر تىكردەى كردارەكە. پروانە ياساكانى مۆرفوسينتاكسىيە زمانى كوردىي و فارسىيە لە (۱۰) و (۱۸)دا.

۹- لە دروستەى رستەى ليكدراوى زمانى كورديدا ريكەوتن ريگە بە گواستنەوكان دەدات و رستەى دووھم بە زۆرى دەبيت بە دروستەيەكى مۆرفوسينتاكسىيە (پروانە (۳۵))، بەلام ھەرچەندە ھاوشيوەى زمانى كوردىي، زمانى فارسىش زۆربەى ياساكانى گواستنەو بەسەر رستەى دووھمى رستەليكدراوھەكە جيبەجيدەكرىت، كەچيى ريگادان بە

گواستنه‌وه‌کان به ریکه‌وتن نییه و رسته‌ی دووهمیش نابیت به دروسته‌ی مۆرفۆسینتاکسیی، چونکه ئاخپوه‌ری فارسی له ئاوه‌زیدا به پپی به‌ستنه‌وه‌ی واتایی له ریگای رسته‌ی یه‌که‌می رسته‌که‌وه‌ په‌ی به ئارگۆمینه‌ته‌ ده‌رنه‌پراوه‌کان ده‌بات، پروانه (۸۷).

۱۰- په‌یوه‌ست به باس‌مه‌ندکردن له رسته‌ی ئالۆزدا، ئەوا له زمانی کوردییدا ته‌نها ئارگۆمینه‌ته‌کان به شیوه‌یه‌کی سه‌رپشکیانه‌ ده‌گوێزرینه‌وه‌ بۆ جیکه‌وته‌ی سه‌ره‌تا و ریکه‌وته‌نیش ریگاپیدانی سینتاکسی بۆ ئەو گواستنه‌وانه‌ ده‌سته‌به‌رده‌کات (پروانه ۶۰ و ۶۱))، به‌لام به باس‌مه‌ندکردن له رسته‌ی ئالۆزی زمانی فارسییدا ده‌کریت به‌سه‌ر ئارگۆمینه‌ت و نا‌ئارگۆمینه‌تی رسته‌ی ته‌واوکه‌ردا جیبه‌جیبه‌کریت و جگه‌ له ریکه‌وته‌ن ستریس پۆلی هه‌یه‌ له ده‌سته‌به‌رکردنی ئەو گواستنه‌وه‌ سه‌رپشکیانه‌، پروانه نمونه‌ی (۹۷).

۱۱- له زمانی فارسییدا ریکه‌وته‌ن ریگه‌ به گواستنه‌وه‌ی سه‌رپشکیانه‌ی ته‌واوکه‌ر له فریزی پیشناوییدا ده‌دات، به‌لام له زمانی کوردییدا دروسته‌که‌ به ته‌واوی ده‌گوێزریته‌وه‌ بۆ جیکه‌وته‌ی سه‌ره‌تا و ستریس ریگه‌پیدانه‌که‌ ده‌سته‌به‌رده‌کات، پروانه (۹۳) بۆ زمانی فارسیی و (۵۳) بۆ کوردیی.

۱۲- خالیکی لیچو و هاوبه‌ش له نیوان هه‌ردوو زمانه‌که‌دا ئەوه‌یه، که گواستنه‌وه‌ی سه‌رپشکیانه‌ی سه‌ری ریزمانیی و به باس‌مه‌ندکردنی ئەو سه‌ره‌ ریزمانیی به ریکه‌وته‌نه‌، واته‌ له پووی سینتاکسییه‌وه‌ ریکه‌وته‌ن ریگا به گواستنه‌وه‌که‌ ده‌دات و پارامیته‌ری سه‌ر له زمانه‌که‌دا ده‌پاریزیت، بۆ زمانی فارسیی پروانه (۹۱ و ۹۲)، بۆ کوردیش پروانه نمونه‌ی (۵۲).

۱۳- خالیکی تری هاوبه‌ش ئەوه‌یه، له رسته‌ی لیک‌دراوی هه‌ردوو زمانه‌که‌دا، که‌ره‌سته‌ هاونا‌ماژه‌کان به‌شیوه‌یه‌کی خورتیی له رسته‌ی دووهمدا ده‌رناب‌درین، وه‌ک له خالی (۹) دا ئاماژهی پیدرا، ریکه‌وته‌ن ریگا به گواستنه‌وه‌ خورتییه‌کان له رسته‌ی زمانی کوردییدا ده‌ات، که‌چی له زمانی فارسییدا ئاخپوه‌ر به پپی به‌ستنه‌وه‌ی واتایی له ریگای رسته‌ی یه‌که‌می رسته‌که‌وه‌ په‌ی به ئارگۆمینه‌ته‌ ده‌رنه‌پراوه‌کان ده‌بات پروانه (۵۳) و بۆ کوردیی و (۸۷) بۆ فارسیی.

ئە نجام بۇ كوردىي

۱- پىككەوتن لە دروستەي فرىزەكانى زمانى كوردىيدا لە سەرىكەوہ پىككەوتنى واتايەو لەسەر بنەماي ھاوسىيەتتى پىكدەخرىت، بۇيە ھەر گۇرانيك لەو بنەمايەدا پروبدات، پىككەوتنەكە دەبىتتە مۇرفۇلۇژىي (وہك ئەوہى لە بەباسكردنى سەرى پىزمانىيدا پرويدا). لەسەرىكى ترەوہ پىككەوتنى نيوان سەرو تەواوكەرى فرىزەكان لە پروي سىنتاكسەوہ پىككەوتنىكى پۇلەرەگەزىيانەيە، ئەويش بەو پىيەي سەرە پىزمانىيەكان لە ھەلبىژاردنى تەواوكەرە سىنتاكسىيەكانياندا، بەتايبەتى كردارەكان جىادەبنەوہ.

۲- لەبەر ئەوہى دروستەي قوولى زمانى كوردىي وەك پىككەتەي واتايى بە كردار دەستپىدەكات، بۇيە بەپىي ھەردوو پارامىتەرى ھاوسىيەتتى و پىككەوتن و لەسەر بنەماي ئاراستەي حوكمكردن و پىدانى دۇخى پىزمانىي رستەي زمانى كوردىي بە سى گواستەنەوہ دەگاتە دروستەي پروكەش، ئەوانىش برىتىن لە گواستەنەوہى بەركار، گواستەنەوہى بەر، گواستەنەوہى مۇرفىمى پىككەوتن. لە گواستەنەوہى ئەكۆزەتىقىدا پىككەتن، بۇيە مۇرفۇلۇژيانە نييە، چونكە مەرجى ھاوسىيەتتى جىبەجىكردوہ، بەلام لەبەرئەوہى بەر ئەو مەرجەي جىبەجىنەكردوہ، پىككەوتنەكە مۇرفۇلۇژىيانەيە.

۳- پەيوەست بە خالى دووہمەوہ، لەبەرئەوہى مۇرفىمى پىككەوتن لە دوا قۇناغى گواستەنەوہدا پىگادانى سىنتاكسىي بۇ رستەي كوردىي دەستەبەردەكات، بۇيە پىككەوتن دەبىتتە حوكومكەرى رستەي زمانەكە و دەچىتتە سەرەوہى پروژەي رستە، بەوہش پروژەكە دەبىتتە فرىزى پىككەوتن و ھەمىشە (جگە لە ھەندىك رستەي ئالۇن) فرىزى تاف دەچىتتە ژىر پكىفى فرىزى پىككەوتنەوہ.

۴- گواستەنەوہى خورتىي لە قوولەوہ بۇ پروكەش رەنگرپىژى گواستەنەوہ سەرىشكىيەكان دەكات. ئەويش بەومانايەي گواستەنەوہ سەرىشكىيەكانىش بەھوى ھەبوونى پىككەوتنەوہ جىبەجىدەبن، بۇنموونە ھەريەك لە پروژەكانى باسمەند و مۇرفۇسىنتاكس بەبى پىككەوتن نابنە پروژەيەكى سىنتاكسىي، بەوہش ھاوشىوہى رستەي سادەي كوردىي، رستەي

باسمەندىي و مۇرفۇسىنتاكسىيىش پىرۇژەي پىككەوتىن و مۇرفىمى پىككەوتىن دەچىتە سەرەوھى پىرۇژەكە و پارامىتەرى زمانەكە دەپارىزىت.

۵- باسەند گواستەنەوھىكە سەرىشكىيە و بۇ واتايە. لە زمانى كوردىيدا تەنھا بەباسكردنى ئارگومىنت و سەرى رىزمانىي مۇرفۇلۇژيانەيە، لە يەككىياندا ئارگومىنتى بەركار مەرجى ھاوسىيەتتى لەگەل سەرە دۇخپىدەرەكەيدا (كردار) دا تىكەدەچىت، لەوھى ترىشياندا ئاراستەي پىدانى دۇخ لە رىسا لادەدات. بەلام بەباسكردنى ئارگومىنت، كە ئاوەلكردارو ھەندىك لە فرىزەپىشناوويەكان دەگرىتەو، نامۇرفۇلۇژيانەيە، ئەويش بۇ ئەو دەگەرپىتەو، ئەو فرىزانە حوكمناكرىن، يان بە سەرە حوكمكەرەكەيانەو وەك پىرۇژەيەكى تەواو دەگويزىنەو.

۶- مۇرفۇسىنتاكس ئاستىكى سەرىشكىيانەي گواستەنەوھى و بۇ واتايە، لە زمانى كوردىيدا ئەو پىرۇژەيە بەبى بوونى مۇرفىمى پىككەوتىنى مۇرفۇلۇژيانە رىگادانى سىنتاكسىي بۇ دروستنايىت. لەبەرئەوھى پىرۇژەكە بەھوى دەرنەبىرنى ئارگومىنتەكانى كردارەو (بەرو بەركار) بنىاتدەنرىن، ئەوھش : (ا) بەپىي پالىوھرى دۇخ سەرە رىزمانىيەكان دۇخ لە تەواوكەرەكانياندا بەتالەكەنەو، واتە دەبىت تەواوكەرەكانىش ھەبن و سەرەكانىش، مۇرفۇسىنتاكس دەرنەبىرنى ئارگومىنت/تەواوكەرەكانە، واتە سەرەكە، كە (V و T^-) ھەكانە، دۇخبەتالناكەنەو، بۇيە مۇرفىمى پىككەوتىن بۇ دۇخى نۇمىنەتىقىي و ئەكۆزەتىقىي دەشكىنەو و ھاوشىوھى بەر و بەركارە دەرنەبىراو كە نىشانەي بەستەنەوھى (i و j) وەردەگرن. (ب) مۇرفىمەكانى پىككەوتىن كۆتايى (T^-) ھەكە دەگرن، بەوھش لەسەرىكەو پارامىتەرى پىككەوتىن دەپارىزن، لە سەرىكى ترىشەو رىساي سەركۆتايى زمانەكە برىندارناكەن و پەيوەندىيەكى ھەرەمىيانە دەبەستن.

۷- رستەي لىكراوى تەكخراو، كە لە دوو رستەي سەربەخۇ دروست دەبىت، لە رىي ئارگومىنتە ھاوپىرستەكانەو دەگاتە دوا ئاستى نواندن، ئەويش بەو پىيەي بەستەنەو و پىككەوتىنى مۇرفۇلۇژيانە دەبىتە جىگرەوھى ئەو ئارگومىنتانەي لە رستەي دووھى دەرنەبىردىن، چونكە كردارى رستەي دووھى لە رىي لەبرى دانانى مۇرفىمەكانى پىككەوتىن و بەستەنەوھى: (ا) لىكدانەوھى واتايى بۇدەكرىت، (ب) رىگادانى سىنتاكسىي بۇ دەستەبەر

دەكرىت، چونكە رىستەى دووھم پەيكالى دروستەى مۇرفۇسىنتاكسىيەكەى خالى (6) دەبىت.

۸-رىستەى ئالۆزىش وەك پىرۆژەيەكى گەورە، گواستىنەوہى باسمەندىى تىيدا دەبىتە گواستىنەوہى درىژ (Long Transformation)، ئەویش بەو پىيەى بکەر يان بەركارى رىستەى دووھم بەسەر رىستەى يەكەمدا بۇ واتا دەگويزىنەوہ، ھاوشىوہى گواستىنەوہ كورتەكان (Short Transformation)، بەو شىوہىيەى لە خالى (۷-۱)ى ئەنجامەكەدا خرانەپوو، بە رىككەوتنى مۇرفۇلۆژيانەوہ بەستراوہتەوہ، واتە رىككەوتنى مۇرفۇلۆژيانە گواستىنەوہى درىژ جىبەجىدەكات.

ئە نجام بۇ فارسیی

۱- لە دروستەى سینتاکسیی فریزەکاندا، تەواوکەرەکان بۇ وەرگرتنى دۇخ و پیککەوتن دەگوئیرینەوہ بۇ سپەیسەکان، پیککەوتن لە نیوان سەر و تەواوکەر لە فریزەکاندا، لە لایەکەوہ پیککەوتنیکى سیمانتيکیانەیه لەسەر بنەمای ھاوسیئەتیئە، لە لایەکی تریشەوہ پیککەوتنیکى کەتیگۆرییانە لە نیوانیاندا ھەیه.

۲- لە دروستەى قوولی زمانی فارسییدا، کردار لە پێشەوہ دیت و دواتر ھەریەک لە بکەر و بەرکار بۇ وەرگرتنى دۇخ و پاراستنى ئاراستەى پیدانى دۇخ دەگوئیرینەوہ بۇ جیکەوتە سینتاکسییەکان، گواستەوہى بەرکار لە سەر بنەمای مەرجى ھاوسیئەتیئە، بۆیە پیککەوتنەکە پیککەوتنیکى مۆرفۆلۆژییانە نییە، بەلام گواستەوہى بکەر بە پیککەوتنى مۆرفۆلۆژییانەیه، ئەویش چونکە مەرجى ھاوسیئەتى جیبەجینەکردوہ.

۳- پرۆژەى پستەى زمانی فارسیی پیککەوتن دروستى دەکات، چونکە پیککەوتن حوکمکەرى پستەیه لە زمانەکەدا و دەچیتە سەرەوہى پرۆژەى پستە، واتە پیککەوتن جیکەوتەى مەزن دەگریت.

۴- لە زمانی فارسییدا لە نواندى سینتاکسیی و نواندى مۆرفۆسینتاکسییدا، پیککەوتن پۆلى تیبدا ھەیه و پیککەوتن پیککەوتن بە گواستەوہى دەرئەپرىنى فریزەناوییەکان دەدات، کەواتە مۆرفۆسینتاکس بە پرۆژەى پیککەوتنە و مۆرفیمی پیککەوتن بە ھەمان شیوہى پرۆژەى پستەى سادەى زمانەکە دەچیتە سەرەوہى پرۆژەکە.

۵- لە زمانی فارسییدا پیرەوہى پیککەوتنى، پیرەویکی شەق بوو، ئەویش بەو پیبەى لە دروستەى باسەندییدا پیککەوتن پیککەوتن سیمانتيکی دەستەبەر دەکات بۇ گواستەوہکان و بە باسەندکردنى ھەریەک لە سەرى پیزمانیى و بە باسەندکردنى تەواوکەر لە فریزی پێشناوییدا، بەلام گواستەوہى بەرکار، نائارگۆمینتەکان و ئارگۆمینتەکان لە پستەى ئالۆزدا بە ستریس جیبەجیدەکریت، واتە گواستەوہیان نامۆرفۆلۆژییانەیه.

۶- گواستنه‌وهی باسمنندی له رستهی ئالۆزی زمانی فارسییدا، گواستنه‌وهی درێژه، له‌به‌رئه‌وهی ئارگۆمینت یان ئارگۆمینتی رستهی ته‌واوکه‌ر به‌سه‌ر رستهی یه‌که‌مدا ده‌گۆیزینه‌وه، له‌م گواستنه‌وانه‌شدا ته‌نها گواستنه‌وهی بکه‌ر به‌ ریککه‌وتنی مۆرفۆلۆژیانه‌یه، که‌چیی ئه‌وانی تر به‌ ستریس جیبه‌جیده‌کریت.

۷- گواستنه‌وه سه‌رپشکییه‌کان له‌ زمانی فارسییدا، هه‌ندیکیان به‌ هۆی ریککه‌ته‌وه‌یه (پروانه گوستنه‌وهی سه‌ری ریزمانیی، گواستنه‌وهی ته‌واوکه‌ر له‌ فریزی پێشناوی، گواستنه‌وهی بکه‌ر له‌ رستهی ئالۆز)، به‌لام گواستنه‌وه‌کانی تر به‌ ستریس جیبه‌جیده‌بن، ده‌کریت ئه‌وه‌ش ئاماژه‌ بێت به‌وهی، که‌ ستریس له‌و گواستنه‌وانه‌دا جیگره‌وهی ریککه‌وتن بێت.

۸- رستهی لیکدراو، له‌ ریککه‌ی ئارگۆمینته‌ هاوپی‌رسته‌کانه‌وه ده‌گاته‌ ئاستی پروکه‌ش، به‌و پێیه‌ی ریککه‌وتنی مۆرفۆلۆژیانه‌ی نۆمینه‌تیقی و به‌ستنه‌وه ده‌بیته‌ جیگره‌وهی ئه‌و ئارگۆمینتانه‌ی له‌ رسته‌ی دووه‌مدا ده‌رنا‌بردین.

سەرچاوه‌گان

۱- به زمانی کوردیی :-

۱-کتیب:

۱. ئازاد ئەحمەد حسەین (۲۰۰۹)، سینتاکسی کرداری لیكدراو له شیوه‌زاری هه‌ورامیدا، چاپخانه‌ی یاد.
۲. ئومید به‌رزان برزو (۲۰۱۱)، زمانه‌وانی، چاپی یه‌که‌م، چاپخانه‌ی گه‌نج، سلیمانی.
۳. تارا موحسین قادر (۲۰۱۱)، زمانی کوردیی و مینیمال پروگرام، نامه‌ی دکتورا، کۆلیژی زمان، زانکۆی سلیمانی، سلیمانی.
۴. حاتم و لیا محمد (۲۰۰۹)، په‌یوه‌ندییه‌ پۆنانییه‌کانی نواندنه‌ سینتاکسیه‌کان، چاپی یه‌که‌م، چاپخانه‌ی خانی، هه‌ولێر.
۵. ساجیده عه‌بدوڵلا فه‌ره‌ادی (۲۰۱۳)، هه‌ندی لایه‌نی رسته‌سازی زمانی کوردیی، چاپخانه‌ی حاجی هاشم، هه‌ولێر.
۶. سه‌باح ره‌شید قادر (۲۰۰۹)، هه‌ندی لایه‌نی ریزمانی ده‌سه‌لات و به‌ستنه‌وه (GB) له زمانی کوردیدا، چاپخانه‌ی حاجی هاشم، هه‌ولێر.
۷. شیلان عومەر حسین (۲۰۱۲)، په‌یوه‌ندی سینتاکس و سیمانتيك له ریزمانی کوردیدا، چاپخانه‌ی کارۆ، سلیمانی.
۸. عه‌بدوڵجه‌بار مسته‌فا مه‌عروف (۲۰۱۰)، دروسته‌ی فریز له زمانی کوردیدا، سلیمانی، مه‌لبه‌ندی کوردۆلۆجی.
۹. محه‌مه‌د ره‌زای باتینی (۱۹۹۳) (سالی وه‌رگیڤرن))، ئاوړیکي تازه بو سهر ریزمان، چاپ و بلاوکردنه‌وه: سوید، وه‌رگیڤرانی له فارسییه‌وه: حه‌سه‌نی قازی، سوید.
۱۰. محه‌مه‌دی مه‌حویی (۲۰۰۱)، رسته‌سازی کوردیی، زانکۆی سلیمانی، سلیمانی.
۱۱. (۲۰۱۱)، بنه‌ماکانی سینتاکسی کوردیی، به‌رگی یه‌که‌م، سلیمانی.

ب- نامه‌ی زانکۆیی:

۱۲. ئەبو به‌کر عومەر قادر (۲۰۰۳)، به‌راوردیکي مۆرفۆسینتاکسی له زمانی کوردی و فارسی دا، نامه‌ی دکتورا، زانکۆی سلیمانی، سلیمانی.

۱۳. به فرین احمد حمةأغا(۲۰۰۴)، بررسی مقابله‌ای سازه‌های دستوری در زبان فارسی و کردی، نامه‌ی ماستهر، زانکوی صلاح‌دین، هه‌ولیر.
۱۴. عبدالجه‌بار مسته‌فا مه‌عروف(۲۰۰۹)، دروسته‌ی رسته‌ی ئالۆز له زمانی کوردییدا، نامه‌ی دکتۆرا، زانکوی سلیمانی، سلیمانی.
۱۵. کاروان عومه‌ر قادر(۲۰۰۶)، رسته‌ی باسمه‌ند له زمانی کوردیدا، نامه‌ی ماستهر، زانکوی سلیمانی، سلیمانی.
۱۶. مه‌باد کامل عبدالۆلا(۲۰۱۰)، چه‌ند کرده‌یه‌کی سینتاکسی له شیوه‌زاری هه‌ورامیدا، نامه‌ی دکتۆرا، زانکوی سلیمانی، سلیمانی.
۱۷. هیدایه‌ت عبدالۆلا موحه‌مه‌د(۲۰۰۲)، ریککه‌وتنی واتایی ناو و ئاوه‌لناو له زمانی کوردییدا، نامه‌ی دکتۆرا، زانکوی سلیمانی، سلیمانی.

پ-گوڤار:

۱۸. عبدالجه‌بار مسته‌فا مه‌عروف (۲۰۱۲) ، ئاوه‌لکردار له فره‌هنگ و سینتاکسی زمانی کوردییدا، گوڤاری زانکوی کۆیه، ژماره (۲۴).
۱۹. نواندنی زانیارییه زگماکییه‌کان و دروسته‌ی فۆرمه‌گوڤراوه‌کان، گوڤاری زانکوی سلیمانی، ژماره (۳۸).

۲-به زمانی فارسی:

۱-کتیب

۲۰. احمد ابو محبوب(۱۳۸۷)، ساخت زبان فارسی، چاپ چهارم، چاپ: چاپخانه تابش.
۲۱. آزیئا افراشی(۱۳۹۲)، ساخت زبان فارسی، چاپ هفتم، تهران.
۲۲. افسانه سعیدی(۱۳۸۹)، زبان شناسی و زبان فارسی، چاپ: اول، انتشارات: رسانه پرواز، تهران.
۲۳. خسرو فرشیدورد(۱۳۸۸)، دستور مختصر امروز: بر پایه زیانشناسی جدید، چاپ اول، انتشارات سخن، تهران.

۲۴. دیر مقدم (۱۳۹۳)، زبان‌شناسی نظری: پیدایش و تکوین دستور زایشی (ویراست دوم)، چاپ هفتم، تهران.
۲۵. ژیلبر لازار (۱۳۸۹)، دستور زبان فارسی معاصر، ترجمه: مهستی بحرینی، چاپ دوم، چاپ: خجسته.
۲۶. سیدعلی میر عمادی (۱۳۸۹)، نحو زبان فارسی (بر پایه نظریه حاکمیت و مرجع‌گزینی)، چاپ هفتم، تهران.
۲۷. عبدالرسول خیامپور (۱۳۷۵)، دستور زبان فارسی، چاپ دهم، تبریز: انتشارات کتابفروشی تهران.
۲۸. علی درزی و وحید صادقی (۱۳۹۱)، تعیین همبستگی‌های نحوی و آوایی در ساخت ارتقایی و مبتداسازی در زبان فارسی، دانشگاه تهران، تهران.
۲۹. محمد دیر مقدم (۱۳۸۸)، پژوهش‌های زبان شناختی فارسی، مجموعه مقالات، چاپ دوم، چاپ: سامان، تهران.
۳۰. (۱۳۹۲)، رده‌شناسی زبان‌های ایرانی، جلد دوم، چاپ اول، تهران.
۳۱. محمد راسخ مهند (۱۳۸۸)، گفتارهایی در نحو، چاپ اول، نشر مرکز، تهران.
۳۲. محمد رضا باطنی (۱۳۹۲)، توصیف ساختمان دستوری زبان فارسی، چاپ بیست و نهم، چاپخانه سپهر، تهران، ۱۳۹۲.
۳۳. محمد ضیاء حسینی (۱۳۸۹)، مبانی زبان شناسی، چاپ دوم، چاپ: چاپخانه رعایت، تهران.
۳۴. مهدی مشکوة الدینی (۱۳۷۰)، دستور زبان فارسی (بر پایه نظریه گشتاری)، دانشگاه فردوسی مشهد، انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد، چاپ دوم. بیست و نهم، چاپخانه سپهر، تهران.
۳۵. وی. جی کوك، مارک نیوسان (۱۳۸۷)، (ویرایش دوم)، دستور زبان جهانی جامسکی، وه‌رگیپرانی دکتر ابراهیم چگنی، تهران-راهنما.
- ب-گؤفار:
۳۶. جهان پناه تهرانی (۱۳۸۰)، (ضمیر متصل -ش و داشتن، دو گرایش تازه در زبان فارسی)، مجله زبان‌شناسی، س ۱۶، ش ۱، پیاپی ۳۱، ص ۱۹-۴۳.

۳۷. حدائق رضائی (۱۳۹۰)، جایگاه هسته در زبان فارسی: تأملی از دیدگاه رده‌شناسی در زمانی، مجله پژوهش‌های زبان‌شناسی، سال سوم، شماره دوم، صص ۳۵-۴۶.

۳۸. علیرضا خرمایی و سیده مرضیه عباسی (۱۳۹۳)، بررسی رابطه میان مبتدا، مبتداسازی و پیش‌انگاره موضوعیت در زبان فارسی، نشریه پژوهش‌های زبان‌شناسی تطبیقی، سال چهارم، شماره ۷.

۳۹. محمد راسخ مهند (۱۳۸۹)، واژه‌بست‌های فارسی در کنار فعل، مجله پژوهش‌های زبان‌شناسی، سال دوم، شماره دوم، صص ۷۵-۸۵.

۴۰. معین زاده، احمد (۱۳۸۴)، زبان فارسی به مثابه زبانی هسته‌آغازین، مجله زبان و زبان‌شناسی، ۲.

۴۱. یادگار کریمی (۱۳۹۱)، مطابقه در نظام کنایی (ارگتیو) زبان‌های ایرانی: رقابت واژه‌بست و وند، مجله پژوهش‌های زبان‌شناسی، سال چهارم، شماره دوم، صص ۱-۱۸.

۳- به زمانی ننگلیزی:

۱- کتیب:

42. Aarts, B. (2001) English Syntax and Argumentation 2nded. Palgrave.
43. Azam Estaji (2005) Morphosyntactic Changes in Persian and their Effects on the Syntax, Ferdowsi University of Mashhad
44. Chafe, W. (1976). “Givenness, Contrastiveness, Definiteness, Subjects, Topics and Point of View.” In: Charles N. Li, ed., Subject and Topic, 25-55. New York: Academic Press
45. Chomsky, N. (1981) Lectures on Government and Binding, the pisa lecture, 4th ed, Foris: Holland.

46., N.(1982a), some Concepts and Consequences of the Theory of Government and Binding. Cambridge, Mass.: MIT Press.
47., N.(1986a), knowledge of Language:Its Nature , origin and Use . Newyork :praeger
48., N. (1986) Lectures on Government and Binding, the pisa lecture, 4th ed, Foris: Holland.
49., N. (1993) Lectures on government and binding, the pisa lecture, 4th ed, Foris: Holland.
50., N. (1995a), The Minimalist Program , Cambridge, Mass. : MIT Press.
51. Cook, V.J & Newson, M.L. (1997) Chomsky's Universal Grammar 2nd, black well: Oxford.
52. (2007) Chomsky's Universal Grammar 3rd, black well: Oxford.
53. Crystal, D. (1991) A Dictionary of linguistics and phonetics 3rd ed, black well: Oxford.
54. (2003) A Dictionary of linguistics and phonetics 5rd ed, black well: Oxford.
55. Jackendoff, R. (2007) Simpler Syntax, Oxford.
56. Jeffries, L. (2006), Discovering Language (the structure of modern English), palgrave Macmillan, British.
57. Jonathan David Bobaljik (2006) Agreement as a post-syntactic operation , University of Connecticut.
58. Julie Anne Legate. (2001), THE MORPHOSYNTAX OF IRISH AGREEMENT, MIT
59. Lambrecht , K, 1994, Information structure and sentence from. Cambridge:Cambridge University press.
60. Liliane Haegeman (2006), Topicalization, CLLD and the Left Periphery, UMR 8258 Silex du CNRS.

61. O, Gardy, W. (2005) SYNTACTIC CARPENRY, Mahwah, New Jersey.
62. Ouhalla, J (1999) Introducing transformational grammar, from principles and parameters to minimalism. New York.
63. PAULA KEMPCHINSKY. (2002) LOCATIVE INVERSION, PP TOPICALIZATION AND THE EPP, University of Iowa
64. Rizzi, 1997 b, "The Fine Structure of the Left Periphery" In L. Haegeman (Ed.), Elements of Grammar, 281-337, Kluwer Academic Publishers.
65. ROBERTA D'ALESSANDRO (2003) TOPICS IN SYNTACTIC AGREEMENT r.dalessandro@hum.leidenuniv.nl
66. Tomoko Watanabe (2001), OBJECT TOPICALIZATION, PASSIVE, AND INFORMATION STRUCTURE IN JAPANESE, University of Cambridge.
67. Trask, R. L. (1993) A dictionary of Grammatical in linguistics, Routledge: London.

۲

1- En-wikipedia . org

2-[http://weblog.roshdmag .ir\adabiyatfarsi\articles\453.aspx](http://weblog.roshdmag.ir/adabiyatfarsi/articles/453.aspx)

<http://www.let.rug.nl/hoeksema/heads.pdf>

□

الخلاصة

المقصد الاساسي للبحث المعنون (المطابقة النحوية في اللغة الكوردية و الفارسية) في هذا البحث ان نبين المطابقة الدلالية و الصرفية للبنية التركيبية في اللغتين الكردية و الفارسية. و لهذا الغرض فقد عرضنا في البدء البنية التركيبية، اى العبارات و الجمل و انواع الجمل من حيث البنية الاساسية و منها فقد تم التطرق الى فصل الراسية و المكملات حسب النظام الثنائي. كما تم تحديد حالة المطابقة في كلا المشروعين. اذ ابقت علاقة المجاورة علاقات الراسية و المكملات علاقة تركيبية (نحوية)، مع تلاشي علاقات المجاورة فقد اصبحت المطابقة صرفية. وقد استنتجت الدراسة، ان جملة في اللغتين الكردية و الفارسية، مشروع المطابقة، اى المطابقة على راس المشاريع. كما ان في تركيبه الجمل المقدمة و المورفوسينتاكسية تطابق الجملة الكردية و الفارسية البسيطة. ومن ثم فقد تبين من خلال ذكر الجملة الى مرحلة النهائية للتركيب السطحي. وقد اتينا بادلة كافية لكلتا اللغتين، ذلك بغرض تحديد التشابه و الاختلاف.

Abstract

This study (The Syntactic Agreement of Kurdish and Persian Languages) tries to show the morphological and semantic agreements in the syntactic structure of both Kurdish and Persian Languages. At the beginning, the syntactic structures are elaborated which include phrases, sentences, and the types of sentences according to the basic structure perspective through which, heads and complements are recognized by the Binary system. In each condition, the agreements are identified by keeping the semantic agreement of the subject relation of both the heads and complements, and it's worthy to mention that in the case of losing this subject relation, it will turn to a morphological agreement.

The research has concluded that a sentence is a project or a condition of agreement which is the core of all conditions within the sentences. Also in Morph-syntactic and Topicalization sentences, there's the condition of agreement in both the Kurdish and Persian simple sentences. Then, as a result of discussing the complex and compound sentences, it's realized that the agreement and matching may lead the sentence to its last state of surface structure. Furthermore, to appoint the differences and similarities in the two languages, sufficient documents and proofs are provided in both so that the cases could be shown more explicitly.